Broagerland X

Tryk: Ihle grafisk produktion, Broager

Forside: Nissen's Gaard, Allégade 7, 1951. Tegnet af Svend E. Ihle

Tidligere udgivet:

BROAGERLAND	(oplag:	1.000 stk)	1981	udsolgt
BROAGERLAND II	(oplag:	800 stk)	1982	udsolgt
BROAGERLAND III	(oplag:	800 stk)	1984	
BROAGERLAND IV	(oplag:	600 stk)	1986	udsolgt
BROAGERLAND V	(oplag:	600 stk)	1988	
BROAGERLAND VI	(oplag:	600 stk)	1990	
BROAGERLAND VII	(oplag:	450 stk)	1992	udsolgt
BROAGERLAND VIII	(oplag:	500 stk)	1994	
BROAGERLAND IX	(oplag:	450 stk)	1996	

BROAGERLAND X

Udgivet af

LOKALHISTORISK FORENING FOR BROAGERLAND

1998

ISSN 0909-3451

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord. . . . . . side 5

Fra bestyrelsen . . . . . side 7

Broager Forsamlingsgård . . . . . side 9
Chr. Caspersen

Erindringer fra Egernsund . . . . . side 14
Frederik Speggers

Sygehusforeningen. . . . . side 23
Peter A. Petersen

Broager Kirke . . . . . side 27
Mette Kristine Jensen

Krigserindringer . . . . . side 46
Gerd Nielsen

Sundeved Ringriderkorps . . . . . side 71
Frede Struck

Telefoncentralen i Broager . . . . . side 88
Christian Frederiksen

Årets gang. . . . . . side 101
Ester Olsen

FORORD

Hermed har Lokalhistorisk forening for Broagerland fornøjelsen at udsende Broagerland X.

Udsendelsen af Broagerland hæfterne er kun mulig ved velvillige medlemmers medvirken, ved at indsamle og redigere stof fra vores hjemegn, der kan have interesse for vor læserkreds.

Vort håb er, at dette hæfte må blive lige så godt modtaget, som tidligere udsendte hæfter. En del af de tidligere hæfter kan endnu købes.

Vi takker alle, som har bidraget med stof til dette hæfte og opfodrer vore læsere til at komme med ideer til fremtidige hæfters indhold. Alle henvendelser vil blive modtaget med tak.

Bogudvalget

FRA BESTYRELSEN

Nuværende bestyrelse for Lokalhistorisk Forening For Broagerland

Christian Frederiksen,	Brunsnæs	formand
Jens P. Nielsen,	Broager	næstformand
Karin Flugt Jonasson,	Broager	kasserer
Tage Holm,	Broager	sekretær
Peter A. Petersen,	Mølmark	
Hans Heinrich Hüttmann,	Egernsund	
Hans Andresen,	Skeldemark	

Suppleanter:

Nicolai Johannsen,	Egernsund
Anne Marie Mortensen,	Broager

Revisorer:

Kirsten Clausen,	Broager
Jytte Larsen,	Egernsund

Styrelsen for arkivet:

Randi Demuth,	Broager	arkivleder og kasserer
Preben Møller,	Egernsund	formand
Nicolai Johannsen,	Egernsund	
Anne Marie Mortensen,	Broager	
Hans Heinrich Hüttmann,	Egernsund	

Arkivmedarbejdere:

Randi Demuth,	Broager
Karin Flugt Jonasson,	Broager
Anne Marie Mortensen,	Broager
Ester Olsen,	Broager
Chresten A. Krogh,	Broager

LOKALARKIVET FOR BROAGERLAND

Arkivet findes i kælderen til Storegade 33.
Åbent hver tirsdag kl 15.00 - 17.00

Broager Sogns Forsamlingsgård 1937 - 1984 Et folkeligt kulturcenter

af Chr. Caspersen

Initiativet til oprettelse af en forsamlingsgård i Broager blev taget af en kreds af fremsynede mænd med lærer Reinhold Hansen og teglværksejer Chr. Hollesen i spidsen. Også folketingsmand I. P. Nielsen var involveret i de indledende forhandlinger.
Årsagen var den politiske udvikling herhjemme og i vort naboland mod syd, samt forholdet omkring det skrantende Centralhotel i Broager.
Den 10. Sept. 1937 afholdtes stiftende generalforsamling, hvor der blev givet en redegørelse for de forudgående forhandlinger. Initiativet blev støttet af repræsentanter for de herværende nationale foreninger og den første bestyrelse blev enstemmigt valgt.

Valgt blev:	Reinhold Hansen, Broager.	Formand
	Peter Møller, Smøl.	Næstformand og kasserer.
	Carl Jensen, Broager.	
	Frits Christiansen, Skelde.	
	Tøge Tychsen, Dynt.	

Bestyrelsen gik straks igang med at sælge andelsbreve à 25,- kr. og gik i forhandling med købmand O.H. Ottesen, Broager om køb af Centralhotellet. Det resulterede i et køb af hotellet for 47.000,- kr. med en ejendomsvurdering på 50.000,- kr. Overtagelsen skulle finde sted den 1. april 1938, men man måtte allerede overtage driften den 1. marts, da den daværende forpagter var kørt fast.
Bestyrelsen fik nu nok at se til, belåning skulle på plads, forpagter findes og en tiltrængt ombygning gennemføres.
Men anstrengelserne gav resultat. På den første ordinære generalforsamling kunne man berette, at de nødvendige lån var oprettet bl.a. med støtte fra Sprogforeningen. en gammel Broagerdreng, nu assurandør i Nakskov, havde taget initiativ til en faderskabskreds, der ville støtte forsamlingsgården med en årlig donation på 1.000,- kr. i 10 år (det blev til 12). Et lignende faderskab blev også senere oprettet i Vordingborg, det støttede forsamlingsgården i 5 år.
En forpagter, Poul Møller Olsen, havde man også fået, en ombygning var igang, og der var tegnet 292 andelshavere. Købmandsbutikken kørte videre med den hidtidige forpagter. Et emne, der gav anledning til en lang diskussion, var om huset nu skulle benævnes "Forsamlingsgården" eller fortsat

Købmand Ottesens gamle "Centralhotel" før det i 1938 blev omdannet til "Broager Sogns Forsamlingsgård"

"Centralhotellet". Man enedes til slut om at begge betegnelser måtte bruges, og "Centralhotellet" blev faktisk en del brugt hele vejen igennem.
En anden ting der også fulgte selskabet til vejs ende, ovenikøbet som et ødelæggende problem, var husets tilstand. Bygningerne var på flere steder saneringsmodne og blev alt for dyre i vedligeholdelse. Det gjaldt ikke mindst tagene, der konstant var utætte, og hele kloakeringen der havde for lidt fald. Selv det nye betontag over garderobe og køkken, blev aldrig helt tæt. Ovenlysvinduerne af glassten og betontaget kunne ikke arbejde sammen.
Forsamlingsgården udviklede sig til et regulært aktivitets- og kulturcenter, hvor der summede af liv og grøde. Især Ungdoms- og Idrætsforeningen afholdt alle sine indendørsaktiviteter her, og de spændte fra stormøde til foredragsvirksomhed over et sprudlende teaterliv, med opførelser af både professionelle og amatører til store fester med underholdning og dans. Endvidere foregik al gymnastik og folkedans her, på et ekstra pålagt skånegulv. Biografen "Broue Bio" spillede to-tre aftener om ugen, foruden at også alle større offentlige arrangementer som regel afvikledes her. Senere kom også en badmintonklub til. Så der var ofte endda meget stor rift om de forskellige aftener. For at aflaste den store sal og fordi biografen gik virkelig godt, vedtog man på en ekstraordinær generalforsamling den 27. august 1943 med 55 stemmer for, 7 imod og 4 blanke, at bygge en ny biograf i forsamlingsgårdens have for 80.000,00 kr.

Det blev dog en vedtagelse, der aldrig blev praktiseret. I første omgang fordi der på grund af krigen ikke kunne skaffes materialer, senere fordi behovet og det økonomiske grundlag ikke længere var til stede.
Biografen "Broue Bio" blev ledet af Carl Jensen, der iøvrigt også lagde et stort arbejde i bestyrelsen. Det sidste krigsår måtte han dog tilbringe i Sverige, da Gestapo havde fået færten af hans deltagelse i modstandsbevægelsen. Efter hans død i 1953 overtog hans kone Anna Carl Jensen "direktørjobbet". Hun afløstes af Chr. Mathiesen, der havde det, til biografen blev nedlagt i 1964.
Købmandsbutikken havde i Forsamlingsgårdens tid 6 forpagtere: Hans Hansen fra 1937-42. Han efterfulgtes af Frederik Rønnov, der virkede til 1947, hvor han afløstes af Johs. Gottschalk, der måtte stoppe i 1954 pga økonomiske problemer. Butikken blev så overtaget af Åse og Ove Jensen, der fik genoprettet og ombygget forretningen for egen regning, mod en gunstig langtidskontrakt. De tog i 1973 til Vemmingbund, hvorefter Peter Petersen havde butikken til 1976, da han afløstes af Bent Madsen, der drev den til den i 1982 led samme skæbne, som efterhånden alle andre privatdrevne købmandsforretninger på Broagerland: butiksdøden.
Forsamlingsgården fik i begyndelsen af november 1943 besættelsestiden nærmere at føle end ønskeligt var. Den blev nemlig i 5 uger belagt med russiske krigsfanger og en tysk bevogtningsenhed samt heste opstaldet i cyklestalden. Efter befrielsen i 1945, gik man igang med en længe ønsket opførelse af en ny scenebygning, efter at have indsamlet 22.000,00 kr. og fået tilsagn om mange frivillige arbejdstimer.

Lokale frihedskæmpere fotograferet foran Forsamlingsgården, sammen med kollegaer fra Kolding, i forbindelse med en stor befrielsesfest i juni 1945.

Chr. d. 10's 70 års fødselsdagsfest den 26. september 1940 blev fejret på Forsamlingsgården og var ved at sprænge alle rammer.

Den blev indviet med maner den 2. oktober 1945, med opførelsen af Peter Jensen Tourneens "Landsoldaten" for fuldt hus, billetpris 2,00 kr. pr. styk. De sidste håndværkere blev ikke færdige før i allersidste øjeblik. Det forventningsfulde publikum i salen og skuespillerne på den nye scene, med Chr. Mathiesens strålende sol allerøverst oppe, måtte vente en hel time over det annoncerede starttidspunkt, før BUI's formand Kr. Sibbesen, kunne byde alle hjerteligt velkommen. Skuespillerne havde dog på bedste vis udfyldt ventetiden med forskellig oplæsning foran tæppet.
Det Kgl. Teater havde godkendt scenens tegninger og mål til opførelse af dets tourneforestillinger. Og i de følgende år opførtes ialt 9 Kgl. forestillinger, der omfattede både skuespil, opera og ballet. Det blev i disse år Forsamlingsgården oplevede sin storhedstid med foreningsarrangementer, familiefester, biograf og anden offentlig foretagsomhed.
Men efter 1960 vendte billedet og det begyndte at gå langsomt tilbage. Skolen havde fået en pragtfuld gymnastiksal, der overtog både gymnastik, badminton og folkedansen. Senere kom "hallen" til, og fjernsynet blev hvermandseje. Tilslutningen og dermed omsætningen faldt, hvilket medførte hyppigere forpagterskift.
Selskabets økonomi forringedes samtidig med at vedligeholdelsesomkostningerne steg.
For at bøde på udviklingen forsøgte man sig med et cafeteria bagerst i den store sal. Det blev etableret i 1969, men blev aldrig nogen succes, og derfor nedlagt igen i 1975.

Bestyrelsen oprettede en serie lottospil kaldet "Broue Lotto", der over en tiårig periode hjemspillede 125.000,00 kr. Kulturfonden blev søgt om støtte og donerede 20.000,00 kr. Også kommunen og sparekassen søgtes om hjælp, men af principielle grunde var det dog begrænset, hvad de kunne yde. En frivillig arbejdsgruppe med Frits Rübner i spidsen gav scenen en tiltrængt ansigtsløftning. Og en anden under Svend Aage Petersens kyndige ledelse reparerede stole og borde i den store sal. Det blev virkelig lagt en stor indsats i disse engagementer, flere personer var endda med i begge arbejdsgrupper. Det styrkede da også altsammen, men kunne ikke stoppe udviklingen og forhindre den bitre kendsgerning at Forsamlingsgårdens dage snart var talte.
I 1982 sagde den sidste forpagter op, og en ny kunne ikke findes.
Der blev vitterligt foretaget mange redningsforsøg, og diverse løsninger undersøgt. Men trods mange velmenende personers gode indsats lykkedes det ikke at finde en bæredygtig konstruktion.
På den sidste ordinære generalforsamling den 20. maj 1983, blev det vedtaget at nedlægge selskabet og sælge bygningerne for gælden. Hvilket blev endeligt og enstemmigt bekræftet på en ekstraordinær generalforsamling den 14. juni 1983.
Det blev mere og mere klart for alle, at fremtiden måtte blive en kombineret idræts- og forsamlingsbygning i tilknytning til Broagerhallen. Hvad udviklingen da også siden hen bekræftede. Forsamlingsgården blev sluttelig solgt med ejendomsmæglerbistand for 375.000,00 kr.
Andelsselskabets sidste kasserer, Ludvig Møller udarbejdede et udførligt afviklingsregnskab, der foreligger på Lokalhistorisk Arkiv i Broager, og er offentligt tilgængeligt.
Hermed var en lokalhistorisk epoke endegyldigt slut. Det gav da også et stik i hjertet på mange, da det gamle hus faldt for bulldozeren i 1985, for at give plads for et nyt bygningskompleks.
De nye bygninger kom bl.a. til at danne rammen om et godt og velfungerende kommunalt bibliotek. Så traditionen med et kulturcentrum i vor bymidte lever videre.
Forsamlingsgården havde fire formænd: Reinhold Hansen fra 1937 til 1947. Carl Jensen fra 1947 til 1953. Tøge Tychsen fra 1954 til 1960. Og Christian Caspersen fra 1960 til afviklingen i 1983. Tolv forpagtere blev det til: Poul Møller Olsen fra 1938 til 1945. Børge Jensen fra 1945 til 1946.
Peter Petersen fra 1946 til 1947. Thomas Petersen fra 1947 til 1961. Andreas Jepsen fra 1961 til 1967. Chr. Matz 1967 til 1968. Frode Eckholm fra 1968 til 1969. P. Christiansen fra 1969 til 1970. Andreas Jacobsen fra 1970 til 1972. Nis Sørensen fra 1972 til 1973. og Andreas Jacobsen igen fra 1973 til 1975. Og sluttelig Mogens Petersen fra 1975 til 1982.

Broager dec. 1997
Chr. Caspersen

Borgmester Jørn Lehmann Petersen, Broager fortæller Richard Clausen, Hans Heinrich Hüttmann, Frederik Speggers og Larry Clausen om Egernsund i dag.

Barndomserindringer fra Egernsund

af Frederik Speggers, Sorø

"Er det i orden, at jeg giver din adresse og dit telefonnummer til en amerikaner, som jeg mener er i familie med dig?" Sådan lød spørgsmålet fra borgmesteren i Broager til mig en gang i september 1992. Det var selvfølgelig i orden, og der gik ikke 5 minutter, så ringede telefonen med et opkald fra Amerika. Det var Richard Clausen, der præsenterede sig som min fætter. Han, nogle brødre og sønner ville komme til Danmark for at se det sted, hvor deres far kom fra. De ville komme om 3 uger 20 mand. Det var overvældende. Hvad kunne jeg få gjort af forberedelser på så kort tid, og hvad skulle jeg stille op med et helt rejseselskab. Jeg havde jo hørt om amerikanernes store gæstfrihed, men hvordan kunne jeg nu leve op til den oven i købet på en helt umulig årstid. Jeg skyndte mig at skrive et brev og fortælle, hvor dårligt vejret plejede at være lige på den tid af året, og hvor dejligt det er i maj. Ind imellem fik jeg beskrevet vort hus, så det kunne forstås, at det ikke kunne rumme 20 liggende gæster. Min kone, der rettede brevet, fordi hun siger, at jeg udtrykker mig

udmærket på engelsk, men stavningen er helt elendig sagde: "Som du skriver, kan du være sikker på, at der ikke kommer nogen". Men det blev da til en del breve frem og tilbage. Jeg skrev gode råd om alt det, som jeg vidste, er helt anderledes i Danmark end i Amerika. Bogen "Facts about Denmark" gled også med. Men pludselig kom der ikke flere breve. Jeg ringede, jo de skulle snart give besked om deres planer, men intet skete. "Der kan du se" sagde min kone "du har været alt for afvisende, nu tør de ikke komme". Det så ud, som om hun skulle få ret.

Det kom også til at gælde i dette tilfælde, at intet er så galt, at det ikke er godt for noget. For at forberede, hvad vi kunne vise fætrene og deres følge, tog min kone og jeg en tur til Egernsund og omegn. Da vi stod foran det hus, som min bedstefar, Stoffer, havde bygget i 1930, var det som om tiden blev skruet tilbage. Jeg var 6 år dengang, og i de følgende år oplevede vi depressionstiden med meget stor arbejdsløshed. Jeg erindrer tydeligt, at jeg blev spurgt om, hvad jeg skulle være, når jeg blev stor. Alle regnede med, at svaret blev lokomotivfører, cykelsmed eller købmand, som min far var, men jeg svarede "arbejdsløs". Jeg husker helt tydeligt, hvor beskæmmet bedstemor blev over den forargelse, som mit svar fremkaldte blandt de spørgende tanter. Jeg forstod det slet ikke, for arbejdsløs var jo det, alle snakkede om, at så mange var.

Allerede som 3-4 årig var jeg meget tit på ferie hos bedstefar og bedstemor, Johan Kristoffer Clausen og hans kone Anna. Mine forældre boede i Sønder-

Bedstefar på arbejde (strygeren), desuden Bernhard Blomgren (å krædder), Hans Matzen (trine).

borg, og det føltes virkelig som en rejse, når vi drog med rutebilejer Jørgensen - han havde én bil, som han selv kørte - til Egernsund. Dengang boede bedstefar og bedstemor i et lille hus, som lå oppe på skrænten bag ved Hotel Færgegården. E ferre, som det også kaldtes dengang. Nu går landevejen mod broen over det sted, hvor huset lå.
Bedstefar var arbejder på Hüttmanns Teglværk, som lå ikke langt fra huset. Bedstefar strøg sten. Det foregik ved håndkraft i ordets alleregentligste forstand. For at få et nogenlunde udkomme skulle der laves 3.000 sten om dagen alle dage undtagen søndag. En form rummede to sten. En passende stor klump ler, der forud var ældet og gjort plastisk, skulle med stor kraft kyles ned i hver halvdel, for at formen kunne fyldes helt ud. Det overskydende ler strøg man så af med en lineal. Men det havde bedstefar ikke tid til, han strøg af med siden af højre hånd. Det må have sparet ham ca. 15 sekunder pr. støbning, ialt en god halv time pr. arbejdsdag, og det blev til tilsvarende flere sten. Stenene blev lidt ujævne på den ene flade på denne måde, men det var helt uden betydning for deres anvendelse. Til gengæld kunne man kende bedstefars sten akkurat på den detalje. Prisen var, at bedstefars hånd meget ofte blev revet af små flintestykker, som kunne være i leret. De formede sten skulle lempes forsigtigt ud af formen og ned på et plant jordstykke, der var strøet med savsmuld. Her lå de så, til de var så tørre, at de kunne flyttes uden at blive beskadiget. Der er ingen tvivl om, at de daglige 1.500 buk med en last på flere kilo i strakt arm var en stor fysisk belastning. Jeg husker da også tydeligt, at bedstefar var meget plaget af en lyskebrok og tit havde ondt i ryggen.
Leret til stenene blev hentet i en lergrav - e lejebjerre - et par km borte og kørt i en hestetrukket tipvogn hen til et vældigt stort trug, som var gravet ned i jorden. Her gik en hest rundt om truget og trak en bom med et hjul på, som kørte rundt i leret, der på den måde blev ældet. Der blev hældt en masse vand på, og så vandrede hesten ellers rundt og rundt, indtil massen var ældet jævn. Leret fik nu lov til at stå et par dage, vel sagtens for at sten og skærver kunne bundfældes. Så blev det efterhånden læsset på en trillebør og kørt op på et stort bord, hvor det blev vældet ud. Nu kunne formningen, som tidligere er omtalt, begynde. Formen var af træ, og der var plads til to mursten i forlængelse af hinanden. Den blev dyppet i et trug med vand, som sad på siden af bordet, og så blev den placeret på et brædt, som sad fast på bordet. Brædtet, der var overtrukket med lærred, blev fugtet med vand, for at leret ikke skulle hænge i, og så var der klar til støbning, "strygning", som før beskrevet. Det ler var forøvrigt et særdeles godt legetøj, datidens modellervoks. At få en klump var lykken, så kunne der gå mange timer med at forme fantastiske figurer. De bedste af dem kunne måske få lov til at gå med i ovnen og blive brændt, og så blev de forvandlet fra en meget sårbar figur i en trist grå farve til en smuk rød, meget solid sag.
Foruden stenstrygningen havde bedstefar tilsyn med brændingen om aftenen og om natten. Dengang var det en kammerovn, hvor kulsmuld skulle skovles ind ad nogle luger nederst i ovnen. Det skulle gøres flere gange i nattens løb.

I dette hus (stuehus til Bjergteglværket) boede mine bedsteforældre Anna og Johann Kristoffer Clausen fra 1901 - 1931.

Så vandrede bedstefar ved lyset af en flagermuslygte over til teglværket. På første tur var jeg ofte med, jeg var 4-5 år, og for at være ligesom bedstefar gik jeg med en lille lygte med et stearinlys i.
Det er ikke ret meget, jeg husker om det gamle. Hvordan det var indrettet, husker jeg ikke. Men i haven var der lave buksbomhække om bedene, og i hvert fald til én påske fandt jeg sukkeræg i buksbommen, dem havde påskeharen lagt. Jeg husker også, at bedstefar havde sat en gynge op i et træ, og at jeg faldt ned og slog mig ganske eftertrykkeligt, og så var jeg færdig med den fornøjelse.
Det nye hus på hjørnet af Brillevej og Havnevej blev bygget i 1930. Fra dets opførelse husker jeg kun det støbte fundament, der på mig virkede som uhyggelige og store, dybe huller. Så husker jeg, at far og en af hans folk i butikken (Brugsforeningen i Sønderborg) udførte alt malerarbejde.
I de næste 10 år tilbragte jeg megen tid i det hus, dels var jeg der ofte i 8-14 dage, dels var jeg der i hele skolens sommerferie, og da var min fem år ældre kusine fra Hamborg der også. Da børnelammelsesepedemien rasede, var jeg der i flere måneder. Skolerne var lukkede - de blev brugt som hospital - og så var risikoen for kontakt med andre børn mindre, når jeg var i Egernsund. Jeg mindes ikke, at jeg længtes hjem, eller at tiden faldt mig lang, når jeg var hos bedsteforældrene. Jeg havde jo leret som god adspredelse og udfordring til

kreativiteten. Men det med kreativiteten havde nu også sine ulemper. For et par gange, helt uforståeligt for mig, nedkaldte denne kreativitet bedstemors vrede. Man kværnede dengang kaffe i små portioner på en håndkaffemølle. Bedstemors mølle var af træ med en metalkværn og en lille skuffe, hvor den malede kaffe samledes op. Jeg havde en sandkasse, som bedstefar kunstfærdigt havde rigget op, men kombinationen af den og kaffemøllen var i bedstemors øjne ikke heldig. Jeg husker ikke, at jeg fik skænd, det lå vist slet ikke for bedstemor at skælde mig ud. I stedet fik jeg en belæring om, hvilke konsekvenser mine handlinger kunne have for andre og mig selv. Jeg husker ikke, hvad hun sagde, da det blev klart, at jeg havde kværnet sand på kaffemøllen, blot at den siden arbejdede noget trægt, og at jeg aldrig rørte den igen.
Bedstemor havde et lille hønsehold og fik flere æg, end husholdningen kunne bruge. De blev solgt, og jeg husker en diskussion mellem bedstemor og bedstefar om, hvorvidt de kunne tillade sig at forlange 4 eller 5 øre pr. stk. Havde det stået til bedstefar, var de nok blevet foræret væk. Det var da også reglen, når der kom omrejsende handlende, og det gjorde der tit dengang, at bedstefar altid købte noget, ofte noget han ikke havde brug for. Når bedstemor var der, skulle der ikke købes noget. Noget lignende skete, når der kom tiggere. De var der også tit. Bedstemor tilbød dem mad, men det kunne jo ikke omsættes til brændevin, så tilbuddet blev ofte afslået. Bedstefar derimod gav altid et par ører, selv om han var klar over, at det ville bedstemor bebrejde ham, hvis hun opdagede det, og det gjorde hun næsten altid. Det kan måske lyde, som om der var et spændingsforhold mellem mine bedsteforældre, men det var der bestemt ikke. De delte besværet med at skaffe føde, var glade sammen og havde mange venner. Bedstemor døde efter en operation for en hjernesvulst i 1942, jeg var dengang 18 år, og husker tydeligt, hvor glade de havde været for hinanden og den store sorg over tabet af bedstemor, som bedstefar aldrig overvandt.
Men tilbage til hønseholdet. Det hændte jo, at en høne blev skruk, og så kom der kyllinger. Det var alletiders legekammerater, selv om kammeratskabet nok var lidt ensidigt. Kyllingerne gik, indtil de var store nok til at komme ind til de voksne høns, i et lavt bur med trådnet over. Her blev de forkælede med rare rester fra madlavningen. Når der blev gravet kartofler op til dagens forbrug, røg der ofte en orm gennem trådnettet. Det var naturligvis bedstefar, der gravede. En orm var absolut en lækkerbidsken for kyllingerne, men blev også en uheldig inspiration for mig, da jeg en dag kom over et stykke ventilgummi, der til forveksling lignede en orm. Det lykkedes at få bundet en tynd snor i ventilgummiet, og så blev det sænket ned til kyllingerne som en agn. De kastede sig over "ormen" og trak, og jeg holdt i snoren og trak den anden vej. Det var en rigtig god leg, der varede lige til bedstemor undrede sig over det postyr, det var i kyllingeburet. Så stoppede legen brat og afløstes af en formaningstale og et spørgsmål om, hvordan jeg troede, jeg ville have det, dersom hun bandt en snor i maden og hev den fra mig, ligesom jeg skulle til at spise den.

Men bedstemor forlangte også, at jeg skulle gøre nytte, og det var, når der skulle høstes bær. Der var stikkelsbær, solbær og ribs. Mig forekom det at være en uendelig skov af buske, og at det var helt uoverkommeligt at plukke alle de bær. Plukningen foregik altid i stærkt solskin, så bedstemor og jeg var iført en flyhat (den hedder vist en kyse nu). Den havde en enorm skygge, der gik ned på begge sider af hovedet. Mit lille hovede forsvandt dybt ind i hatten, som var beregnet til en voksen, så jeg kunnne kun se helt lige frem, slet ikke til siderne, hvor bedstemor var og tilsyneladende havde overblik over det hele. I hvert fald fik jeg løbende anvisning på, hvordan jeg skulle gøre og ikke gøre - min kreativitet fik slet ikke råderum her. Til gengæld var min andel i indhøstningen yderst beskeden. Det er nu ikke umuligt, at der allerede på det tidspunkt blev lagt en lille kim til en ide til en ribsplukker, der på én gang plukkede og ribbede bærrene, den lavede jeg 50 år senere.
Rettidligt blev det min opgave, at gå i Brugsen efter de daglige fornødenheder. Dengang var der ingen hjemmefryser, og konserves begrænsede sig, som jeg husker det, til ærter og gulerødder på dåse og sardiner i olie. Ingen af delene indgik i den daglige husholdning. Det var nødvendigt at gå i Brugsen flere gange om ugen, og jeg blev forsynet med en kurv, hvori lå kontrabogen, hvor bedstemor havde skrevet bestillingerne. Så blev jeg formanet om kun at gå ad markstien og ikke gå ud på "Gaden" - der kunne jo komme biler. Det var nu mest hestekøretøjer, der kom, og kom der endelig en bil, så var den genstand for stor opmærksomhed og snak om, hvem og hvad det nu kunne være. En anden sikker formaning, jeg fik, før jeg gik i Brugsen, var: "Husk nu du kun skal have en tut bom." En lille lyserød spidspose med nogle få stykker bolcher hørte med til alle indkøb af en vis, ikke særlig stor størrelse. Jeg måtte selvfølgelig ikke spise af bolcherne på tilbagevejen, så kunne bedstemor jo ikke se, om der var leveret det rette antal, som reglerne foreskrev. Brugsuddeleren har nok haft en anelse om det, for som regel fik jeg et bolche, når han pakkede den lille pose, og det gik så uden om regnskabet. Hjemme igen blev posens indhold tømt over i en glasskål, der havde form som en ananas (jeg har den endnu). Den øverste trediedel var låget, og det havde form som ananastoppen. I den skål lå bolcherne sikkert, for skålens plads var højt oppe på køkkenskabet. Var bolcherne blevet liggende nogle dage i e tut, ville de smelte til en sirupsagtig masse.
Bedstemor var religiøs og gik i kirke, hver gang der var gudstjeneste i "kapellet", som hun kaldte kirken i Egernsund. Bedstefar kom der aldrig. Det var præsten så venlig at minde ham kraftigt om, da bedstemor blev begravet; man får vel et sår, for at der skal kastes salt i det! Meget ofte tog bedstemor mig med til gudstjeneste. Det, jeg husker bedst er, at der var hverken orgel eller harmonium, så præsten sang for til salmerne. Nu havde jeg tidligt øre for musik, så derfor husker jeg tydeligt, at forsangen gjorde sig mere ved sin styrke end ved sin klangskønhed. Hjemme igen fortalte bedstemor i en mere forståelig form, hvad præsten havde talt om, og hun sørgede også for at lære mig fadervor. Det blev bedt hver aften ved sengetid.

I årene omkring midten af trediverne var det, at min kusine fra Hamborg var på ferie sammen med mig i Egernsund. Kårene i Tyskland var trange dengang, og min onkel, der var skibsværftsarbejder, tjente en beskeden løn, så den virkelige årsag til, at min kusine kom, var at hun skulle opfedes. Som allerede nævnt, var hun fem år ældre end jeg, dertil kom, at hun jo var fra en storby, så hun var naturligvis i alle henseender den overlegne, og hun forsømte aldrig en lejlighed til at drille mig. I løbet af kort tid var hun i stand til at bringe mig på kogepunktet, og hendes standardbemærkning, når det nåede så langt, var: "Du trænger vist til en tur i den friske luft"; det gjorde mig naturligvis yderligere ophidset.
Vore samtaler foregik på tysk. Hun kunne ikke andet, og jeg havde ikke særligt besvær med det. For bedstemor var tysk modersmålet. Anderledes stod det til med bedstefar, som kom fra Ærø. Han havde aldrig lært tysk. Han var en fantasifuld historiefortæller; det var han til sine dages ende, og han havde mange gode historier til os børn. Så måtte jeg i gang med at oversætte. Det gik som oftest ganske godt, men mit ordforråd var naturligvis begrænset. En af bedstefars historier sluttede med: "Kan du stikke den Per Hjulmand?" Per Hjulmand blev i min oversættelse til Peter Weinachtsmann. Den sag mindede bedstefar mig om igen og igen i mere end tyve år derefter.
Bedstefar var en stor spøgefugl og indgik de mest fantastiske væddemål. Gevinsten til vinderen og taberen var altid kaffepunche. Et væddemål, som indtil nu ikke kan være afgjort, var om kirken, hvis den skulle gå hen og vælte, ville falde til vandsiden eller til landsiden. Men selvom det så ikke blev opklaret, er jeg sikker på, at kaffepunchene alligevel blev drukket.
En drillepind var bedstefar også, og hans yndlingsoffer var min far, høkeren, som han kaldte ham. Bedstefar havde en lille robåd i vandet for enden af Brillevej. Det var min fars store lyst at låne båden og ro over til Teglværket Toft, dér var et stykke med lavt vand og dynd og mange ål, som han kunne stange. En gang far var på ålejagt, var bedstefar på lur bag gardinet, for at se hvordan fangsten gik. Den gik tilsyneladende slet ikke. Da så far kom roende tilbage, gik bedstefar ned til broen med en stor zinkbalje på en trillebør for at tage imod fangsten. Men han blev lidt slukøret, da far hev nogle store ål op. Dem havde bedstefar ikke set, var blevet fanget.
Bedstefars hukommelse var fantastisk. Når han først var kommet i gang med at fortælle, kom den ene historie efter den anden. Selv i hans sidste leveår, han var da blind og over 90 år, fortalte han historier fra sin ungdom i Egernsund. Nogle af dem havde jeg hørt før, og dem var der ikke blevet lavet om på, så alt det øvrige har nok været lige så troværdigt. Engang bedstefar begyndte at fortælle, havde jeg forinden stillet en båndoptager op - det gav en fortælling på over en time. Sproget havde som altid et meget stærkt islæt af ærøbomålet, det slap ham aldrig.
"Tror du vi kan komme ind og se Stoffers hus?" det var fætter Richard, der spurgte og brat bragte mig tilbage til nutiden, vi stod jo lige uden for huset på Brillevej. Der var gået nogle år, og så ringede Richard igen, nu ville de gerne

komme i maj, han og Larry. Mit tidligere budskab var forstået, vi havde kun plads til to gæster. Årsagen til afbrækket i korrespondancen var, at den ene af fætrene, som efter planen skulle have været med, var blevet syg og døde. Nu var vi så på tur på Broagerland og Egernsund for at finde rødderne. Og vi fandt mere end det. På teglværksmuseet dukkede Hans Heinrich Hüttmann op, det var for hans far og bedstefar, Stoffer havde arbejdet, og med sig havde han nogle teglsten, som Stoffer havde strøget - vi fik en hver. Det var tydeligt at se, at stenene var strøget af på den ene side med en hånd. Huset vi stod foran, havde Stoffer selv bygget af mursten, han selv havde strøget. Nu var der kun tilbage at se huset indvendigt, og det fik vi lov til. Den unge kone, som nu boede der, talte engelsk og viste fætrene rundt. Jeg kunne da godt genkende rummene, men der var moderniseret så meget, så livet der måtte forme sig meget anderledes, end det jeg kunne huske.
Tidligere havde gruekedlen domineret bryggerset, e vaskerum hed det dengang. Den var væk, og det var vandpumpen også. Det havde ellers været noget af en nyskabelse, da huset blev bygget, at vandpumpen stod indendørs og dermed var frostfri. Der, hvor der havde været hønsehus og lokum, var der nu et helt moderne badeværelse. Tiden havde bestemt ikke stået stille her. Huset havde været helt moderne for 65 år siden, det var blot fulgt med udviklingen og var stadigvæk moderne. Jeg selv havde fået lejlighed til et langt tilbageblik.
Hvorfor skulle man så fra Amerika gå via borgmesteren i Broager for at finde frem til en fætter i Danmark? Ja, det er en historie om fordomme og stivsind, som passende kan afslutte denne beretning.
Min morbror emigrerede i 1912, han var lige fyldt 18 år, først til Canada siden til Iowa i USA, hvor han levede resten af sit liv. På den tid var der mange, der tog til Amerika, mulighedernes land. For enkelte af dem lykkedes det at gøre en strålende karriere og vinde formuer og ære. Hvordan det gik for min morbror, fik vi ikke at vide - han lod aldrig høre fra sig. Det var der en god forklaring på, men den blev jeg først bekendt med for få år siden. Moral- og æresbegreber var dengang meget forskellige fra, hvad de er nu. Sladder og hvad de siger havde en uhyggelig kraft. Da morbror så blev beskyldt for at have gjort en pige gravid, var konsekvensen, at han blev smidt ud af hjemmet, antagelig af bedstemor. Han bedyrede sin uskyld, men folkesnakken havde allerede stemplet ham, derfor forsvandt han, fast besluttet på aldrig at genoptage kontakten til hjemmet. Den beslutning levede han med resten af sit liv, også selv om det siden blev godtgjort, at han ikke var barnefaderen - skaden var sket og uoprettelig. Men hans kone, hvis familie var af dansk afstamning, skrev til mine bedsteforældre i begyndelsen af 1930 og igen i begyndelsen af 1933. Begge gange forsøgte mine bedsteforældre at genoptage kontakten til deres søn, men forgæves. Der kom ikke flere breve. Forbindelsen var helt brudt. Jeg husker korrespondancen, fordi der med den var nogle ret specielle glansbilleder til mig med hilsen fra min amerikanske fætter og kusine.
Der gik nu mere end 60 år, og jeg havde ofte påstået, at jeg ingen familie hav-

de, men så kom opringningen fra borgmesteren i Broager. Det viste sig, at jeg havde syv fætre og en kusine i Amerika, så min onkel havde været ganske produktiv. Hele slægten udgør nu ca. 150 personer, så de 20, der allerførst ville komme, var i virkeligheden et beskedent udsnit.
Fætrene havde mange gange forsøgt at få faderen med til Danmark, men han afslog hver gang på det bestemteste og uden at give nogen grund. Efter hans død fandt de et brev skrevet i tyskertiden med adressen: Bürgermeister, Standesamt Egernsund, ved hjælp af den landede et brev på borgmester Jørn Lehmann Petersens skrivebord i Broager - dermed er vi tilbage til denne beretnings begyndelse.

Sorø i November 1997
Frederik Speggers

Arbejdere på »Bjergteglværket« ca. 1895. Yderst til venstre i 2 række, bedstefar Johann Kristoffer Clausen. Nr. 5 i samme række bedstemor, Anna Clausen, født Nolde.

Broager Sygehusforening

Fortalt af Peter A. Petersen, Mølmark.

Den 24. juni 1921 kl. 7 morgen ankom jeg til denne verden. Det foregik i soveværelset på mine forældres gård i Mølmark. "Madam" Green tog kærligt imod mig, og med et blødt klask i enden, blev jeg hilst velkommen til verden.
Efter almindelig procedure ved slig en hændelse blev jeg anbragt i vuggen, faldt i søvn og startede derefter med at snorke højlydt, en egenskab som jeg har bibeholdt til glæde for mine omgivelser.
Se sådan omtrent har min mor fortalt mig mange gange. Min fødsel fraveg vel ikke meget fra den tids traditioner med hjemmefødsel, hvor den lokale "Fostemoe" (jordemor) stod bi, men hvem var "Madam" Green.
Denne lille historie vil jeg hermed forsøge at fortælle: Historien tager sin begyndelse omkring året 1890. Broagerland var dengang delt op efter preussisk styreform i 9 gemeinder (landsbystyre), een for hver af de ni landsbyer, men de var alle samlet under Broager Kirkesogn. Det var på den tid det største kirkesogn (4923 indvånere i 1890) i provstiet større end Sønderborg, men det var - målt efter alterfrekvens - et af provstiets mest ukirkelige sogne. Dette store inhomogene kirkesogn, der i høj grad var præget af de mange teglværker, hvor der arbejdede polske, svenske, danske og tyske tilflyttere. Ved kirken var der ansat to præster. Diakon Pastor Ernst F. Schumacher ansat fra 1888-1913. Han er blevet hædret med en mindetavle placeret i skrænten syd for kirken, den er rejst for hans indsats, som formand (1894-1913) i Broager Planteforening på tysk Verschönerungs Verein (VV).
Provst Ludvig A. Reuter virkede ved kirken fra 1864-1905 først som Diakon senere fra 1886 som Provst. Han omtales som en meget folkelig præst, der i høj grad interesserede sig for sine sognebørns ve og vel.
Denne interesse fik ham til at forsøge at skabe en grobund blandt beboerne, så der kunne blive bygget et sygehus i sognet.
En tanke den nye læge Andreas A.R. Reuter i høj grad støttede. Lægen havde afløst Johan Schirmhoff i 1888. Baggrunden for oprettelsen af et sygehus var alvorlig nok, når man ser på dødeligheden i sognet. Den var i 1889 steget med ca. 30% i forhold til de foregående år. Der blev således begravet 100 sognebørn i det år, heraf var 47 mindreårige børn. Kighoste og lungebetændelse var ofte dødsårsagen. Det kan tilføjes, at der i året 1889 blev født 137 børn i hele kirkesognet, selvom der blev født mange børn, var dødeligheden dog stor. Til sammenligning med tal fra tiåret 1950-60 blev der i sognet i gennemsnit født 83,4 børn og begravet 49,9 sogne børn. Så der var en god grund til at gøre en indsats.
Ideen gik tillige ud på, at ansætte en hjemmesygeplejerske for foreningens medlemmer, der mod et mindre beløb (1-1,50 mark) kunne få hjælp under sygdom.
Et andet ønske var at fremme interessen blandt unge piger til at tage en sygeplejeruddannelse, en ide der aldrig fik succes - gifte koners plads var i hjemmet.

Min mor påbegyndte således en uddannelse som sygeplejerske i Kiel, en uddannelse som hun afbrød, da hun blev forlovet med min far, en fremtid som bondekone ventede.
Ideen med sygehus og hjemmesygepleje vandt derimod gehør. Tiderne var gode, der meldte sig 186 medlemmer til den nye forening. På den stiftende generalforsamling den 28.09.1890 valgte man en bestyrelse på fem mand. Teglværksejer Claus Bachmann Iller (*1835 †1908) blev formand, gårdejer Claus P. Wolff Gammelgab blev næstformand og skriftfører (sekretær) blev Sadelmager Ferd. Ihle Broager, kasserer blev gårdejer A. Andresen "Rojhus" Skelde og smedemester Frederik Petersen Smøl. Alle på den tid kendte borgere med tilhørsforhold til både danske og tyske kredse. De blev forøvrigt genvalgt mange gange Frederik Petersen således lige til sin død i 1924.
Gennemførelsen af sygehusplanen lå det nu meget tungt med, myndighederne i Kiel ville ikke bevilge penge, så efter et par år blev denne plan skrinlagt. Samme skæbne led Sønderborg Sygehusforening oprettet i 1878 også, men her overlod man initiativet til "Kreis Sonderburg", der kunne indvie et hospital i 1894 nemlig Kongevejshospitalet, hvor der i 1934 blev indrettet en fødeafdeling, en afdeling hvor mange Broagerbørn har set dagens lys.
Navnet Broager Sygehusforening blev også ændret til Broager Sygeplejerforening en forening der i sin 70 års beståen afspejlede den sociale fremgang fra hjælp til få mod betaling til idag retten til vederlagsfri sygehjælp.
En historie fra 1890 der fortæller om den tids forhold med hygiejne eller mangel på samme. Jeg har fået historien fortalt af min far, her først en forklaring om forholdene på den tid. Belysningen var som oftest en enkelt tælleprås, den afgav mindre lys end et lille julelys. Badeværelset bestod i al sin enkelthed af et vaskefad anbragt på et dertil hørende stativ anbragt i "æ vaskekammer". Køkkenet fik varme fra komfuret, hvor der blev fyret med træ. Til dagligt sørgede en enkelt kakkelovn for varme i stuen. Det var alt.
Hjemme på min fødegård var der på den tid mange tjenestefolk til at varetage alle de gøremål, der var på en bondegård. Til hjælp i huset var der to tjenestepiger, der her en mørk vinteraften ind under jul var i færd med deres aftensyssel. Den ene pige føler sig lidt sløj, og sammen bliver de enige om, at hun hellere må gå i seng, men først vil hun vaske sig eller rettere få lidt koldt vand i ansigtet. Nu havde hun på "Broue Mærken" i november købt et flot blåt "skøsken" (skåneforklæde af groft hørlærred, ordret oversat skødeskind). Dette forklæde blev brugt som håndklæde. Da hun kommer ud i køkkenet ser den anden pige til sin rædsel, at hun nu ser uhyggelig syg ud, helt bleg nærmest blålig ansigtsfarve. Madmoder min bedstemor bliver tilkaldt, pigen bliver skyndsomt lagt i seng, og lægen Dr. Reuter bliver hentet i hestevogn. Ved ankomsten bliver han fulgt op på loftet til pigekammeret, men nu med et bedre lys fra petroleumslampen. Doktoren kigger omhyggeligt på pigen, beder om et vaskefad med lunken vand, sæbe og en vaskeklud. Varsomt bliver pigens blå farve, stammende fra det blå "skøsken" fjernet og hendes friske ungpigekulør dukker frem - sygdommen er forsvunden. Jo oplysningen var ikke så god som i dag.

Tilbage til foreningen. Det første praktiske arbejde var ansættelsen af en hjemmesygeplejerske. Valget falder på Fru Green fra Kollund. Efter et kort kursus på sygehuset i Kiel tiltræder hun stillingen den 28.09.90. Fru Green virkede herefter som hjemmesygeplejerske frem til 1920 næsten 30 år. Derudover var hun, som før fortalt med ved min fødsel, nu som pensioneret, men uden tvivl som den beroligende faktor, som hun også havde været i 1914 ved min brors og i 1919 ved min søsters fødsel. Angsten for at dø under en fødsel (barselsfeber) var udbredt, og det var den også i min mors familie. Således døde min oldemor i barselsseng efter at have født en datter.
Fru Green har været en afholdt "Madame". Det vidner følgende hædersbrev, der blev overrakt hende ved hendes 25 års jubilæum i 1915. Jeg har tilladt mig at gengive brevet efter originalen.

Ærede og kære Fru Green !

De fejrer i Dag Deres 25 aarige jubilæum som sygeplejerske. I denne lange Aarrække har De udelukkende viet vor Forening alle Deres Kræfter.
De har i denne lange Tid været Vidne til megen Sorg og Nød, hørt megen Jammer og Klage og tit maatet finde Dem tilrette i meget vanskelige Forhold.
Dog har De aldrig forsaget, men med stor Omhu og aldrig svigtende Pligtopfyldelse troligt røgtet Deres tunge og ansvarsfulde Hverv.
De har ved Deres opofrende Kærlighed, ved Deres oplivende Ord til Syge og sunde og ved Deres milde og tiltalende Omgængelighed bragt Glæde, Lykke og Solskin ind i mangt et hjem, og mange Hjerter slaar Dem med oprigtig Taknemmelighed i møde.
Vor Forening har ikke ladet denne Dag kunnet gå ubemærket forbi. På dens Vegne er vi derfor mødte for at overbringe Dem vor oprigtigste Tak og de hjærteligste Lykønskninger paa denne Deres Hædersdag.
Som et egentligt Vidnesbyrd om Foreningens Hengivenhed og som Udtryk for vor Taknemmelighed og Højagtelse for Dem overrækker vi Dem herved en liden Pengegave paa ethundrede Mark samt en Guld Brystnaal.
Vi beder Dem at modtage Gaven og at bære Naalen som et Tegn paa vor uskrømtede Anerkendelse for 25 Aars trofast Arbejde, og vi knytter dertil det Ønske og det Haab, at De endnu i mange Aar med usvækket Kraft kan udføre Deres skønne Gerning i vor Forening til Held for vore Syge og til Glæde for Dem selv og for os.

Broager den 25. September 1915

Brevet er underskrevet af bestyrelsen. Formanden Lærer Chr. F. Andresen, (brevets forfatter), han afløste som formand Gdr. Chr. Petersen Mølmark i 1913. Kassereren Sadelmager Ferd Ihle, Smed F. Petersen Smøl, Gdr. H. Andresen havde afløst sin far i 1915 og Teglværksejer Chr. Hollesen, der havde afløst Gdr. C.P. Wolff i 1913.
Det var forklaringen på historien om "Madam" Green en afholdt hjemmesygeplejerske, der i ca. 30 år havde sin gerning på Broagerland.

Her til slut et par hændelser. I 1894 anskaffer man en hestetrukken sygevogn, den holder helt frem til 1926, hvor man forsøger at sælge den. Bilen har nu overtaget "jobbet". I 1904 køber man et badekar formedelst 25 mark. Se det med bad var ikke for alle noget man tog, det vidner følgende historie om. "Anna Kaless" var øgenavnet på en kone. Hun tjente til livets ophold ved at hjælpe andre, hvor der var en chance, for eksempel tilsyn med en so, der skulle fare, så var hun gerne i stien ved soen, parat når faringen gik igang. Engang blev hun syg og skulle indlægges på hospitalet, flinke naboer ville hjælpe hende, hun var lidt "kampgroej" (møgbeskidt), så de tog hende i bad. Hun gik med til det omend nødtvungent, men da samme proces gentog sig på hospitalet, syntes hun, at det var rigeligt med al den renlighed.
I 1908 ansætter man endnu en hjemmesygeplejerske. Der var ellers planer om at få nogle diakonissesøstre fra Flensborg udstationeret i Broager. Det blev opgivet og skiftende sygeplejerske virkede frem til 1917, hvor man ansætter Frk. Jensen, der kom fra Ballum. Den 01.01.1921 ansætter man som afløser for Fru Green Frk. Sandbeck.
Disse to sygeplejerske virkede i mange år, da plejehjemmet "Vestervang" blev bygget i 1938 boede de i en årrække på øverste etage.
Tiden efter krigen i 20'erne var en økonomisk hård tid, det mærkede man i særlig høj grad her på egnen. Teglværker var blevet nedlagt, afsætningen af mursten var elendig. I 1928 lå teglværkerne helt stille. Landbrugets forhold var præget af omstilling til danske forhold. Det fik foreningen at mærke, de årlige tilskud blev mindre, medlemstallet faldt. Man indså, at der måtte findes en anden løsning. Da man i 1928 stod med et mindre underskud søgte man om et samarbejde med sognets statsautoriserede sygekasse. Det blev resultatet, der blev valgt en ny 5 mands bestyrelse, 3 fra den gamle forening og 2 fra sygekassen.
Købmand Chr. Blomgren Egernsund blev valgt som formand, bogholder ved Broager Sparekasse Chr. Schmidt blev kasserer, dyrlæge Suurballe Broager næstformand, fra sygekassen blev murer Chr. Nicolaisen Dynt og savskærer Hermann Winther Mølmark valgt. Dette samarbejde blev med årene udvidet alt efter indførelse af nye sociallove for endelig at slutte helt i 1960, da begge foreninger blev nedlagt, - det offentlige tog over - en æra var slut.

Kalkmalerierne i Broager kirke

af Mette Kristine Jensen

Lige fra sin opførelse i 1200 - årenes første trediedel har Broager kirke haft kalkmalerier.
Ældst er dekorationen omkring korbuen og triumfvæggens to sidealternicher, hvor der, med rødt, er malet murstensimitation og krydsende bueslag. Over alle tre buer er malet et indvielseskors (se fig. 12).

Fig. 1: Apsis efter restaurering (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

Fra samme tid stammer også det ældste maleri i apsishvælvet, men dette blev allerede o. 1250 overmalet, tilsyneladende med samme hovedmotiv, nemlig Kristus i mandorla. Den meget store Kristusfigur sidder på en trone med sin højre hånd løftet i en velsignende gestus, medens han holder en opslået bog i

den venstre. Foroven mod nord er malet Matthæussymbolet, en engel, med et skriftbånd, og mod syd Johannessymbolet, en ørn. Adskilt fra disse af et vandret bånd med rester af indskrifter er malet et galleri af 6 hellige personer, tre på hver side. Af disse kan Maria, Johannes og Skt.. Peter identificeres med sikkerhed. Det nederste af disse figurer og de manglende to evangelistsymboler er desværre gået tabt sammen med hele den nederste del af apsisudsmykningen.
Den vandrette deling under evangelistsymbolerne er et ukendt træk i danske fremstillinger af Majesta Domini, men er en fast regel i rhinsk og westfalsk maleri.
Langs hvælvets kant er afsluttet med en frise bestående af to modsat rettede knækbånd, medens der på forkanten er malet et enkelt knækbånd.
I apsisbuen er samtidig malet 11 cirkelfelter med engle i halvfigur. Baggrunden mellem cirklerne er fyldt ud med stiliserede blade.
Kor og skib fik indbygget hvælv i løbet af 1400 - årene, men først efter opførelse af de to korsarmskapeller i tiden op mod 1500, blev der atter udført kalkmalerier i kirken - denne gang i nordre korsarm. Dekorationen, som består af røde og grønne stiliserede ranker, er malet på et kalklag, der ligger direkte på stenene, og har tilsyneladende kun været udført på vægfladerne. Den er nu kun synlig på smigene i nichen på vestvæggen, men under den seneste restaurering blev fragmenter af den også konstateret under ældre pudsreparationer på østvæggen.
Hvorvidt der har været tale om ren dekoration, eller om der også har været figurmaleri må stå hen i det uvisse.
Sikkert er det imidlertid, at denne dekoration har haft en ret kort levetid, for allerede o. 1525 blev vægfladerne pudset og kalket som malebund for nye malerier.
Den næste dekorationsperiode finder således sted i 1500 - tallets første fjerdedel, hvor såvel det store korshvælv som nordre korsarm bliver dekoreret. Malerierne er tilskrevet Peter L...ykt, hvis navn kendes fra en nu overkalket indskrift i Nordborg kirke. Hans kendetegn er de tætte rankeværker, med store, stiliserede blomster og bær samt de meget fine mønstre på ribber og buer, ofte fremstillet ved hjælp af skabelon. Foruden Broager og Nordborg har han også udsmykket Løjt, Holbøl og Vester Sottrup kirker.
Korshvælvet er syvdelt, således at de tre kapper er delt med en midterribbe, medens østkappen er udelt, og på denne store flade er malet en dommedagsscene - et åbenbart yndet motiv for denne maler, idet det også findes i Holbøl og Nordborg. Dog er dommedagsscenen i Broager, sikkert på grund af den gode plads, væsentligt rigere på detaljer.
I midten troner Kristus på regnbuen med fødderne hvilende på jordkloden. Mod syd er dommens sværd og mod nord nådens lilje. Han er flankeret af to engle med marterredskaberne og over hans hoved svæver to basunengle.
Mod nord knæler Maria, mod syd Johannes og i midten af forgrunden er der blevet plads til sjælevejningen. Overalt kravler de små sjæle op af deres

Fig. 2: Korshvælv, østkappe efter restaurering (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

grave, og mod nord er en hel flok i gåsegang på vej op mod himmerrigets port, hvor de bliver modtaget af Sankt Peter med nøglen. I alle Himmelborgens vinduer myldrer det med frelste. Lidt syd for midten render en stor, rød djævel af sted med en fortabt sjæl under armen, og længst mod syd er en flok djævle ved at samle sjæle sammen foran Helvedes flammende borg, et par af dem har endog fundet på at bundte dem med et reb. Over Maria og Johannes samt mellem de to basunengle er der malet indskrifter på latin. I oversættelse står der, mod nord: "Kom, velsignede, til det evige liv", i midten: "Herrens dag vil komme som en tyv om natten" og mod syd: "Gå, forbandede, til den evige ild".

Dommedagsscenen er indrammet af en snoet bladranke om en rundstav, og resten af kappen er, som de øvrige, helt udfyldt med de, for denne maler så typiske bladranker, bær og fantasiblomster. I hver kappe er rankerne skiftevis enten grønne eller dodenkoprøde. I de to østre flige er malet vrængemasker om sladrehullerne. I den nordvestre flig udgår ranken fra munden af endnu en maske. De retkantede ribber er på alle tre sider dekoreret med skabelonmønstre, og ved skiftevis at arbejde med hvidt på forskelligt farvet bund og forskellige farver på hvid bund, har maleren opnået en meget stor variation ved hjælp af kun to skabeloner. Buen mod vest er ligeledes dekoreret med skabelon, medens buerne mod nord og syd har en stiliseret bladfrise. Også den øverste del af vægfladerne har været bemalet med ranker, ligesom ovennævnte bladfrise også har dannet afslutning langs korbuen.
I nordre korsarm er der, på øst- og vestvæggen, malet scener fra Skt. Jørgens helgenlegende. Indtil for få år siden var denne billedserie, der ikke viser dragekampen, men en række andre scener fra legenden, enestående i Danmark. Men efter fundet af en tilsvarende dekoration i Nibe kirke, hvor der endog er endnu flere enkeltscener beskrevet, har vi nu to steder, hvor historien om Skt. Jørgen kan opleves næsten som en tegneserie.
Billederne i Broager er delt op, således at der på både øst- og vestvæg er et stort billedfelt øverst, som foroven følger hvælvets vederlag. Under det store billedfelt er der en række mindre billeder. De enkelte scener er adskilt af et ret bredt, dodenkoprødt bånd, som ved frilægningen, ifølge de gamle indberetninger, havde spor af de samme skabelonmønstre, som ses på korshvælvets ribber.
Billedserien starter i det store felt øverst på østvæggen. Her er malet en hel by omgivet af en bymur. På broen ved byens port står en fornemt klædt person med kongekrone på hovedet. Foran ham knæler en ung, kronet kvinde. Bag hende står endnu en fornemt klædt mand, og længst mod syd ses en person bevæbnet med et sværd. Selv om han endnu ikke har glorie, som i den nederste billedfrise, viser klædedragten, at der er tale om Skt. Jørgen. Ved siden af Skt. Jørgen ses et lille, hvidt dyr, der, med lidt god vilje, kan forestille et lam. Scenen må være optakten til Skt. Jørgens kamp mod den drage, som havde belejret byen og hver dag forlangte at få en af indbyggerne at spise. Denne dag var valget faldet på prinsessen, som er i færd med at tage afsked med sin far, medens byens indbyggere ser til, dels fra portåbningen, dels fra vinduerne. En tårnblæser spiller en fanfare. Ifølge legenden ledsages prinsessen af det før omtalte lam.
Da det store billedefelt på vestvæggen allerede ved restaureringen 1934-35 var gået tabt bortset fra enkelte fragmenter, havde man dengang valgt at kalke hele den øverste del af væggen. Ved den seneste restaurering opdagede vi, at en stor del af den røde randstribe langs hvælvets vederlag stadig var bevaret. Det blev besluttet at fremdrage denne for at få en afslutning op mod hvælvet. Herved fremkom et lille fragment, der viser spidsen af et spyd. Da spydspidsen peger opad, kan der ikke være tale om en fremstilling af dragekam-

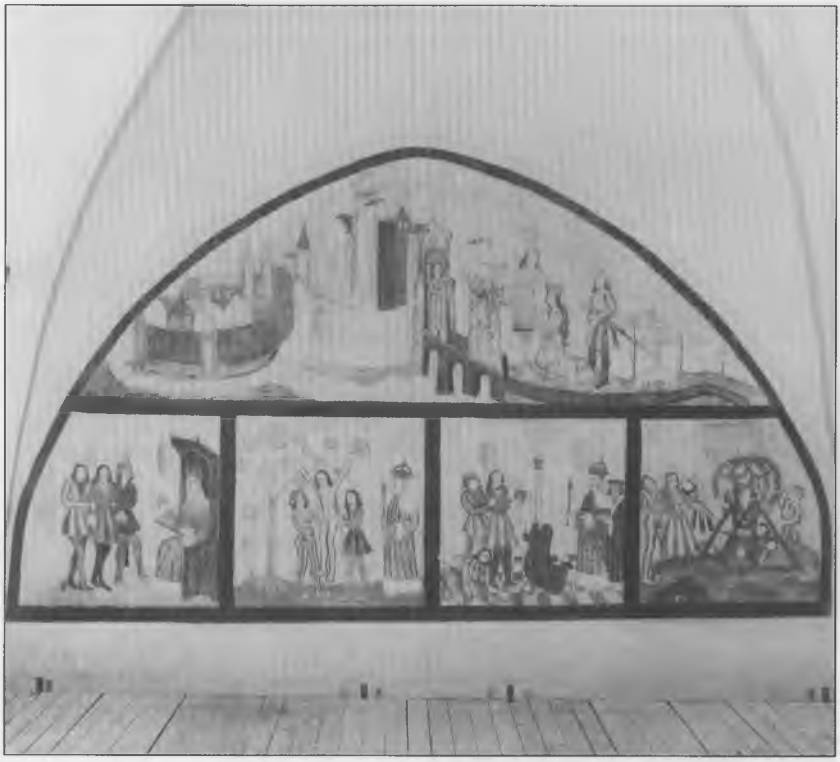

Fig. 3: Nordre korsarm, østvæg efter restaurering (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

pen, men det er fristende at antage, at det drejer sig om den del af legenden, hvor Skt. Jørgen, formentlig siddende på sin hest med spyddet over skulderen, trækker dragen tilbage til byen, hvorefter hele befolkningen i taknemmelighed lader sig døbe.

At selve dragekampen, som ellers er det mest afbildede motiv fra legenden, ikke er malet her, kan hænge sammen med, at dette tema allerede var repræsenteret i form af den store, bemalede træskulptur fra 1400 - tallets slutning, som formentlig havde sin plads i dette kapel (se fig. 13).

De små billedfelter viser scener fra Skt. Jørgens martyrium, malet som en fortløbende billedserie, der starter på østvæggen længst mod nord, hvor Skt. Jørgen er ført til forhør hos kejser Diokletian. I det følgende billede er han hængt op i et træ, hvor han pines af to bødler, medens kejseren ser til. Herefter bliver han tvunget til at drikke gift, men efter at han har gjort korsets tegn over bægeret, er giften virkningsløs. Også et forsøg på at lægge ham på et marterhjul mislykkes, idet hjulet både går i stykker og bryder i brand.

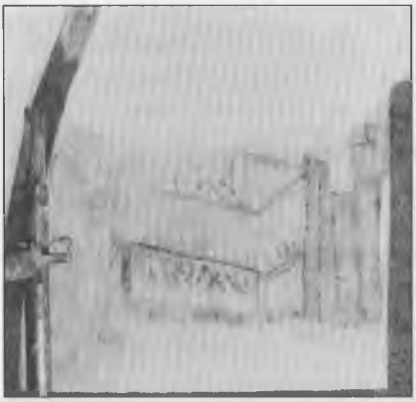

Fig. 4, 5 og 6: Nordre korsarm, vestvæg efter restaurering (Foto: Nationalmuseet, Mette K. Jensen)

Billedserien fortsætter i vestvæggens søndre felt, hvor helgenen bliver kogt i en stor gryde med olie eller bly. I det følgende billede ses den scene, hvori kejseren prøver at tvinge et antal kristne, heriblandt Skt. Jørgen, til at tilbede afgudsbilleder anbragt på to søjler. Skt. Jørgen og de mest standhaftige kristne knæler ned i bøn til Gud, medens de to forreste, i håb om at redde deres liv, har kastet sig næsegrus ned foran afgudsbillederne. Det sidste bevarede billede er malet i nichen midt på væggen, og viser Skt. Jørgen anbragt i en tønde. En bøddel er i færd med at slå et søm gennem tønden med en hammer, medens en anden står parat med det næste søm, som han har taget fra den kurv, han har over armen. For at lette arbejdet har de åbenbart først boret huller med det bor, der ligger på gulvet i forgrunden.

Hvis billedserien har været bygget symmetrisk op, er der plads til endnu to scener nord for nichen, men da både maleri og malebund helt er gået tabt, må det overlades til fantasien, hvad der har været malet her. Et gæt kunne imidlertid være, at det sidste billede har vist Skt. Jørgens halshugning, som var afslutningen på hans martyrium.

På buen mellem korshvælvet og nordre sideskib findes, på den østre vange, et fragment af lille kalkmaleri, tilsyneladende fra samme tid og af samme maler som dekorationen i korshvælv og nordkapel. Maleriet er tilsyneladende fremdraget på samme tidspunkt som de øvrige, men er af en eller anden grund aldrig blevet istandsat. Da maleriet er meget fragmentarisk bevaret er det vanskeligt at aflæse motivet, men visse elementer lader sig dog genkende. På en trone med en perspektivisk baldakin sidder en kvindefigur med krone og langt hår. På skødet har hun et påklædt barn, ligeledes med krone. Hun er flankeret af to engle, der spiller på musikinstrumenter, mod nord en lut og mod syd et strygeinstrument. Der kan næsten kun være tale om en tronende Maria, men i en for den tid noget gammeldags udformning. Der fandtes ikke spor af tilhørende dekoration i resten af buen. Både placering og motiv tyder på, at der er tale om et andagtsbillede eller en sidealterdekoration.
Da dette billede aldrig har været restaureret og samtidig er meget fragmentarisk, besluttedes at sikre det ved fastlægning og pudsreparering, men ellers lade det stå som det blev fundet. Dog blev reparationerne stemt ned for at opnå et roligt helhedsindtryk.
Kirken fik sin yngste dekoration kort efter reformationen. I dag en den kun synlig i korets hvælv, men ifølge de gamle indberetninger og som vi ved selvsyn kunne konstatere i forbindelse med kalkningsarbejderne i kirken, har såvel korets vægge som triumfvæggens vestside haft samtidige malerier. Om de rester af figurmaleri, der blev konstateret på skibets nordvæg, samt det stadig synlige renæssancefragment på korshvælvets sydvestre hvælvpille og de atter tildækkede dekorationsfragmenter på korshvælvets øvrige piller hører sammen med korets udsmykning er usikkert, men de stammer i hvert fald fra den samme periode.
Korhvælvets dekoration er ikke malet i 1581, som det fejlagtigt er malet op ved restaureringen 1925- 27, men i 1587 af Ambrosius maler, der dette år modtog 12 mk. 6 sk. for sit arbejde.
Korets hvælv er delt i 5 kapper og i den vestre er malet den tronende Kristus omgivet af evangelistsymbolerne, medens de fire evangelister er malet i de øvrige kapper. Baggrunden er helt udfyldt af renæssancebladværk med blomster, frugter og drueklaser. Ribberne har sparredekoration i skiftevis gult, rødt, gråt og hvidt.
I vestkappen sidder Kristus med fødderne hvilende på en sky. Foroven mod syd er malet Johannesørnen, mod nord Matthæusenglen, nederst mod syd Lukasoksen og mod nord Markusløven. De fire evangelistsymboler har skriftbånd med navn.
I sydkappen sidder Johannes med skrifttavle og pen. Ved hans fødder er malet hans symbol, ørnen, der i denne udgave mest af alt ligner en gås. I den todelte østkappe ses, mod syd, Markus med løven og, mod nord, Lukas med oksen. Begge sidder og skriver i en bog. Endelig er Matthæus malet i nordkappen. Mod vest står en stor engel, som holder et blækhus hen mod ham. Han sidder og skriver i en bog, hvor man ikke blot kan læse evangelistens navn, men også

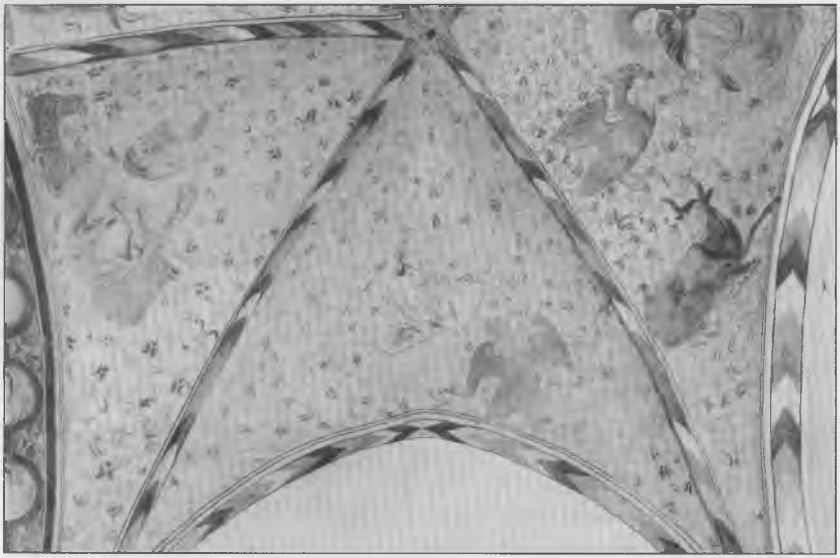

Fig. 7: Korhvælv, sydside efter restaurering (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

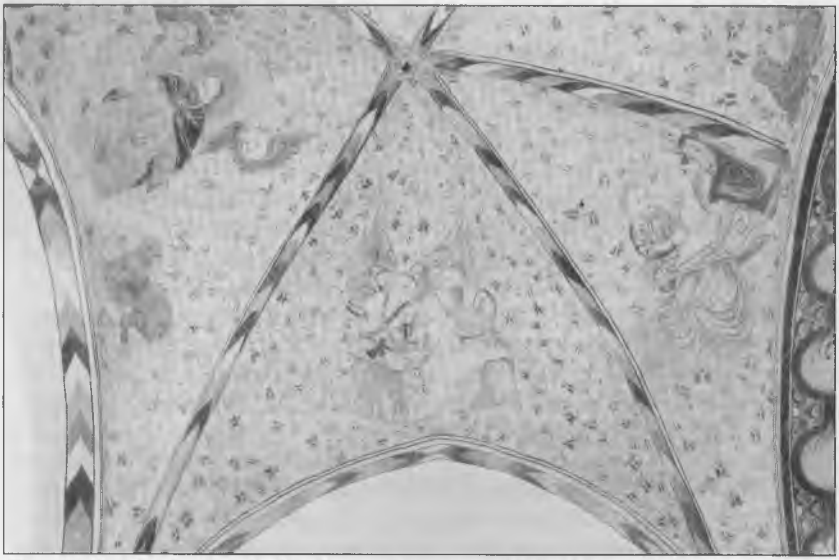

Fig. 8: Korhvælv, nordside efter restaurering (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

initialerne A S (malerens signatur) og det fejlagtigt opmalede årstal 1581. Alle fire evangelister er drejet sådan, at de vender mod den tronende Kristus i vestkappen.
På triumfvæggens vestside var, omkring korbuen, malet en samtidig indramning af beslagværk og kartoucheflige (se fig. 9). Denne blev, sammen med de øvrige sekundære dekorationer, fjernet i forbindelse med restaureringen i 1934 -35, således at kun den ældste dekoration er synlig i dag.
I koret var frilagt tre indvielseskors, to på nordvæggen og et på korbuens nordre vange. Disse havde aldrig været istandsat, og fremstod som sorte cirkler. Der var ikke meget farve bevaret, men da både cirkler og kors var

Fig. 9: Triumfvæg. Dekorationer fra tre forskellige perioder (Foto E. Rothe 1925).

indridset i pudsen med passer, var der ingen tvivl om deres størrelse og form. Efter menighedsrådets ønske kunne det derfor forsvares at foretage en retouchering/opmaling af indvielseskorsene. Arbejdet blev udført med kalkfarve påført i stregteknik på en måde, så der ikke kan være tvivl om, at denne markering er udført i 1995.
Det var ikke muligt at fastslå hvornår disse indvielseskors er malet, men det er formentlig sket i forbindelse med en af de mange ombygninger og udvidelser af kirken og i hvert fald før reformationen, da indvielseskors er en katolsk tradition.

Restaureringshistorie

Kalkmalerierne blev fundet og afdækket i forbindelse med den gennemgribende hovedistandsættelse, der fandt sted 1923 - 27, forestået af arkitekt Mogens Clemmensen.
De første malerier, der dukkede frem september 1923, var korets udsmykning, hvilket telefonisk blev meddelt museumsinspektør M. Mackeprang, som var på besøg i Haderslev. Selv om telefonen på det tidspunkt ingenlunde var en ny opfindelse, har han åbenbart alligevel fundet hændelsesforløbet så interessant, at det var værd at nævne i rapporten. Den følgende søndag tog han til Broager og foretog den første besigtigelse af malerierne. En mere grundig undersøgelse fandt først sted året efter, hvor Eigil Rothe i løbet af 6 dage frilagde malerierne i kor og apsis. I indberetningen beklager han, at et ulykkestilfælde med hans ene øje hindrer ham i at fotografere, men at der dog snart kan blive lejlighed til at bøde derpå. Og det havde han ret i, for i 1925 er han igen i Broager, denne gang for at frilægge malerierne i korshvælvet og på triumfvæggen. Ved denne lejlighed tog han en række fremragende billeder, såvel her som i kor og apsis.
I løbet af perioden 1925 - 27 forestod Eigil Rothe finafdækning og istandsættelse af kor og apsis. Han blev assisteret af dekorationsmaler N. Rich. Rasmussen, som formentlig udførte en meget stor del af arbejdet, medens Rothe selv tog sig af undersøgelser og dokumentation.
Finafdækning og istandsættelse af korshvælv og nordre sideskib fandt ikke sted før 1934 - 35 og blev denne gang forestået af Egmont Lind. Malerierne i nordre sideskib må dog være fundet på et tidligere tidspunkt, idet Lind henviser til en nu forsvundet indberetning fra Rothe, som åbenbart havde nået at frilægge også disse billeder inden sin død.
I samme periode foretog Lind endvidere visse istandsættelsesarbejder i apsis.

Restaureringen 1993 - 96:

Istandsættelsen blev udført af Nationalmuseets Bevaringsafdeling over tre etaper: Først behandledes malerierne i nordre korsarm sommeren -93, derefter malerierne i korshvælvet efteråret -94, og sluttelig kor og apsis i 95 - 96.

Under de to første etaper var kirken i brug medens arbejdet stod på, medens den, i sidste etape, var lukket af hensyn til den omfattende istandsættelse af hele kirkens indre, der fandt sted samtidig.
Malerierne havde ikke været behandlet siden den første istandsættelse, og fremstod derfor stærkt tilsmudsede da arbejdet blev påbegyndt. Derfor var det først muligt at bedømme maleriernes egentlige bevaringstilstand, og dermed arbejdets omfang, efter at de var blevet renset.
I nordre korsarm viste det sig, at malerierne var meget velbevarede, og at de var blevet behandlet utroligt nænsomt, datidens arbejdsmetoder taget i betragtning. Der var stort set ikke tale om nogen form for opmaling af de oprindelige farver. Kun rammeværket, der omgiver de enkelte scener, var visse steder blevet forstærket. På de få større pudsreparationer midt inde i motiverne, havde Lind udført sine rekonstruktioner i en, dengang, ganske ukendt teknik, hvor maleriet var udført i skravering, der tydeligt adskilte sig fra de originale partier (se fig. 14). Hvor tabet af maleri (og pudslag) var totalt, som det ses på vestvæggen, havde han blot påført en tonet kalk uden noget forsøg på at rekonstruere de manglende partier.
Det besluttedes at bibeholde og istandsætte Linds restaurering frem for at fjerne alt, der ikke var originalt, da denne ud fra et restaureringshistorisk synspunkt ikke blot var interessant, men også særdeles veludført. Kun steder, hvor der var skader i pudslaget, f.eks. på østvæggens nederste, nordre billedfelt, hvor et rustent jernanker var efterladt i muren, blev pudsen fjernet og repareret. Det relativt tynde (ca. 1/2 cm.) pudslag havde mange steder løsnet sig fra muren, hvorfor en ret omfattende fastlægning med indsprøjtning af en blanding af læsket kalk, knust kalksten, kasein og kalkvand var påkrævet. Herudover var der nogle få revner, hovedsagelig langs hvælvet, hvor malepudsen var lagt uden på hvælvets oprindelige pudslag. Disse blev repareret med rene kulekalksmørtler.
Den farvemæssige istandsættelse blev udført med akvarelfarver, påført i små, tynde streger, så de, betragtet fra nært hold, skiller sig ud fra det originale farvelag - faktisk en moderne udgave af Linds retoucheringsmetode.
I korshvælvet viste situationen sig at være stort set den samme, som beskrevet for nordre sidekapel. Også her var det nødvendigt at fastlægge ret store områder af løstsiddende puds. Endvidere måtte et stort antal pudsreparationer fra den første istandsættelse udskiftes, dels fordi de var eftermørknet, så farveistandsættelsen ikke længere passede til omgivelserne, men ikke mindst fordi de lå over originalmaleriets niveau, og dermed mange steder ind over dele af det oprindelige farvelag. Hele hvælvet havde desuden et net af mindre revnedannelser, som det var nødvendigt at udbedre. Figurmaleriet var i store træk behandlet med samme tilbageholdenhed som beskrevet for nordre korsarm. Dog var der her foretaget en del større rekonstrueringer i forbindelse med de ret omfattende pudsreparationer. Disse er ikke udført i skraveringsteknik, men på den anden side heller ikke bragt op til fuldt niveau med alle detaljer rekonstrueret, men blot med figurernes omrids angivet i en fuldt

rekonstrueret baggrund. I rankedekorationen var svagere steder blevet nænsomt opmalet, ligesom manglende partier såvel her, som i ribbernes og buernes dekoration var blevet kompletteret.
Ligesom i nordre korsarm, valgte vi også her at bevare og behandle Linds restaurering i det omfang, det var teknisk forsvarligt, ligesom reparationer og farveudbedring blev udført med de samme materialer op på samme måde.
Ved rensning af korhvælvet viste det sig, at en ret stor del af de kompletteringer, der var udført af dekorationsmaler Rasmussen, forsvandt sammen med årtiernes snavs og støv. Ved at sammenholde Rothes fotografier fra før og efter restaurering (fig. 10 og 11), kunne det imidlertid let konstateres, hvilke enkeltheder, der også dengang var blevet malet op, og hvilke der stadig stod i den originale farve.

Fig. 10: Korhvælv, vestkappe før restaureringen 1929 (Foto E. Rothe).

Fig. 11: Korhvælv, vestkappe efter restaureringen 1929 (Foto E. Rothe).

Derfor mener vi at kunne forsvare, at de enkeltheder, der dengang fik en hjælpende hånd, for at genskabe et harmonisk helhedsindtryk, også ved denne lejlighed blev understreget ved en let opmaling. De originale farveområder, som f.eks. de farvede midterpartier i rankernes blade, blev derimod efterladt som de var, ligesom det også var tilfældet ved Rothes restaurering.
Den øvrige farveistandsættelse blev udført efter de samme retningslinier, som beskrevet ved de førnævnte malerier, medens opmalingen dels blev udført med farver, fremstillet af kalk og tørpigmenter, dels ved hjælp af pastelkridt.

Også i dette hvælv var der en masse smårevner, der blev repareret, på samme måde som i korshvælvet, ved at anvende en pasta, fremstillet af læsket kalk (fra Gotland, bl.a. på grund af farven) og knust kalksten, ligesom en del løstsiddende puds blev lagt fast.
Apsishvælvet frembød en del flere spekulationer end de allerede nævnte malerier. Dels fordi den oprindelige dekoration var blevet overmalet ganske kort tid efter dens udførelse, dels fordi den, som nævnt, er blevet istandsat to gange lige efter hinanden. Derfor var det så at sige umuligt at finde ud af, hvilke dele af maleriet, der hørte til den første udmaling, og hvilke til den anden, for ikke at tale om hvad der hørte til den første istandsættelse og hvad til den anden. Endvidere melder Linds indberetninger ikke noget om, hvorfor det var nødvendigt at foretage en istandsættelse i løbet af så kort tid efter Rothes arbejde, eller hvad arbejdet bestod i.
Sikkert er det i hvert fald, at apsishvælvingen var i færd med at styrte sammen på det tidspunkt, hvor arkitekt Clemmensen forestod kirkens restaurering, og i denne sammenhæng blev der foretaget flere alvorlige indgreb i strukturen, bl.a. behandling med cementholdige mørtler, såvel til almindelig forstærkning af bygningsstrukturen som til at hælde ind i diverse revner. Det fremgår af Rothes indberetning fra 1924 at der måtte fjernes et stort antal jernankre, som på grund af rust forårsagede sprængninger i murværket. Hele den nederste del af maleriet var allerede på dette tidspunkt gået tabt. En stor del af den nedre, indvendige skalmur blev muret om og påført et cementholdigt pudslag. Disse omfattende indgreb kan meget vel have haft langsigtet indflydelse på maleriets tilstand, således at supplerende istandsættelse har været nødvendig efter en kort tid.
En meget stor del af de eksisterende pudsreparationer blev skiftet ud, dels fordi de indeholdt cement, dels fordi de med tiden var blevet alt for mørke. Desuden blev der foretaget en del fastlægning af løstsiddende puds. Den cementholdige puds, der, ved sidste istandsættelse, var løbet ind under det originale pudslag kunne ikke fjernes.
Det besluttedes at istandsætte apsismaleriet ud fra det udtryk det havde fået ved de istandsættelser, der fandt sted i 30èerne, således at de brud og reparationer, der var i maleriet, blev dæmpet ned, så de ikke forstyrrer helhedsindtrykket, uden at tage stilling til om de enkelte dekorationselementer stammer fra den ene eller den anden periode.
Selv om malerierne generelt er velbevarede, er det udseende de har i dag ikke identisk med hvordan de tog sig ud, da de blev malet. Dels har dekorationerne fra de forskellige perioder næppe allesammen stået fremme samtidigt, dels er nogle partier af dekorationerne enten fjernet eller dækket til og dels er der, mest udtalt i apsis, med tiden foregået en vis nedbrydning.
Endvidere har nogle af de anvendte farver ændret kulør ved dekomponering, hvilket naturligvis også har betydning for det udtryk, malerierne har i dag. Dette fænomen kan iagttages i såvel apsis som korhvælv, men er nok mest udtalt i Peter L...ykts dekorationer i korshvælv og nordkapel.

Fig. 12: Korsskæring, kor og apsis efter restaurering (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

I nordkapellet fremstår mange af dragtdetaljerne i sorte over sort- og gråbrune til stærkt gule (ikke okker) nuancer. Dette er alle dekomponerede farver. Den samme farve ændrer sig ikke nødvendigvis på samme måde alle steder, som det f. eks. kan iagttages på kejser Diokletians kjortel, som nu fremstår varierende fra grå til stærkt gul, selv om man må gå ud fra, at den oprindeligt har haft samme farve i alle scenerne (for at tydeliggøre, at det er den samme person, ligesom Skt. Jørgen er iført den samme klædning). Forskellen i dekomponering kan måske skyldes, at der har været forskellige fugtforhold i murværket. I andre detaljer er det helt tydeligt, at der er tale om en dekomponeret

farve. Det gælder f. eks. i den scene, hvor Skt. Jørgen er hængt op i træ. Her er bloddråberne på hans krop stærkt gule, hvor de oprindelig må have været røde. Det samme gælder de steder, hvor læbernes farve nu er gul.
Den grønne farve er meget dominerende i Peter L...ykts malerier. Nogle steder, som f. eks. i scenen med marterhjulet, synes det næsten at være for meget, da både dragtfarver og jordsmon er grønne, så det er vanskeligt at aflæse detaljerne. En nøjere undersøgelse viste imidlertid, at der enkelte steder i grønne partier sås blå farvespor, ligesom den grønne farve disse steder havde en lidt varmere nuance. Dette tyder på, at det, der i dag fremstår som grønt, nogle steder fra starten har haft en blå farve (azurit?), som med tiden har ændret sig til grønt (Malakit?). Et oplagt eksempel på dette er de to scener på østvæggen, hvor skyerne i dag er grønne. Også i de store blomster i korshvælvet ses flere steder dette fænomen. Dels er der eksempler på, at der optræder både en varm og en kold grøn farve i samme blomst, en nuanceforskel, der næppe er synlig fra gulvet, dels er der en enkelt blomst, i sydkappens vestre del, der er koldt grøn ved blomstens midte, medens de to kronblade er både blå og varmt grønne, hvilket kunne tolkes derhen, at kronbladene oprindeligt har været blå, men at farven her delvist har ændret sig til den varme grønne (fig. 17 og 18).
Endelig ser det ud til, at en enkelt farve helt er forsvundet. Skt. Jørgens glorie er de fleste steder kun angivet med en tynd, lys rød streg og i to af vestvæggens scener mangler den helt. Ved nøje betragtning ser man, at den hvide baggrundsfarve har en lidt anden karakter inde i glorien end udenfor. Dette kan skyldes, at der her har været påført en farve, der nu er forsvundet, og den røde streg er formentlig en fortegning og ikke en konturstreg. At Skt. Jørgen tilsyneladende ikke har glorie i de to nordligste scener på vestvæggen, skyldes simpelthen at der ikke er lavet nogen fortegning til disse glorier. På billedet i vestvæggens niche kan man se, at der er et lyst område i bøddelens hoser, hvor glorien skulle have været.
Arbejdet med disse malerier har været en stor tilfredsstillelse, ikke kun fordi resultatet blev så smukt, men også i høj grad fordi vi har haft lejlighed til at "kigge over skulderen" både på de gamle malere og vores egne forgængere på en helt anden måde, end når malerierne betragtes fra gulvet. Mange små detaljer i såvel maleteknik som restaurering opdages først, når man over lang tid går med næsen helt inde ved billedet. Eksempelvis er det kun på nært hold man kan se tekniske detaljer som fortegning og i hvilken rækkefølge farverne er lagt på. Det samme gælder rettelser og små uheld. Således kan man i korshvælvets østre flige se en del lys rød farve, der er løbet ned ad væggen fra de dodenkoprøde ranker. Den lyserøde farver stammer sikkert fra malerens fortegning til rankerne. Måske har han haft svært ved at nå ind til væggen fra sit stillads og måske endog været nødt til holde sin pensel med hårene nedad, hvilket uvægerligt vil få en så tynd farve til at løbe. Desuden er den nederste del af fligene massivt murværk, som måske stadig har været mere fugtigt efter opførelsen og dermed haft en dårligere sugeevne end resten af hvælvet, hvil-

ket også kan få farven til at løbe. Tilsyneladende er der ikke dengang gjort noget forsøg på at rette op på dette, hvorfor vi, i forbindelse med den seneste restaurering, har valgt at betragte det som hørende til det oprindelige maleri og derfor bevaret det som det er.
Andre steder har maleren selv foretaget rettelser. I korshvælvets vestkappe, helt oppe ved toppen på den nordlige del, er den dodenkoprøde farve løbet ned over hvælvfladen og ned over ribbens side. Den røde farve er forsøgt skrabet af på den hvide flade, men hvor ribbesiden er mønstret sidder den urørt tilbage. Om det så er, fordi maleren mente, at fejlen ikke ville være så synlig på den mønstrede baggrund, eller om det er fordi han allerede havde færdiggjort ribbedekorationen, og ikke ville ødelægge den ved at skrabe den røde farve væk, ved kun han selv. Alligevel kan man undre sig over, at han tilsyneladende har været ret ligeglad med disse uheld, når han samtidig, i nordkapellet, har foretaget et utal af rettelser ved at ridse med en lille, spids genstand langs malede smådetaljer i figurerne, for at få kanten til at stå skarpt.
Man har rimeligvis anset figurmaleriet for vigtigere end de dekorationer, der blot skulle fylde ud og danne ramme, og derfor gjort sig mere umage, også med de små detaljer. Det har vel også spillet ind, at malerierne i nordkapellet sidder længere nede i forhold til gulvet og at der har været mere lys her end i korshvælvet.
I dag er der væsentligt mere lys til rådighed, end der var dengang, og de gamle malere ville nok forundres, hvis de så, hvordan deres billeder tager sig ud i det smukt istandsatte kirkerum.

Mette Kristine Jensen

Litteraturliste:

- Rapporter og indberetninger fra E. Lind, E. Rothe, M. Mackeprang, N. Rich. Rasmussen samt notat fra arkitekt M. Clemmensen, Nationalmuseets arkiv. Danmarks Kirker, Sønderborg amt 1961
- Trap Danmark, 1967, bind X, 3 s. 1206 ff.
- Danske kalkmalerier, Nationalmuseet, Chr. Ejlers forlag
- Mette K. Jensen: Istandsættelsen af Broager kirkes kalkmalerier, Haderslev Stiftsbog 1996

Fig. 13: Nordre sidekapel efter restaurering (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

Fig. 14: Nordre korsarm under rensning. Bemærk Linds restaurering i skraveringsteknik (Foto Nationalmuseet, Mette K. Jensen)

Fig. 15: Kor og apsis, under rensning (Foto Nationalmuseet, Mette K. Jensen)

Fig. 16: Korhvælv, fastlægning af løstsiddende puds (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

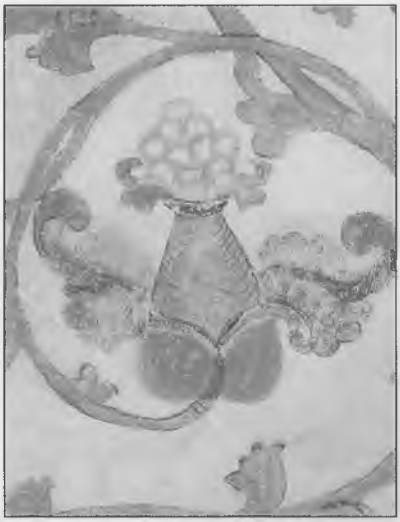

Fig. 17 og 18: Korshvælv. Blomster med farveskift fra blå til grøn (Foto Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

Fig. 19: Korshvælv, østkappens nordre kappeflig. Bemærk hvordan den tynde, røde farve fra fortegningen er løbet (Foto: Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

Fig. 20: Korshvælv, nordvestribben. Løbere fra de røde ranker er skrabet af på den hvide kalkbund, men ikke i ribbesidens dekoration (Foto: Nationalmuseet, Roberto Fortuna)

En sydslesvigers erindringer fra krigen

af Gerd Nielsen

Gerd Nielsen

Denne fortælling, om mine oplevelser fra krigen, vil jeg lade begynde med året 1943. Det var det år, krigen for alvor kom ind på livet af mig. Indtil da levede jeg et beskyttet liv i mit barndomshjem i Slesvig. Skolen, det tyske gymnasium og realskole, som jeg ikke elskede særlig højt, tog det meste af min tid, og jeg var ærlig talt ved at være rigtigt godt skoletræt.. Studentereksamenen var ved at nærme sig, men da jeg jo allerede var fyldt 18 år, var det sikkert, at jeg ikke kunne nå at få min eksamen inden indkaldelsesordren kom. - Der var også noget andet, jeg var blevet godt træt af: Mit tilhørsforhold til Hitlerjugend, den nazistiske ungdomsorganisation som, de unge skulle være medlem af, men aldrig kunne slippe ud af.

Det begyndte jo meget spændende: Jeg var ca. 10 år, da lørdagen blev afskaffet som skoledag, og i stedet for kom "tjenesten" hos "jungvolk", som man tilhørte indtil man var 14 år, hvorefter man automatisk blev overflyttet til den egentlige Hitlerjugend. Det var jo lige noget for mig: Spejderliv i stedet for skole. Ved overflytning til Hitlerjugend mindskedes min begejstring omgående, da vi skulle oplæres i nazistiske ideologier. Helt galt blev det, da Hitlerjugend blandede sig i, hvordan jeg skulle tilbringe min sommerferie. Indtil da havde der aldrig været nogen, der havde forhindret mig i at tilbringe min ferie hos bedsteforældrene og den øvrige familie i Sønderjyl-

land. Pludselig fik jeg nægtet udrejsetilladelse, hvis ikke jeg havde været på kursus i Hitlerjugends "Wehrertüchtigungslager" d.v.s. militær træningslejr i sommerferien. Der var intet at gøre, jeg måtte bide i det sure æble og tilbringe 3 uger i lejren, men fra den tid pjækkede jeg lige så tit, jeg kunne finde en anledning til det.
Efter min 18 års fødselsdag var det ikke alene Hitlerjugend, jeg skulle holde på afstand, men også N.S.D.A.P. (Det Nationalsocialistiske Parti). Flere gange havde jeg uvelkommen besøg af partiets "Ortsgruppenleiter", der ville animere mig til at tegne mig som partimedlem. Det lykkedes ikke, min indkaldelse var på trapperne, det vidste jeg.
Jeg vidste også, at jeg med største sandsynlighed ville havne i infanteriet, medmindre jeg meldte mig frivilligt, så kunne jeg nemlig vælge. - Fars fortællinger fra første verdenskrig, da infanteriet lå i mudderet i ugevis, fik mig til at gyse ved tanken om at skulle opleve noget af det samme, og i den aktuelle krig var det næsten værre. Netop i de første dage efter nytår i 1943 var der hele avissider med dødsannoncer for faldne soldater efter det tabte slag i Stalingrad. Man fornemmede en knuget stemning i befolkningen. Der var næsten ingen familier, som ikke var berørt. Under disse indtryk, og med det spinkle håb om at opnå lidt større chancer for at overleve, meldte jeg mig frivilligt til pansertropperne. Dengang havde jeg endnu den opfattelse, at man sad nogenlunde beskyttet i sådan et pansret køretøj. Det skulle senere vise sig, at jeg havde taget grueligt fejl, men derom senere. Far og mor blev selvfølgelig meget kede af det, da de hørte, jeg havde meldt mig frivilligt. "Jeg var jo blevet indkaldt alligevel", havde jeg vist sagt. Det var mere det med princippet, blev der sagt, og det havde de jo også ret i.
Den 15. marts 1943 stod jeg så på perronen på banegården i Slesvig og ventede på toget, der skulle bringe mig til kasernen i Neuruppin, ca. 70 Km nord for Berlin. Der var lige tid til lidt snak med far inden togets ankomst, for der ville han få travlt. Han var i tjeneste og var i jernbaneuniform med rød kasket. Mor havde jeg sagt farvel til derhjemme, hun ville ikke følges med til toget. Dengang tænkte jeg ikke så meget over det, men nu ved jeg, hun må ha' haft det forfærdeligt. Så sad jeg i toget. I sidste øjeblik fik jeg øje på min veninde Marga fra danseskolen. Senere skrev hun til mig, at hun var kommet for at sige farvel, men hun havde været for bange og genert til at komme hen til os, da hun så, jeg stod sammen med min far. Ak ja, sådan var det dengang! Marga havde lært mig, at man gerne må kysse, når man siger godnat ved gadedøren. Ungdommen, og specielt jeg, var ikke så avanceret, som de unge er nu om stunder. Da jeg sad i kupéen, kom jeg i tanker om, at jeg få uger før min 18. års fødselsdag var blevet halet ud af biografen før filmen "Das Indische Grabmahl" var begyndt. Filmen var ikke tilladt for unge under 18, og politiet (det var udsmideren) var ikke overbebyrdet med arbejde, så de kunne godt bruge deres tid til at vogte moralen i biograferne. "Ordnung muss sein!". Jeg var nok ikke moden nok til at se "stærke" biografscener, men nu, få måneder efter, skulle jeg altså være moden nok til at lære at slå ihjel!

Rejsen til mit bestemmelsessted kunne næsten ligne en ferierejse gennem et fredeligt land og byer, der ikke var præget af krigen. Kun de mange uniformer og militærkontrollerne undervejs mindede om den.
I Berlin, dengang Tysklands hovedstad, var der ophold, og den sidste del af rejsen startede fra Stettiner Bahnhof. Her stod mange unge civilister på min alder på perronen, alle med samme mål og forventninger. På banegården i Neuruppin blev alle straks klar over, at nu havde "Die Deutsche Wehrmacht" for alvor taget os til sin barm. Opstilling, kommandoråb: "Abteilung marsch", afsted til kasernen med militærorkester.
Straks den første dag blev det bestemt, hvilken uddannelse vi skulle gennemgå. Jeg var en af dem, der skulle uddannes som radiotelegrafist og havnede i stabskompagniet. Vi rekrutter var en mærkelig blanding af unge mennesker fra alle samfundslag og fra alle egne af landet, berlinere fra hovedstadens slumkvarterer med en herlig berliner-jargon, adelige officerssønner fra familier med militærtraditioner og fædres store forventninger til deres afkom, landmandssønner og skoleelever, som mig. Trods denne store baggrundsforskel var der egentlig et meget godt sammenhold og kammeratskab.
Så var der befalingsmændene. Klogt var det at "studere" dem, finde deres farlige sider og deres svagheder. Unteroffizier Schulte var en af dem, som jeg respekterede, men der var især en, som man næsten kunne tilskrive sadistiske tilbøjeligheder, og som forsøgte at camouflere sin manglende intelligens ved at brøle og kæfte op fra morgen til aften. Vi fandt hurtigt ud af, at gymnasieelever var hans yndlingsofre. Hans svaghed var, at han under uddannelsen ikke kunne give eksempler på egne erfaringer fra fronten, fordi han ingen havde, og derfor heller ingen dekorationer. Dette medførte drillerier fra de andre befalingsmænd, og så gik det selvfølgelig ud over rekrutterne.
Dagene gik efter en stram timeplan. Vækning kl. 6 og efter et spartansk morgenmåltid var der undervisning i radiotelegrafi med brug af morse alfabetet og indlæring af kodesystemer. Våbenbrug, skydning med maskingevær, gevær 98, maskinpistol og alm. pistol. Hård fysisk træning på kasernegården og i terræn osv. osv. Der var et par ting jeg havde lært lidt af derhjemme: Skydning og brug af morsetegn. Far var dengang i jernbanernes skytteforening, hvor jeg gjorde nytte som markør, og som belønning fik jeg lov til at skyde til måls med efterhånden ret imponerende resultater. Telegrafi med morsetegn blev dengang jo også brugt ved jernbanen, og der fik jeg også lov til at lege med morseapparatet, når jeg engang imellem besøgte far på arbejdet under søndagstjenesten. Under militæruddannelsen blev jeg rykket op i mellembølgeklassen, men jeg fik senere ved fronten aldrig brug for "morse". Al kommunikation foregik i klartekst. Fritid havde vi kun meget lidt af, og weekend orlov var der heller ikke noget, der hed, men jeg var nu heldig alligevel. Far og mor skulle fejre sølvbryllup den 14. juli 1943. I den anledning havde far 14 dage forinden sendt en ansøgning til kompagnichefen om orlov til mig. Han havde også prompte fået et afslag som svar. Den 12. havde vi så pistolskydning, hvor jeg var heldig, og blev en af de tre bedste. Det var ikke

undgået chefens opmærksomhed, og heldigvis kom han i tanker om den ansøgning, der var blevet afslået i første omgang. Jeg fik "Sonderurlaub" som belønning, og lykkelig var jeg.
Så kom dagen, hvor et nyt hold soldater skulle sendes afsted til fronten. Navnene blev råbt op, og denne gang var det min tur. Ventetidens spænding var nu forbi, men blev bare afløst af andre spændinger. Der ventede os en lang og ikke ufarlig rejse, og så skulle vi opleve det, som vi indtil da kun havde set på filmlærred i "Wochenschau", der kun viste fremadstormende, sejrsbevidste, smilende soldater, men aldrig det, som vi kun fik at vide gennem de hjemvendte, sårede frontsoldater, der kunne fortælle om død, lemlæstelser, strabadser, lus og snavs, angst og fortvivlelse. Godt, at der ikke var tid til at spekulere så meget over det. Vi blev straks sat i gang med alle forberedelser. Hver fik en slags dosmerseddel, hvorpå der var opført samtlige stationer, vi skulle kontakte, blive afskrevet og få signeret sedlen af den pågældende stations ansvarshavende. Lige fra Waffenkammer, hvor vi fik udleveret karabiner 98K, pistol, gasmaske, - færdig, underskrift. Videre til næste: Bekleidungskammer. Udlevering af den sorte kampuniform, der som et mirakel passede som støbt, og en blå arbejdsdress, hvis bukseben til gengæld knap nok nåede anklerne. Jeg mukkede, men det skulle jeg nok aldrig ha' gjort. Bare hold kæft! Keine wiederrede! Undertøjet og resten af beklædningen kom flyvende gennem luften, og var havnet lige i synet på mig, hvis ikke jeg havde fanget det. Overfrakken var bedst egnet til at promenere i. Den dag gjorde jeg mig ingen tanker om, hvordan jeg skulle klare mig i det tøj - inklusive fodtøj - når først de russiske veje forvandledes til bundløs mudder, eller senere, når vinteren satte ind med snestorme og 20 til 25 kuldegrader !
Så var jeg afskrevet hos beklædningskorporalen og turen gik til forplejningen. Vigtig station. Vi skulle jo være selvforplejende i et ukendt antal dage under transporten. Jeg forventede ikke netop lækkerier, men dog en passende variation af forskellige levnedsmidler. Men nej! Udleveringen varede mindre end et minut. Een røget skinke og fem hele rugbrød til to mand. Vi to, der skulle dele, besluttede nødvendigvis at følges ad og holde vore måltider sammen. - Herligt med en røget skinkemad, men måske ikke andet i 14 dage? Nyt problem: Hvordan skulle man transportere en røget skinke i over en uge i sommervarmen? Jeg husker ikke rigtig, hvordan det gik til, men jeg tror, en del andre kammerater hjalp os med at løse problemet, idet skinken blev spist på rekordtid. Sidste instans, der skulle opsøges, var "Schreibstube", kompagniets kontor, hvor vi fik marchpapirerne udleveret, og dermed var vi definitivt afskrevet i Panser- Ersatz Abteilung 5, Neuruppin, og tildelt Panzerregiment 6, tilhørende den 3. panserdivision ved østfronten et eller andet sted i Rusland. Et kort gensyn med Berlin, som dengang endnu ikke var særlig præget af luftangreb. Den første del af transporten foregik i et overfyldt persontog, indtil vi nåede Breslau, hvor vi blev flyttet over i sovevogne med aircondition. Sovevogn, fordi vi havde plads til at ligge på rent halm i rene kreaturvogne. Luftkonditioneret, fordi dørene kunne stå åben. Breslau, - fredelig by i Østtysk-

land. - videre mod øst. Sådan kørte vi i flere dage. Landskabet skiftede karakter, husene i de Polske landsbyer var hist og her mærket af krigen, der havde hærget her, da den begyndte i 1939. Ophold i Lemberg. Heldigvis fik vi nu forplejning på banegårdene, for skinken var spist.
Den aften i Lemberg fik vi udgangstilladelse, men ingen vidste rigtig, hvad den skulle bruges til. Næste morgen forlod toget så den store snavsede banegårdshal, trukket af et stort damplokomotiv, som havde fået tilkoblet en blokvogn med kanon foran, åbenbart som forsvar ved partisanangreb undervejs. - Tiden gik. Ingen kendte rigtig rejsens mål, rent geografisk. Ensformige, triste landskaber, større afstande mellem byerne, hvis navne vi ikke kendte, og landkort havde vi ikke. Men sikkert var det, at vi kørte mod øst, mod den opgående sol, mod fjenden. Der var mange stop undervejs, sommetider om natten på fri strækning, og der hørtes geværild. Russiske partisaner var der mange af, og de var ude efter os! Omsider nåede vi dog rejsens mål, uden at være sprængt i luften.
STALINO. Bare en sønderskudt by i Sydrusland, Ukraine. Transporten videre foregik på lastbiler. Der var ulideligt varmt, vejene var i en elendig forfatning og fantastisk støvede. Hele bilkolonnen var indhyllet i en kæmpe støvsky.
Så nåede vi "regimentsgefechtstand" dvs. regimentets kommandocentral. En officer læste navnene op, bød os velkommen til Panzerregiment 6 og formanede os til at gøre vores pligt for fædrelandet. Så blev vi delt op i grupper, der så skulle fordeles på de enkelte kompagnier, alt efter, hvor stort behovet var. Nogle af de "gamle" havde været så heldige at skulle hjem på orlov, andre var sårede eller faldet i kampen.
For at holde en panser kampklar, skulle der altid være fem mand i en besætning, der bestod af kommandanten, der altid var befalingsmand eller officer, dernæst "Richtschütze" (kanonskytte) og en "Ladeschütze" (hjælper), som lader 7,5 cm kanonen og det maskingevær, MG, der sidder i kanontårnet, som er drejelig til alle sider. Nederst i panseren sidder "Fahrer", kører og "Funker", radiomanden ved siden af hinanden. Radiomanden skal sørge for, at radiokontakten både internt og eksternt, er i orden. Udover radioen har han et maskingevær, der er væsentligt hurtigere at manøvre end det før omtalte, da det sidder i et kugleformet leje, og kan svinges helt uafhængigt af kanontårnet.
Det viste sig, at 6. kompagni skulle ha' æren af at tage imod mig. Mine følelser var ret blandede. Frontlarmen kunne ikke overhøres længere, det var alvor nu. Det sidste stykke vej gik jeg sammen med kompagniets "skriverkarl", som skulle føre mig til min besætning. - Pludselig et øredøvende brag. Rent refleksmæssigt havnede jeg i et stort spring i et jordhul, bare for at blive til grin ! Braget kom fra en tysk kanonstilling, kun 20 m fra os, men meget godt kamufleret. Skidt, grin bare, jeg skulle nok få lært at skelne mellem de forskellige brag og hyl. Hellere springe i dækning et par gange for meget, bare man husker at springe, når det virkelig gælder.

Pludselig fik jeg øje på dem. Panserne lå godt kamufleret i noget skovagtig bevoksning med passende afstand mellem de enkelte kampvogne. Kører var den eneste af besætningen, der tog imod mig. Robert hed han, ca. 10 år ældre end jeg. Flink fyr åbenbart. De havde slået et telt op umiddelbart ved siden af panseren. Kommandanten og de andre kom nok først hjem senere på aftenen, fik jeg at vide. Der havde været uddeling af "Sonderration für Frontsoldaten im Grosskampf" - sådan stod der på pakkerne - som jeg også fremtidig skulle være med til at nyde godt af. Den bestod hovedsageligt af spiritus, cigaretter og chokolade, og uddeltes, så længe man umiddelbart var impliceret i kamphandlinger. Robert fortalte mig lidt om de andre i "familien". Alle var en del ældre end jeg, med ikke så lidt kamperfaring. Gerhard Brückner, kommandanten, var den der havde været med fra begyndelsen, og hans nerver var så tyndslidte, at han var blevet temmelig fordrukken på det sidste. Det skulle jeg få bekræftet senere på natten. Jeg blev vækket ved at nogen snublede over mine lange ben ved teltindgangen. Der lod et brøl af forbandelser, og da Robert fortalte ham, at det var den ny funker, der var ankommet, blev der lovet alle tiders stroppetur til denne grønskolling. Under disse omstændigheder foretrak jeg, at lade som om jeg snorksov og omsider faldt der ro over gemytterne, men så hørte jeg samtalen mellem "Kommandant" og "Richtschütze". Jeg kunne nogenlunde danne mig en forestilling om, at der var tale om begivenhederne under store kamphandlinger dagen før. Under angrebet var en af de andre pansere blevet liggende lige foran de russiske linier. De øvrige kampvogne måtte trække sig tilbage igen. Den efterladte panser lå ubevægelig og russerne var blevet ved med at skyde på den, indtil den stod i brand. Så vidt jeg forstod havde samvittigheden plaget kommandanten, fordi man ikke var kommet den ramte panser til undsætning. Kommandanten af den sønderskudte panser var Gerhard Brückners bedste ven.

Hvis jeg selv skulle bestemme, så ville jeg ha' udbedt mig et par dages hvil efter rejsen, tid til at vænne mig til de nye omgivelser, kammeraterne og klimaet. "Ivan", som vi kaldte russerne i almindelighed, mente noget helt andet ! Allerede den følgende nat, det var natten fra den 7. til 8. august 1943, kom jeg til at opleve et veritabelt inferno. Det blev en konfrontation med jævnbyrdige russiske tanks. Et fantastisk fyrværkeri af granater og maskingeværild, en øredøvende larm, dels af vores egen kanonild og dels af detonationer omkring os. Jeg husker ikke, hvor længe kampen varede. Mit udsyn var ret begrænset gennem sigtekikkerten. Pludselig blev jeg blændet af et skarpt lysglimt. En russisk panser var blevet ramt og stod i lys lue. I et kort glimt så jeg et par skikkelser, brændende som fakler, springe på jorden og forsvinde i mørket. - Jeg tror, at jeg var ret chokeret efter min ilddåb, men jeg havde jo ikke nogen, som jeg kunne betro mig til. Kommandanten var i forvejen sur på mig, fordi jeg i forvejen kun havde affyret nogle enkelte skud med maskingeværet. Ham havde troet, jeg var lammet af skræk, men det var mekanismen i geværet, der ikke var i orden. Fejlen blev så fundet. Min forgænger havde åbenbart, af lutter glæde over den forventede orlov, glemt alt om rensning af grejerne.

Støvet, der trængte ind alle steder, var årsagen.
I de følgende augustdage var vi uafbrudt i de forreste linier, i kamp mod russerne. Heldige var vi, når der var mulighed for et par timers hvile og søvn, men altid forberedt på russernes pludselige angreb. Selvom der af og til var relativ roligt, så skulle pauserne benyttes til mange ting. Ammunitionen skulle suppleres, der skulle tankes op, og det betød et enormt slæbearbejde med de 20 liters dunke, der skulle slæbes fra kamuflerede benzinlagre.
Kostforplejningen var jo også en vigtig ting, som altid var betroet radiotelegrafisten, altså mig. Varm mad kom fra feltkøkkenet, og under rolige forhold, tog man bare sit grej og fik sin portion hos køkkensergenten, der i privatlivet var slagter fra Wien. Kold forplejning blev hentet fra forsyningsvognen, ca. 10 brød ad gangen, fiskekonserves og flere slags pålæg i dåser. Administrationen af madvarer var som nævnt min opgave. I kamppauserne, ofte under vanskelige forhold, skulle jeg smøre madder til hele besætningen. Varm mad måtte vi undvære, sålænge vi var i ildlinien. Natlige kampe hørte heldigvis til sjældenhederne, men der var jo alarmberedskab, så sad vi i panserne afventende. Var der udsigt til en rolig nat, gravede vi et firkantet hul i jorden, kørte panseren henover det, og så havde vi et nogenlunde beskyttet natlogi. Kamuflage af panseren var forståeligt nok en meget vigtig ting.
Når man ser på krigens udvikling ved østfronten siden det store slag i Stalingrad vinteren 1942-43, som betød vendepunktet i krigen, så havde russerne nu overmagten, og de tyske tropper var på grund af de enorme tab ikke længere i stand til at "bemande" den flere tusinde kilometer lange frontlinie effektivt. Russernes gennembrud af de tyske frontlinier betød derfor altid alarm til pansertropperne, som var en slags "brandværn" for infanteriet.
Panserne var jo et kostbart mobilt angrebsvåben, og der var brug for os alle vegne. Derfor var vi på farten hele tiden, gik til modangreb, holdt stillingen, indtil infanteristerne havde gravet sig ned, og så videre til næste frontgennembrud, hvor strategien gentog sig. Vi kørte altid i lange kolonner, helst om natten, for at undgå de russiske observationsfly, og dermed bedre at kunne overraske fjenden.
Min ilddåb, som jeg allerede nævnte, fandt sted om natten den 7. august ved byen KANONENKA, og derefter var vi i kamp flere dage i træk i GUSHWY, SOLTSCHEW, TSCHERNOGLASOWKA, DOLSHIK, HØJ 214, POLEWAJA, PERESSETSCHNAJA og mange andre. Selvfølgelig ville jeg ikke kunne huske disse navne, hvis jeg ikke havde skrevet dem ned, men desværre husker jeg dårligt de skiftende besætningsmedlemmers navne. Der var nogle, som blev såret. Hoffmann fik en granatsplint i hovedet, Brückner blev sendt hjem på orlov - det var en lettelse for resten af besætningen. Jeg husker en dag, da vi alle sad i panseren, parat til at tage imod de russiske tanks, som vi havde fået melding om, var på vej. Kanonen og maskingeværerne var skudklare og nerverne var spændt til bristepunktet. Kun kommandant Brückner var ligeglad. Han havde, som så tit før, dulmet nervesystemet og sov rusen ud oppe i tårnet. Da vi så fik øje på de russiske tanks i horisonten, vækkede vi ham ved

at melde korrekt militært fjendens tilsynekomst. "Afstand ?" Spurgte han. "2500 meter" lød svaret. "Og så vækker i mig!" Brølede han. "Vent til de er kommet på 1000 meter!!" Godt vi kom af med ham!
Ny kommandant. Flink fyr. Heldigvis ikke en, der med vold, magt og dumdristighed ville gøre sig fortjent til ridderkorset. Desværre blev han ikke ret længe. Jeg husker tydeligt dagen da vi lå i en akacieskov på en meget varm sommerdag. Russerne kunne ikke se os, men vidste, vi var der, og sendte af og til en granat over til os på må og få. De første par timer sad vi i panseren, men så var der ved at blive så varmt, at vi blev enige om at stå af og lægge os ved siden af. Det gjorde vi så. Kommandanten og jeg havde valgt den ene side af kampvognen, de 3 andre lagde sig ved den modsatte side. Nu var varmen til at holde ud. Dejligt at kunne strække benene ud på skovbunden. Men snart opdagede vi, at der var myrer og andet kryb. Op i vognen og hente tæpperne! Hvem skal springe ? Yngste mand, selvfølgelig, hvem ellers? Jeg var lige hoppet ind i vognen, da der lød et brag udenfor. En granat havde ramt få meter fra vognen, hvor jeg havde ligget. Kommandanten lå og vred sig med blodet strømmende fra benet. Vi skar buksebenet op og lagde straks en stram forbinding. Over radioen meddelte jeg, hvad der var sket, og vi fik ordre til at køre ham til samlingspladsen for sårede. For ham var krigen forbi. Flere måneder senere fik vi at vide, at benet var blevet amputeret.
Der gik et par dage ved trosset, så skulle vi vænne os til en ny kommandant: Oversergent (Feldwebel) Schweinefleisch. Utroligt, men det var ikke hans øgenavn, det hed han virkelig! Han var lige ankommet fra garnisonen. Ingen fronterfaring og ingen dekorationer. Disse omstændigheder havde åbenbart været en hindring for hans videre karriere ved garnisonstjenesten. Der fandtes jo vitterligt officerer, der ligefrem led af mindreværdskomplekser p.g.a. manglende dekorationer, og derfor bad om at blive forflyttet til fronttjeneste. Denne oversergent kunne ikke klare det psykiske pres. Under kampene tabte han fuldstændig evnen til at tænke klart og gav helt tåbelige ordre. Heldigvis var vi på værksted en del af de dage, vi var under hans tvivlsomme kommando. En tur til værkstedet var af og til nødvendigt p.g.a. vedligeholdelsesarbejde eller måske hyppigst p.g.a. beskadigelser efter kampe. En sådan tur var altid en velkommen afveksling, fordi det betød nogle dage uden kamphandlinger, 30 til 50 km bag fronten, i en by med god indkvartering og hvile. Jeg husker engang, da vi undervejs på sådan en værkstedstur, gjorde ophold i en landsby for at orientere os. Jeg fik øje på nogle soldater. Jeg gik hen til dem for at få noget at vide, og så snart jeg lukkede munden op, smækkede de hælene sammen og stod ret. Ville de lave grin med mig ? Siden uddannelsen på kasernen havde jeg ikke oplevet den slags pjat. Det sagde jeg jo til dem, men så fik jeg forklaringen: Disse soldater tilhørte en straffebataljon, og det forklarede også, hvorfor deres uniformer var ribbet for alle distinktioner, og de havde fået strenge ordre om, at stå ret for ethvert medlem af den tyske værnemagt. Ham jeg talte med, viste sig at være en degraderet major. De var sat til at rydde et område for miner. De havde lige begravet nogle af deres kam-

merater, det var en daglig begivenhed. Før vi skulle videre, stak jeg ham en pakke cigaretter. Det var så lidt, man kunne gøre. Værkstedet, som jeg nævnte før, var en mobil hærenhed med kvalificerede mekanikere. Nogle af de mest behagelige værkstedsdage, som jeg har oplevet under krigen, var i byen SMELA, der ligger syd for TJERKASSY. Vi 5 mand var indkvarteret hos en ukrainsk familie, der sympatiserede med tyskerne, fordi de betragtede os som deres befriere fra kommunismen og håbede på et selvstændigt og uafhængigt Ukraine efter krigen!! For første gang i Rusland sad jeg i et civiliseret hjem ved et bord og spiste med kniv og gaffel! Helt utroligt efter de uger under meget primitive forhold. En særlig opmuntring for mig var det, at Tamara, husets unge datter, åbenbart syntes godt om mig, hvilket jeg fik bekræftet ved de øjekast, som hun sendte mig, og jeg var ikke længe om at skyde tilbage. Så sørgede hun altid for, at jeg fik det største stykke på min tallerken. Men ak, få dage senere var der ikke andet end minderne og kammeraternes smådrillerier tilbage.
Videre mod vest. Skønne landskaber ind imellem. Tit havde jeg forestillet mig, at der var fred, og at man kunne nyde det dejlige land som turist.
Ind imellem opstod der problemer under tilbagetoget. Kampvognene vejede jo ca. 25 tons, og de broer, som vi måtte over, var ikke altid beregnet til den belastning. De fleste var træbroer og man hørte sommetider bjælkerne knage under vægten. - Det gik jo ikke godt hver gang. En dag, da vi skulle over en balka, dvs. en af de mange store kløfter i landskabet, var der en af kampvognene som styrtede ca. 20 m ned. Jeg hørte først om ulykken et par dage senere.
Frontlinierne var nu aldrig stabile. Det store tilbagetog var en kendsgerning, som i radioens Wehrmachtbericht omtaltes som "frontbegradigung". Selv om vort panserregiment var i stand til at holde stillingen, så havde russerne vundet så meget terræn både nord og syd for os, at vi måtte følge med mod vest, for ikke at blive omringet. Flere 100 km blev i sommerens løb tilbagelagt på larvefødder, gennem brændende landsbyer eller landsbyer, som havde ligget i ruiner siden ruslandfelttogets begyndelse. Men man kunne også blive overrasket over at finde steder, hvor krigen ikke havde sat sine spor endnu, hvor befolkningen, eller de, der var tilbage, gamle mænd, kvinder og børn, var beskæftiget med deres daglige sysler på markerne eller i deres lerklinede huse, der foruden familien kunne rumme både høns, smågrise og spædekalve i en pærevælling. I hvert hus fandtes der en ikon, et helgenbillede, altid anbragt i et hjørne af rummet, desuden, typisk for et russisk bondehus, en kæmpemæssig lerklinet ovn, der rummer op til en fjerdedel af stuen. Ovenpå ovnen sover hele familien om natten.
Større byer har jeg ikke oplevet, med undtagelse af CHARKOW, som vi kørte igennem et par gange, den ene gang overnattede vi endda på "den røde plads" i byens centrum, der ikke var andet end en dynge ruiner.
Den ulidelige sommerhede var nu forbi, og det blev koldere, især om natten. Regnen kom og forvandlede de støvede veje til morads, som især køretøjer

med hjul havde svært ved at forcere, men da der ikke fandtes grøfter, og vejene altid var i niveau med landskabet, kunne de godt nå at blive 50 til 100 m brede, ved at man kørte ved siden af den oprindelige vej, når den blev pløret, indtil den også blev æltet til morads o.s.v.
I slutningen af september var vi nået til et område i nærheden af byen STUDENEZ, hvor vi fik at vide, at vi skulle forberede os til et længere ophold der, fordi stillingerne skulle holdes og vi skulle grave os ned for at kunne modstå det forventede russiske storangreb. Hærledelsen havde vist forhåbninger om at kunne standse tilbagetoget vinteren over. Vi befandt os i et meget bakket terræn, hvor vi så begyndte at grave os ned. Vi brugte træstammer som loft og skovlede jord ovenpå. Det var et stort arbejde og kostede tid og slid. Vores panser havde fået en motorskade, og det var blevet beordret, at vi skulle på værksted om et par dage, men det kom nu til at gå helt anderledes. Næste morgen, det var den 11. oktober 1943, brød helvedet løs. Russerne havde startet et storangreb og skød med alt, hvad de havde. Det var en infernalsk larm af granater, der kom hylende og sprang rundt omkring os. Ind imellem drønede lyden af de frygtede "stalinorgler", der affyrer en halv snes raketter med sekunders mellemrum. Disse udspyer kaskader af dødbringende granatsplinter på nedfaldsstedet. Der lød skrig fra soldater, der allerede var blevet ramt. Kører og jeg var de første, der nåede ind i vognen. Der skulle jo prøves om motoren kunne starte, og jeg skulle lytte efter ordre over radioen. Ordren kom ret omgående: Kør frem til modangreb! Men kampvognen ville ikke starte! Alle andre kampvogne drønede afsted, og vi stod der ude af stand til at røre os ud af pletten. Over radioen kunne vi høre, at modangrebet var slået fejl, og at russerne var brudt igennem. Da vi lå bag en høj skrænt, ville vi ikke kunne se russerne, før de var umiddelbart over os. Så kom ordren til os: Forlad kampvognen, spræng den i luften og kom op til landevejen, hvor i vil blive taget op. Med et fantastisk held nåede vi, efter sprængningen af panseren, gennem granatilden til det aftalte sted, for derefter at blive kørt til trosset, hvor man i mellemtiden også var blevet betænkelige ved slagets udvikling. Dagen derpå gik tiden med at skaffe de mest nødvendige ting som tæpper, skifteundertøj, toiletsager og spisegrej. Alle de ting nåede vi ikke at få med os, da panseren skulle sprænges.
Jeg havde knap nok samlet tingene, da jeg allerede blev beordret, dvs. tildelt en anden kampvogn, der under sidste angreb havde mistet radiotelegrafisten. Nye mennesker omkring mig. Jeg følte mig ret elendig. Afsted igen i silende regn og mudder. Ingen udsigt til at få nogle timers søvn foreløbig. Efterhånden var jeg helt gennemblødt, totalt udmattet og rystede over hele kroppen. Jeg må ha' set ret elendig ud, for den nye kommandant sendte mig til lægen. Her fik jeg at vide, at jeg havde gulsot, og skulle indlægges på lazaret. Samme dag blev jeg af en motorcykelordonnans kørt til et opsamlingssted for sårede. Her lå jeg på en halmmadras i en stor lade sammen med mange sårede. Mange bar blodige forbindinger og led af mange smerter, men på næsten alles ansigter (sikkert også på mit) kunne man se følelser af lettelse over at være sluppet ud

af et helvede. Om aftenen kom der et russisk sangkor, der var blevet engageret (tvunget) til, at synge. Jeg kunne knap nok fatte, at jeg lå der, totalt udmattet men uden smerter, med udsigt til nogle ugers lazaretophold.
Dagen efter begyndte togrejsen mod vest, nogle dages ophold i LUBLIN og igen et par dages togrejse gennem Polen til Tyskland, hvor jeg blev indlagt i et lazaret i en lille by i Pommern, Treptow an der Rega. En ubeskrivelig følelse, da jeg efter den første nat vågnede i en rigtig seng med rent sengetøj. Meget er der egentlig ikke at fortælle om disse få ugers lazaretophold. Jeg kom ret hurtigt til hægterne igen. Dagene var ellers ret ensformige, bortset fra de dage, da lazarettoget ankom med flere sårede. Så gik snakken. Alle fortalte om meget hårde kampe med faldne hver dag. Det gik op for mig, at hver eneste dag i lazarettet, betød en lille chance mere for at overleve krigen.
Så kom dagen da jeg blev udskrevet og sendt til Ersatzabteilung i Neuruppin, som straks sendte mig på en 14 dages rekreationsorlov! Ni måneder var gået, siden jeg som skoledreng forlod byen, men for mig føltes det, som om der lå år imellem. Jeg var blevet en anden, men for far og mor var jeg stadigvæk drengen, der burde passe sin sengetid osv. osv. Nå, skidt med det, det var alligevel svært at finde nogen form for forlystelse i byen, bortset fra biograferne. Det var jo vigtigt for nazisterne, at folk fik lejlighed til at gå i biografen, for i biffen kunne de vise publikum, hvor godt det gik soldaterne ved fronten! Så var der spadsereture i byen. De første par dage gik jeg i uniform, men jeg blev hurtigt træt af at gøre honnør til højre og venstre og passe på, man ikke overså nogen. Derfor trak jeg i civil, og så kunne de alle rende mig et vist sted. Gamle skolekammerater var der ingen af, men jeg mødte flere forældre til dem, klædt i sort, og så fik jeg at vide, at de havde fået et sortrandet brev fra regimentet, hvori man meddelte, at deres søn var faldet "auf dem Felde der Ehre für Führer und Vaterland". Tusindvis af breve med sådanne fraser var siden krigens begyndelse sendt ud til tyske hjem. Samme fraser blev anvendt i første verdenskrig, blot med den forskel, at teksten dengang lød: "für Kaiser und Vaterland!"
To ugers orlov var hurtigt forbi og i begyndelsen af december var jeg tilbage i Ersatzabteilung Neuruppin, hvor jeg så til min store overraskelse mødte gamle kammerater fra fronten, der var blevet såret og havde tilbragt uger på lazaret, blandt disse var der en, der gik let foroverbøjet og med stok! Jo, det var een jeg kendte! Han var med i den panser, som havde knust træbroen og var styrtet ned i balkaen. Han havde overlevet med en brækket ryg.
Da lægen endnu ikke havde dømt mig til Kv. (Kriegsverwendungsfähig = egnet til fronttjeneste), var jeg blandt de heldige, der fik juleorlov.
Tilbage til garnisonen lige efter nytår, igen til, lægeundersøgelse, og så fik jeg som ventet "Kv." stemplet i mine papirer, og det var næsten en marchordre til fronten. Den kom så et par uger efter. Samme cirkus som for et halvt år siden, men denne gang skulle jeg så opleve den berygtede russiske vinter, men heller ikke denne gang fik vi udleveret særligt hensigtsmæssigt vintertøj.
Rejsen gik så fra Berlin i almindeligt tog til Breslau og efter et par dages

ophold her med udgangstilladelse fortsatte vi rejsen med kreaturvogne med halm på gulvet og en brændeovn i midten. Det var den 30. januar 1944, 11 år siden Hitler kom til magten for at bygge et tusindårigt rige, som han kaldte det.
Kun godt otte dage varede togrejsen, så kom vi til den sidste jernbanestation før fronten. MALA WISKA hed byen. Herfra skulle vi så videre til regimentet, men hvordan ? Enten havde der været en tøperiode, eller var vinteren slet ikke begyndt endnu, for vejene var simpelthen ufremkommelige på grund af et knædybt mudderlag.
Til fronten kom vi dog, i de såkaldte panjevogne, trukket af de små russiske heste, der var ret seje og udholdende, - dem skulle jeg senere stifte en del bekendtskab med.
Med mudder helt op til knæene nåede vi så mit gamle kompagni i GORODSCHINA, hvor vi blev budt velkommen af kommandosergenten. Jeg var jo nu en af de gamle, men der var også kommet et hold helt nye og uerfarne O.A.'er, Det vil sige soldater i min alder, der har valgt officerskarrieren, og nu som officersaspiranter skulle på få måneders fronttjeneste og så tilbage til officersskolen i Tyskland. Andre nyuddannede soldater, der var kommet sammen med mig, blev straks videreekspederet til infanteriet, fordi der simpelthen ikke var kampvogne nok, og de der var tilbage, var nærmest ukampdygtige i dette bundløse pløre.
Heldig eller ikke heldig, jeg blev i hvert fald i det gamle kompagni.
Vinteren kom nu alligevel med masser af sne og kuldegrader helt ned til minus 30. Godt så længe der var nogle varme russerhytter, men der skulle jo holdes vagt. Så skulle man sørge for at blive pakket ind, så ikke næse, ører eller tæer fik forfrysninger. Under "normale" forhold var man på vagtpost 2 timer ad gangen. Var der folk nok, slap man med en enkelt omgang i løbet af en nat, ellers var der to gange to timers vagttjeneste. I stærk frost stod vi en halv time ad gangen, men så havde man også "fornøjelsen" flere gange i løbet af natten. Når vi gik to og to, var der gerne lejlighed til at sludre, udveksle tanker, sorger og bekymringer, fortælle om de breve man havde fået hjemmefra. Der var en kammerat, der var ved at miste modet til at leve videre, fordi han havde fået at vide, at hans kone og børn var blevet dræbt ved et af de mange luftangreb på Hamborg. Jeg selv havde i sommeren 1943, få uger efter min ankomst til fronten, fået at vide, at søster Bodil havde mistet hjem og indbo, men reddet livet under brandstormen efter det store bombardement af Hamborg i august.
Når vi kendte hinanden godt nok, og vi vidste om hinanden, at vi ikke var fanatiske nazister, kom vi også ind på andre, men farlige samtaleemner. "Hvad mener du om denne meningsløse krig ?, Hvad kæmper vi for eller, hvad mener du om Hitler ??" Hvis de meninger, der kom frem under disse fortrolige samtaler, blev refereret til de forkerte, så kunne man risikere at blive stillet for en krigsret og dømt for "Zersetzung der Wehrkraft" eller "demoralisering" og blive skudt.

Der var nætter, hvor man var optaget af at lytte intenst til, hvad der foregik hos russerne. Jeg husker tydeligt en nat efter nogle hårde kampe, der havde tyndet forfærdeligt ud blandt infanteriet. Hen mod aftenen var skyderiet holdt op. Men så var der andre lyde, der vakte opmærksomhed: Raslende larvefødder, larmen af store kampvognsmotorer, uafbrudt hele natten. Russiske tanks, der kører i angrebsposition. Ny storoffensiv. Hvor længe skal vi vente, før de igen drøner mod os ? Sker det mens jeg har vagt endnu, eller næste gang, eller først i morgen ? Jeg orkede ikke at tænke på andet. Rent psykisk var sådan en ventetid mindst lige så belastende som selve kampen. Russerne sørgede for, at ventetiden ikke blev lang. Den 8. marts måtte vi afsted i snestorm. Bundløs mudder under et tykt snelag. Efter få kilometer sad vi fast i mudder. Fra den dag var alt et stort kaos, der vist nok skyldtes sammenbrud af de tyske frontlinier.
Jeg husker ikke detaljeret, hvad der skete, fordi der ikke foreligger breve fra de uger. - Vi fortsatte tilbagetoget med hestekøretøjer, der rummede bagage, håndvåben og en del forplejning.
Efterhånden frøs det adskillige grader. Ved stort held havde jeg fået fat i en kæmpestor lammeskindsfrakke. Uden den havde jeg nok ikke klaret det uden forfrysninger. Een bestemt nat husker jeg ret tydeligt. Det var snestorm og vi kom kun langsomt frem. I flere timer var vi gået ved siden af vognene og skubbede, fordi hestene ikke kunne klare det alene. Der lå så meget sne, at man ikke kunne se vejen, men man kunne ikke tage fejl, for hele ruten var markeret af brændende køretøjer, der stod i lys lue og lastbiler, der var stukket i brand. De måtte jo ikke falde i russernes hænder. Vi fik øje på en fastkørt lastbil, der endnu ikke brændte og så straks en chance for at finde noget spiseligt i den. I førerhuset sad der en soldat, som vi nok hellere måtte spørge først. Manden svarede ikke. Hvad pokker, sidder han bare og sover. Nej, det gjorde han ikke. Han var død og helt stivfrossen.
Langt over midnat kom vi til en lille landsby. Dødtrætte masede vi ind i en russerhytte, der allerede var optaget til bristepunktet, men det var dejlig varmt, og vi kunne have sovet i stående stilling. Vi havde kun lige fået varmen, da en officer kom ind og sagde, at russerne ville nå frem om få timer. Hellere fryse ihjel end at falde i russisk fangenskab !
Allerede få dage senere havde vi mistet kontakten med vores enhed og måtte sørge for os selv. Af gammel vane var det mig, der skulle være kok, når vi engang imellem var så heldige at fange en høne, som mirakuløst havde overlevet, indtil den mødte os. En dag stod vi pludselig med en flok køer, der var blevet hjemløse og ikke blevet malket. Så stod menuen på friskmalket mælk, det var jo en ren luksus.
Vinteren var nu ved at være forbi, og på et eller andet tidspunkt måtte vi opgive hestene og marchere videre med bagagen på ryggen.
Den 19. marts 1944 nåede vi WOSNESSENSK. I de første aprildage nåede vi efter mange dagsmarcher floden DNJELSTR. Vi skulle over en pontonbro, men der var så megen trængsel, at vi måtte vente til næste dag. Der var sol-

dater fra alle mulige våbenarter, og som en kuriøs kontrast til alt militær, så vi os pludselig midt i en stor sigøjnerlejr. Sigøjnerne følte åbenbart ikke trang til at afvente russernes ankomst. På den anden side af floden var vi i Bessarabien, som dengang hørte til Rumænien.
Den 10. april 1944 nåede vi KICHINEW, en større by i Rumænien, hvor vi fandt resten af vort kompagni, der var blevet fast indkvarteret. For en ordens skyld skal jeg lige indskyde, at Rumænien under krigen havde våbenpagt med Tyskland, og der var en del rumænske tropper med i kampen mod russerne. En ny forsvarslinie var blevet bygget op, og vi skulle forsvare den.
For at rette op på evt. manglende disciplin og kampmoral blev der beordret streng eksercits fra morgen til aften. Det rygtedes hurtigt, at vi havde en fanatisk sadist som divisionskommandør. General Schörner. Det navn glemmer jeg aldrig. Hver morgen skulle kompagniet træde frem til appel og under retstilling blev generalens dagsbefaling læst op. Der gik næsten ikke en dag uden oplæsning af krigsretsdomme. F.eks. blev en soldat henrettet pga. faneflugt. Han havde fulgt en såret kammerat tilbage til frontlazarettet. Han blev dømt til døden, fordi han havde forladt sin post. Mange andre af generalens bedrifter verserede som rygter i geledderne.
Flere år efter krigen læste jeg om denne general i aviserne. Han havde få uger før Tysklands kapitulation været garnisonskommandant i Breslau, hvor han opretholdt disciplin ved at udstede dødsdomme til højre og venstre. Efter kapitulationen havde de allierede så fundet ham i en bjerghytte i Alperne, iført tyrolertøj.
Tilbage til KICHINEW. Ugerne gik, og det var efterhånden blevet meget varmt. Vi havde fået nye tanks af typen IV med 8,8 cm kanon. Nu måtte jeg regne med at blive tildelt en besætning til de nye vogne. Det skete også, men i sidste øjeblik fik jeg at vide, at man havde udpeget en officersaspirant i stedet for mig. Disse fyre skulle jo kun være ved fronten i et par måneder, og derefter på officersskole i Tyskland. Men i denne korte frontperiode skulle de så i største omfang deltage i kamphandlinger. Derfor var det ham, der sad i den panser, da de samme dag rullede afsted mod de forreste linier. Dagen efter kom han tilbage til trosset. Sammen med nogle andre lå han i en lastbil, svøbt ind i en blodig presenning. Jeg var med til at begrave ham om aftenen.
Disse kampe fandt sted i maj ved byen BUDESTI. Især kampene om "Stahlhelm-Höhe" var hårde.
I løbet af disse sommermåneder i Rumænien var vi hele tiden enten i KICHINEW eller i omkringliggende landsbyer. Jeg var stadig ved trainet og havde forskellige jobs, engang som køkkenmedhjælper. Et roligt job uden farer, tænkte jeg, indtil den dag vi blev alarmeret og omgående skulle rømme stedet og køre til en anden by. I største hast blev alt køkkengrej, proviant og brændsel læsset på køkkenvognen, og så afsted. En østrigsk køkkensergent og jeg helt øverst under presenningen, ovenpå alt det grej, sådan kørte vi på veje, der var pløjet op af bæltekøretøjer. Så skete det pludselig. Vognen kom for langt ud i rabatten, fik overbalance og endte i grøften med hjulene i vejret. Det

første jeg opdagede var, at jeg lå fastklemt med alle de gryder og pander, poser og sække og knuste flasker over mig. Jeg kunne mærke noget klæbrigt og konstaterede, at jeg var helt oversmurt med blod. Wieneren kunne jeg høre klynke og jamre. Langt om længe fik de to fra førerhuset gravet os fri. Jeg kunne se på deres ansigter, at de ikke gav mig store chancer for at overleve, men det gik godt alt sammen. Wieneren endte på lazarettet med to brækkede ribben, og jeg var helt i orden, efter at jeg fik vasket "blodet", som viste sig at være tomatsaft, af brillerne og mig selv.
I begyndelsen af juli 1944 fik vi flere nye pansere, som skulle bemandes. Denne gang slap jeg ikke, for nu var der ikke flere officersaspiranter. De, der havde overlevet, var blevet sendt hjem på officersskole. Den 7. juli var vi 5 mand i en ny panser. Kommandanten Unteroffizier Gross, flink fyr, havde forresten søgt om at komme på officersskole. Dernæst Schmidt og Röske ved kanonen, Suhrow, køreren, og så mig som radiomand og maskingeværsskytte.
Interessen var altid vakt, når vi hørte nyheder fra andre fronter. Invasionen i Normandiet, de allieredes sejre i Italien og Frankrig. Nu skulle vi bare holde ud og afvente de hemmelige vidundervåben, der var ved at blive afprøvet. Det fortalte man ikke alene soldaterne ved fronten, men hele det tyske folk i de sønderbombede byer.
Mens vi lå i Rumænien, kom meddelelsen om det mislykkede attentat mod Hitler. Der blev råbt "Verrat" og "Schweinerei" og andre ting, mens andre hviskede, at hvis det var lykkedes, så ville den meningsløse krig havde været forbi, og det var jeg selv overbevist om. Der lå spænding i luften. Hvor mange generaler var impliceret i attentatet ? General Schörner skulle i hvert fald demonstrere sin solidaritet med føreren ved at beordre den traditionelle militærhilsen afskaffet og i stedet for indført nazihilsen med løftet arm. Interessant nok kunne man nu finde ud af de forskellige kompagnichefers indstilling. Der var dem, der straks parerede ordre og andre, der nægtede at efterkomme den. Vi skulle bare fortsætte med at hilse, som vi altid havde gjort, fik vi at vide. I hvert fald indtil vi fra højere sted fik bekræftet det modsatte skriftligt, sagde chefen. Nogle dage senere måtte han bøje sig. I modsat fald ville han nok risikere at få samme behandling som oprørslederen general Von Stauffenberg, der som bekendt blev hængt sammen med en del andre.
Kampene ved vestfronten krævede naturligvis større troppekoncentrationer, som ellers ville være til rådighed ved østfronten og derfor lykkedes det russerne at trænge stadig længere mod vest, hvor de efterhånden var nået et godt stykke ind i Polen. Dermed var Østprojsen, dengang Tysklands østligste provins, i farezonen, og det fik så en afgørende betydning for os.
Den 30, juli skulle vi forlade Rumænien. Alle kampvogne og lastbiler med forsyninger, felkøkken og andet rullende materiel blev anbragt på åbne jernbanevogne. Mandskabet måtte så slå sig ned foran og bag køretøjerne, eller ovenpå for rigtigt at nyde udsigten. Heldigvis havde vi været forudseende nok til at gemme nogle flasker af den dejlige rumænske rødvin, som vi skulle nyde på denne tur gennem et herligt og smukt bjerglandskab, De Transnistiske

Alper. Dengang tænkte man ikke på den fare, som det var, at færdes rundt i en brandert på disse helt flade jernbanevogne uden gitterværk. Bare at snuble kunne betyde et styrt i døden. Turen gennem bjergene gik jo tit langs meget stejle bjergsider. Dengang regnede man den slags farer for ingenting på baggrund af dem, som man havde oplevet ved fronterne. På den måde nød vi turen og prøvede at glemme, hvad der ventede os i Polen. For nogle af os skulle denne rejse være den sidste i vores liv. Fra De Transnistriske Alper gik turen videre nordpå gennem lavlandet, på et vist tidspunkt opdagede vi, at vi kørte gennem Østtyskland. Alle vegne vinkede folk til os med stor begejstring. Hvorfor mon ? Situationen var da ved at blive håbløs. Troede disse mennesker virkelig, at vi ville være i stand til at standse den fremstormende russiske krigsmaskine ? Forståeligt nok må befolkningen ha' været skræmt over at fronten nu rykkede nærmere og nærmere den tyske grænse.
Efter 10 dage nåede vi så bestemmelsesstedet i Polen. Der var hektisk aktivitet alle vegne. Fronten var ikke langt væk, man hørte tungt russisk artilleri i det fjerne. Der var mange sårede på opsamlingsstederne, ventende på transport mod vest.
Vi fik lige en enkelt dag til at gøre alle panserne klar til kamp, og dagen efter, den 11. august 1944, var vi midt i helvedet. Byen RAKOV skulle generobres. Det blev den også. Men allerede dagen efter måtte den efter store tab opgives igen. Feldwebel Michaelis, en glad fyr, som jeg havde lært lidt nærmere at kende under rejsen, var blandt de faldne.
"Min" panser, kampvogn nr. 615 kunne melde "alt vel ombord" - men hvor længe ? Vi var nu rigtig klar over, at vi stod over for en fjende, der var os talmæssigt langt overlegen.
Resten af august kom vi ikke mere til ro. Med et minimum af søvn og en uafbrudt larm af artilleri, maskingeværild og stalinorgler ind i mellem, prøvede vi at overleve een dag ad gangen. Kampenen om KUCOW den 13/8, GOMY den 2. til 4. august, var kulminationer i et afsindigt ragnarok af død og fordærv. Lugten af sved og andres blod havde blandet sig med stanken af brændende landsbyer og sat sig fast i tøjet. Synet af utallige lemlæstede og sønderrevne døde og halvdøde kroppe havde ætset sig ind i ens bevidsthed. Endelig fik vi et par dages hvil på godset JACENTOW, bag fronten. Tid til at få lidt søvn og vaske snavset og stanken af sig. Udover det fik vi så ordre til at rense og pudse uniformen og lædertøj og gøre klar til regimentsappel dagen efter. Hvad skulle det nu betyde ? Da kommandosergenten (som også kaldes "Spiess" i hele hæren) lod os træde an dagen før, for at kontrollere uniformen, lagde jeg mærke til at han kiggede mig særligt efter i sømmene.
7. september. Regimentsappel. Flere hundrede mand i rad og række. Kommandøren holdt en tale og begyndte så at læse en række navne op, - mit iblandt, som skulle træde frem for at få hæftet jernkorset på brystet. Dette magiske kors, som blandt nogle soldater var så eftertragtet, at de meldte sig frivilligt til dette helvede, for at opnå at blive dekoreret med det. Jeg må da indrømme, at jeg var stolt den dag.

Straks dagen efter gik det med jernbane til et andet afsnit, i nærheden af RADOM, uden dog at blive involveret i kamp. Videre med jernbane til NASIELSK, hvor vi blev indkvarteret i en landsby i nærheden af floden Weichsel. Det var her, russerne ville gøre de største anstrengelser for at komme over floden, med Oder floden som deres næste mål !

Vi skulle gøre os kampklar og være forberedt på meget hårde kampe. Disse begyndte den 3. oktober 1944. Med en voldsom spærreild havde russerne forberedt deres angreb, men denne gang havde den tyske hærkommando åbenbart skrabet alle reserver sammen. I løbet af den følgende dag veg russerne tilbage, ca. 5 km mod øst gennem jævnt og fast terræn, ideelt for vore pansere. Under aften gik angrebet i stå på toppen af et højdedrag. Bag højene havde russerne forskanset sig og på toppen af højdedraget stod vi som veritable skydeskiver, derfor trak vi os tilbage for foden af højene. Her stod vi resten af natten, afventende, hele tiden i kontakt med de andre pansere, dvs. dem, der var tilbage.

Lige før daggry havde vi kompagnichefen i radioen. Han ville have en panser på højen for at rekognoscere. Det blev os, der fik opgaven. Vogn 615 med Gross som kommandant. Gross syntes, det var en ære, og navnlig, fordi han jo om få dage skulle forlade os for at komme på officersskole. Så ville det jo pynte med rosende omtale af hans bedrifter i de papirer, han skulle vise frem på officersskolen. Altså fremad, march!

Jeg har haft flere kampvognskommandanter i min frontperiode, f.eks. Gerhard Brückner, en mand med langvarig kamperfaring, men fordrukken. En anden, der var et rystende nervevrag, hvor vi måtte frygte, at han i panik ville føre os lige ind mod de russiske kanonmundinger. Nu havde vi en ny kommandant, der var parat til at gøre det samme, bare ikke i panik, men fordi han ville være en helt! - Ingen havde spurgt os andre, om vi havde lyst til at være helte. Nej, vi var kun interesseret i at komme levende igennem dette helvede. Men denne dag, den 5. oktober 1944 i morgendæmringen, så det ikke ud til at vi skulle opleve at se solen igen.

Nå, nu sker der da noget. Ingen tid til filosofiske tanker. Med drønende motorer og skudklar kanon og maskingeværer gik det op ad bakke, indtil vi nåede toppen med udsigt over de russiske linier. I morgendisen så jeg gennem sigtekikkerten glimt af skyts, der var begyndt at fyre på os. Den største fare kom

fra en "stalin" tank, der kun stod på få hundrede meters afstand. Gross havde også set den og gav straks ordre til at åbne ild mod russeren. Jeg så med spænding gennem kikkerten. Så kom drønet fra vores egen 8,8 cm kanon. Jeg så at Schmidt havde ramt for kort. Nu så jeg, at russeren drejede sin kanon lige mod os. Fischer var lige ved at lade kanonen med en ny pansergranat, da braget kom. Hvad der så skete i de følgende sekunder, har jeg senere oplevet i tankerne mange gange. Et øredøvende brag og en fornemmelse af at kampvognen blev flyttet med et ryk. Refleksmæssigt dukkede jeg hovedet, afventede kommando fra Gross til køreren om at ændre position omgående, men der var bare stilhed. Jeg vendte hovedet og så først kun et stykke af himlen, hvor der egentlig ikke skulle have været nogen himmel, der, hvor kommandanten skulle ha' siddet! Dernæst et chokerende syn af de døde. Den hovedløse krop af Gross, sunket sammen, Fischer ved siden af, men Schmidt, siddende på sin plads bag kanonens sigtekikkert, oversprøjtet med blod og under chok. "Tilbage" skreg jeg til Eckstein, men han var jo allerede i gang med at bakse med motoren, men panseren ville bare ikke køre! Og der var ikke tid til at finde ud af det, det næste skud fra russeren ville sikkert være en fuldtræffer. Ud i en helvedes fart alle tre. Ud gennem lugen, et meget farligt øjeblik, og så ned på jorden, lige på maven, så flad som muligt, men ikke længere end det var nødvendigt til en orientering. Heldigvis var der et granathul få meter fra panseren. Der mødtes vi. Nu havde russerne jo set os hoppe ud og ville nu prøve at meje os ned.
Det lykkedes os at springe fra det ene granathul over i et andet, mens projektilerne peb om ørerene på os, indtil vi nåede fra højen ned til de andre tanks. Så lød der igen et brag. Panser 615 havde fået en fuldtræffer!
En kort melding til kompagnichefen, der efter at have konstateret at vi tre overlevende var uskadte, beordrede os tilbage til trosset, tilbage ad den samme vej gennem det terræn, som vi havde fravristet russerne dagen og natten før. En slagmark med døde soldater, ødelagte køretøjer, bl.a. en russisk panser, tilsyneladende uskadt med motoren i gang, men besætningen var død.
Vi holdt et lille hvil, da Schmidt begyndte at klage over smerter i ryggen. Ved nærmere undersøgelse viste det sig, at han havde fået nogle splinter i ryggen, men det var ikke værre end at han kunne holde ud, indtil vi omsider nåede til en forbindingsplads, hvor Eckstein og jeg tog afsked fra ham, og ønskede ham, at hans sår måtte være alvorlige nok til at blive sendt hjem. Et "Heimatschuss" var jo lige hvad så mange soldater ønskede sig.
Så var der kun Eckstein og jeg, der meldte os tilbage til trosset. Vi fik så lov til at hvile os, skaffe os rent tøj, toiletsager m.m. For alle personlige ting til dagligt behov lå jo i vores kampvogn, da den sprang i luften. Vi havde regnet med en lille uges hvil ved trosset, som overlevende ved ramte pansere plejede at få, men denne gang havde jeg ikke heldet med mig. Der var lige brug for en ny radiomand i en kampvogn, der havde mistet en mand. "Meld dem hos Oberfeldwebel Schulz, panser 634, vi skal være kampklar i morgen!" Det var den 8. oktober. Nye mennesker som jeg ikke havde den mindste tilknytning

til. Jeg blev grebet af depression og samtidig af en vis portion fatalisme. Det måtte være umuligt at blive ved med at have heldet med sig. Nu syntes jeg, at alt var imod mig. Vejret blev dårligt, regnen silede ned og det blev koldt. Jeg blev våd til skindet, jeg havde ikke tilstrækkeligt med tøj, siden jeg mistede alt hvad jeg havde. Om natten måtte vi blive i panseren, kampene var blevet hårdere end nogensinde.
En nat sad jeg, som jeg plejede, og var nok faldet i søvn af dyb udmattelse, da et russisk angreb startede som lyn og torden omkring os. Muligvis havde jeg drømt, at jeg lå i en rigtig seng, for jeg rejste mig lynhurtig og knaldede hovedet mod maskingeværet lige foran mit hoved og knuste brillerne.
Nu husker jeg ikke detaljerne mere, men på grund af min ukampdygtighed blev jeg hurtigt skiftet ud med en anden og måtte selv tilbage til trosset. Dagen efter hørte jeg, at panser 634 havde fået en fuldtræffer. Ingen overlevede.
Jeg skulle nu bare afvente kørelejlighed til et eller andet lazaret, hvor jeg kunne få tilpasset et par nye briller. Jeg følte mig nu mere og mere elendig, og da jeg opdagede at jeg fik en gullig hudfarve, gik jeg til lægen, som stillede diagnosen: Svær gulsot. Brillerne var nu blevet et underordnet problem. På en motorcykel med sidevogn blev jeg kørt til "Hauptverbandsplatz", stedet hvor sårede og faldne samles. De sårede får førstehjælp og sendes videre til lazaret.
THORN var min næste station, hvor jeg kom under lægebehandling. Lægen syntes nok at mit tilfælde krævede en længere behandling og sendte mig afsted med et andet lazarettog til Marienburg i Østprøjsen (nu Rusland).
Pludselig var krigen langt borte, sådan da. De første dage tænkte jeg ikke på andet end at sove. Så begyndte jeg at interessere mig for omgivelserne. De fleste medpatienter havde det jo langt værre.
Dagene gik og der udvikledes et virkelig godt kammeratskab og sygeplejeskerne havde vi også et godt forhold til.
Det var her i Marienburg jeg kom til at fejre min tyve års fødselsdag. Schwester Else, der var min moderlige sygeplejerske, havde bagt en fødselsdagskage til mig. Den største overraskelse var mors besøg. Det er svært for dem, der ikke har oplevet krigen, at forestille sig, hvad det betød, at rejse tværs gennem et sønderbombet Tyskland, dengang i 1944 om vinteren. Mørklagte, kolde kupeer, knuste ruder i nogle af dem, store forsinkelser undervejs og fare for bombeangreb under hele rejsen. Men hun kom, og jeg var så heldig at få lejet et værelse til hende i byen. Jeg var ikke sengeliggende mere og fik endda lov til at gå i byen. Mor rejste hjem igen efter nogle dage, og jeg regnede så småt med at skulle sendes til fronten igen. Fronten var nu rykket nærmere, der kom dagligt en jævn flygtningestrøm fra kampområdet.
Mindst en gang om ugen var der raskmeldinger, de fleste sendtes direkte til fronten. Enkelte var så heldige at få rekreationsorlov først, men det rygtedes, at selv orlovssoldater nogle gange blev standset af militærpoliti på banegården, fik deres orlovstegn annulleret og sendt til fronten omgående.
Jeg kunne ikke forstå, at det ikke snart blev min tur. Jeg havde på fornem-

melsen, at overlægen havde nogle planer med mig. Det fik jeg snart bekræftet. Lazarettet var begyndt at træffe forberedelser til at evakuere de hårdt sårede og liggende patienter og derefter flytte hele lazarettet længere mod vest. Marienburg ville snart være frontområde.
Jeg blev kaldt ind til cheflægen, som meddelte mig, at jeg var berettiget til fjorten dages orlov, samtidig bad han mig om at gøre ham en stor tjeneste. Han ville gerne betro mig en kuffert med sine private ting, som jeg skulle aflevere på en privatadresse i Berlin. Jeg indvilligede selvfølgelig med glæde, ved tanken om fjorten dages uforventet orlov, selv om det ikke rigtig huede mig at skulle gennem det sønderbombede Berlin.
Den 20. januar 1945 forlod jeg Marienburg. Ingen militærpoliti på banegården, der skulle snuppe egnet kanonføde til øjeblikkeligt forbrug. Mon overlægen havde undersøgt det ? Han skulle jo gerne have reddet sin kuffert i sikkerhed!
Gensynet med Berlin var et chok. Utallige luftangreb havde forvandlet byen kraftigt. Af den kendte Lehrter Bahnhof var der næsten kun stålskelettet tilbage. Mange steder ulmede det endnu i ruindyngerne. For mig var der kun en ting at gøre: Aflevere kufferten, og så ud af byen i en helvedes fart. Huset lå i byens udkant, ca. en halv times kørsel med S-banen under normale omstændigheder. Missionen tog bare flere timer p.g.a. trafikvanskeligheder efter de sidste dages bombning.
Næste mål efter Berlin var Hamburg. Her så det ikke bedre ud end i Berlin, måske endda langt værre. Jeg havde svært ved at finde gaden, hvor tante Henni (faster) og onkel Jens boede. Jeg blev der kun for at overnatte. Næste dag nåede jeg så til Slesvig. Glæden ved at være hjemme og være sammen med familien, blev overskygget af den knugende fornemmelse af, at vi gik en slem fremtid i møde. Det var svært at skaffe føden. Bodil boede jo nu i Slesvig efter Hamburgs store bombardement i 1943, da hendes hjem blev lagte i ruiner. Nu var hun højgravid.
Den 4. februar var min orlov forbi, og efter en besværlig togrejse og en overnatning hos svoger Karl-Heinz i Hamburg (et lejet værelse), kom jeg tilbage til Ersatzabteilung 5 i Neuruppin. På grund af uregelmæssigheder i togtrafikken efter luftangreb, rejste jeg ikke over Berlin, men ad en bistrækning over Neustadt. Dagen efter hørte jeg, at netop den dag var samtlige soldater på gennemrejse i Berlin blevet "konfiskeret" og omgående sendt til fronten. - Igen heldigt sluppet!
Gensynet med min gamle garnisonsby Neuruppin efter ca. eet år skete uden sindsbevægelser. Tilsyneladende var alt uforandret. De allierede havde ikke anset den lille provinsby for vigtig nok til at rette et målbevidst angreb mod den, trods kasernerne. Berlin var stadig deres vigtigste mål og luftforsvaret kunne ikke forhindre en systematisk ødelæggelse.
Een ting var ret iøjefaldende i Neuruppin. Der var kommet kolossalt mange evakuerede berlinere og flygtninge fra Østprøjsen og Pommern. De fleste havde gennemgået forfærdelige strabadser på landevejene. I kasernen var det

mørkt og koldt. Om aftenen var der kun strøm i een time, og forplejningen var meget dårlig, men trods alt var kasernetilværelsen at foretrække, frem for at være med til værnemagtens sidste krampetrækninger ved fronten.
I de følgende tre måneder havde jeg forskellige jobs. Ind imellem skulle vi ud og grave skytte- og beskyttelsesgrave i skoven. I begyndelsen af marts fik jeg et kontorjob. Jeg stod ellers lige på vippen til afsendelse til Kurland, ellers kendt som Letland, Estlamd og Litauen. Her forsvarede tyskerne stadig et brohoved mod russerne i en fortvivlet og håbløs kamp med ryggen mod muren, eller rettere Østersøen.
Der var altså kun forbindelse ad søvejen, som var meget farlig p.g.a. russiske undervandsbåde. Netop i disse uger skete der jo forfærdelige ting på Østersøen. Tusindvis af flygtninge fra Østprøjsen skulle transporteres ad søvejen til andre havne i den vestlige del af Østersøen. Flere af disse transportskibe var blevet torpederet, bl.a. den store luksusliner "Wilhelm Gustloff", der blev sænket den 30. januar med ca. 6000 kvinder og børn ombord.
Gennem dette kontorjob var jeg altså relativt fredet de næste par måneder og dermed var overlevelseschancen yderligere forbedret. I mit job skulle jeg bl.a. ajourføre kartoteket (Ordnung muss sein !). Der kom officielle meddelelser om faldne, og forbavsende hyppigt: Deserteret på vej til fronten. Et par dage efter afgang af et transporttog til et skib i Stettin med det for omtale Kurland som bestemmelsessted, kom meddelelsen: Tre mand ...(navnene) deserteret ved at springe af toget! - Jeg kendte dem alle tre. Jeg hørte aldrig fra dem igen.
Mens jeg havde mit kontorjob på kasernen, kom jeg ud for en ubehagelig oplevelse, som kunne have endt med en dødsdom for mig. Jeg havde telefon- og radiovagt en nat, da der kom meddelelse om en nedskudt engelsk eller amerikansk maskine. Dens besætning var sprunget ud med faldskærm. Der skulle omgående stilles to kompagnier til eftersøgning. Min opgave var at vække den vagthavende officer, der skulle tage sig af det fornødne. - Nu må jeg lige indskyde, at jeg ved en tidligere lejlighed havde fået en irettesættelse af den vagthavende, fordi jeg var braset ind med en lige modtaget radiomeddelelse, mundtlig, hvilket var et alvorligt brud på reglementet! Nej, som sagt: "Ordnung muss sein", radiomeddelelser skal viderebringes SKRIFTLIGT og helst på maskine! Godt. Jeg begyndte at sætte et ark i maskinen og gik i gang med mit tofinger-system, jeg var jo ikke kontoruddannet. Sikke et held for flyets besætning. Krigen er jo snart forbi. Lad dem yderligere få en chance for at slippe væk, tænkte jeg. Jeg så på klokken. Godt, i får en lille time. Så vækkede jeg den vagthavende med en nydelig maskinskreven ordre. Jagten var begyndt. Først dagen efter kom jeg i vanskeligheder. Kompagnicheferne havde fået en røffel, fordi deres kompagnier var kommet alt for sent til eftersøgningen.
Nu skulle den skyldige findes, og det tog dem ikke lang tid at finde frem til mig. Jeg kom i forhør og blev dømt til tre dages arrest. Det var blevet udlagt som sløseri, et held for mig. Sigtelsen kunne have lydt helt anderledes, f.eks. sabotage, og så ville dommen ha' været en dødsdom.

Da jeg ikke kunne undværes i tjenesten, gik der endnu et par uger, før jeg kunne flytte ind i arresten. Disse tre dage var egentlig ganske behagelige, og jeg tog dem som en oplevelse. Sammen med andre arrestanter blev jeg kørt ud til officersmessen (kasino), hvor vi under streng bevogtning skulle grave bunker til beskyttelse ved bombeangreb og - sikkert inden ret længe - beskydning fra land. Vejret var fint og vi fik lov til at holde mange pauser og fik en hyggesnak med vagten.
En af arrestanterne var en dreng på 16 år, der var blevet grebet efter faneflugt. Jeg havde ikke indtryk af, at han anede hvad man sandsynligvis ville gøre ved ham. Mens han var uden for hørevidde, drøftede jeg med min fangevogter chancerne for drengens overlevelse. Måske var der nogle fornuftige officerer, der ville prøve at forhale sagen indtil krigen var forbi.
Da den tredje dag var gået, og jeg blev sat på fri fod, var jeg fræk nok til at give den vagthavende en skideballe, fordi han havde ladet mig sidde i 74 timer, altså to timer for længe. Jeg betragtede det som sløseri, sagde jeg, og sløseri kan man som bekendt ryge i spjældet for! Jeg var slet ikke forbavset over, at han gav mig en undskyldning, for han havde jo også lært at "Ordnung muss sein!"
Efter dette intermezzo fortsatte kasernelivet som før, men i april stod russerne foran Berlin og de vestlige allierede var nået til Elben og vi prøvede at gætte, hvem af dem, der ville nå Neuruppin først. Det så ud til, at det skulle blive amerikanerne, men der var een ting, vi ikke kunne vide dengang. Det var en aftale mellem de allierede, at vestmagterne skulle stå "stand by", når de havde erobret Elben og så skulle russerne ha' æren af at erobre hovedstaden. Vi sad i fælden, og den var lige ved at klappe i.
Den 27. april skete der noget. Hele Ersatzabteilung skulle med 24 timers varsel flyttes med alt kørende materiel til Putlos i Holsten. Sikkert ikke for andet end at afvente krigens slutning der. Nej, ikke alle skulle afsted. Ca. hundrede mand skulle forblive i byen og holde russerne i skak og forsvare broen over den lille flod så længe som muligt. Det skulle være unge soldater med fronterfaring. Jeg var blandt de "heldige".
Den kendte procedure for afsendelse til fronten var indskrænket til det minimale. F.eks. udlevering af våben: En forældet riffel af belgisk oprindelse og en Panzerfaust, og dermed var det sket. Marchforplejning: Nul, for nu var marchruten til fronten jo skrumpet ind fra flere tusinde til kun få kilometer. Marchordre: Til Brückenkommando Leutnant Hass, hvor jeg skulle møde den følgende dag. Hvad skal man gøre med en enkelt nat i en by, hvis befolkningen enten er flygtet mod vest eller ved at gemme sig i kældrene ? En Kammerat havde nogle venner i byen, som han ville besøge, og jeg fulgte med ham. Vennerne var ved at forlade byen, men inviterede os ud til at benytte huset, og spise de madvarer, som de ikke kunne tage med sig, ja, der var oven i købet nogle flasker, der skulle tømmes, for ikke at falde i russernes hænder. Dejlig mæt og let beruset, smed vi os i nogle dejlige senge og sov til næste morgen, for at møde til forberedelserne til krigens sidste fase.

Leutnant Hass havde indrettet sin kommandocentral i byens kro, ikke ret lang fra broen, som var byens strategiske midtpunkt. Det var jo den, russerne skulle over. Jeg var blandt dem, der skulle posteres på den østlige side af floden. Jeg husker ikke, hvor mange vi var, men jeg slog mig sammen med Rudi Temme, som jeg havde kendt siden jeg fik mit sidste kontorjob. Jeg kendte ham som en fin fyr, man kunne stole på. Han havde kæmpet i Afrika under feltmarskal Rommel, "ørkenræven", hvor han blev hårdt såret og var nu rekonvalescent, lige som jeg.
Nu var der ikke andet at gøre end at vente på russerne. Broen, det vidste vi, skulle jo sprænges, så snart russerne var nået dertil, men vi skulle afvente ordre om at trække os tilbage over broen før sprængningen, men forbindelsen til kommandocentralen var så dårlig, at vi ikke kunne stole på at få denne besked. Derfor sikrede vi os en robåd et par hundrede meter borte fra broen og gemte den godt i noget bevoksning ved bredden, for at være sikker på at den var der, når vi evt. fik brug for den.
Så tilbage til broen. Her var ved at ske noget. En ældre mand, en af de få civile, der ikke var flygtet, kom os i møde og klagede over, at der var kommet nogle drenge fra Hitlerjugend og havde slået sig ned i hans forhave og var begyndt at grave sig ned i hans græsplæne. Jeg gik straks med den gamle, og spurgte drengene, hvad det skulle betyde. Jo, de havde fået ordre fra partiledelsen om, at de, når russerne kom, skulle være med til at forsvare byen! Det var nok så tydeligt at læse i deres ansigter, at de var indstillet på at kaste sig imod de russiske tanks, nu, da de følte, at den store dag var kommet, hvor de skulle bevise deres mod og loyalitet mod Hitler! De nazistiske opdragelsesmetoder havde båret frugt!
Vi havde største besvær med at genne dem væk, ja, der skulle endda trusler til for at få dem til at gå hjem, men det lykkedes.
Efter denne episode rettede vi vores opmærksomhed mod broen og trafikken over den. Det var ikke til at tage fejl af, at det var mennesker, der flygtede i panisk angst for de fremrykkende russiske tanks. Blandt disse civile flygtninge var der en hel del militær. Ikke samlede militærenheder, men grupper af forskellige våbenarter, også mange SS-folk.
Nu var det ved at blive aften og strømmen af flygtende var næsten holdt op. Vi kunne høre at russerne var ved at trænge ind i byens østlige del. Da vi ikke havde haft kontakt med kommandocentralen i flere timer, var vi klar over, at vi sad i en musefælde. - Ganske rigtigt, broen blev sprængt, og vi var klar over, at vi nu måtte se at komme ned til båden i en fart, og så over floden. Det lykkedes, og fra nu af handlede vi bare efter instinkt. Vi begyndte at bevæge os mod vest og var hele tiden opmærksomme på evt. vejspærringer, oprettet af SS. Disse berygtede kontrolposter havde bemyndigelse til at henrette alle soldater, der uden grund var på vej bort fra Berlin, som jo skulle forsvares til sidste blodråbe, sammen med føreren, havde man fået at vide. Det, vi på det tidspunkt ikke vidste, var, at føreren allerede var død. "Faldet i kampen mod fjenden, i spidsen for sine soldater", hed det senere i radioen. Men i virkeligheden begik

han jo selvmord dybt nede i rigskancelliets underjordiske beskyttelsesbunker. Vi gik hele natten, sov nogle timer i en skole og fortsatte næste dag. Bagagen var meget lille, men vi havde stadig riflerne. Vi ville under ingen omstændigheder lade os tage til fange af russerne. Målet var Elben, hvor amerikanerne var.
Vi befandt os nu i en uendelig strøm af flygtninge, folk fra Østprøjsen, Pommern og Schlesien, som havde været undervejs i mange dage eller uger med deres hestekøretøjer eller håndtrukne vogne, med forskræmte børn og svagelige gamle og deres få ejendele på ladet. Sådan slæbte de sig afsted, udmattede, fortvivlede, udhungrede og uden bestemt mål, bare bort fra russerne og krigens rædsler.
De russiske tanks nåede hurtigere frem, end vi havde regnet med, for det var lykkedes dem at afskære vejen et par kilometer længere fremme. Der hørtes kanonild og skrig. Russerne var ved at rydde vejen. En situation som denne var ikke uvant for os, men det forfærdelige denne gang var, at det gik ud over forsvarsløse mennesker, flest kvinder og børn.
Vi, dvs. Rudi Temme og jeg, sprang i vejgrøften for at vurdere situationen og derefter bevægede vi os forsigtigt igennem terrænet for at nå udenom de russiske tanks på landevejen. Pludselig lød der et "PLOP" få meter fra os. En russisk granat, men blindgænger!
Efter et par timer var vi på landevejen igen, man alt var nu anderledes. Næsten ingen flygtninge, derimod utallige forladte militærkøretøjer. Måske en større militærenhed, der havde opgivet? Vi undersøgte køretøjerne nærmere og fandt en åben VW, der heldigvis havde benzin i tanken og kunne køre. Nu gik det videre i pænt tempo på hjul. Vi kunne bare ikke finde ud af, hvorfor der ingen mennesker var på vejen. - Så dukkede der nogen op, men de kom os i møde, løbende. De standsede ikke engang for at svare på vores spørgsmål, råbte bare noget om russere. Vi fik forklaringen efter den næste kurve, der så vi pludselig en russisk panser komme os i møde. Væk fra vejen, ind ad en lille bivej gennem skoven mod vest, i retning mod Elben. Da vi var igennem skoven, sagde vi farvel til bilen. Uden benzin var den blevet værdiløs for os. Vi fandt omsider en større vej og pludselig var vi blandt mange andre soldater, der havde samme mål som os. Var det dem, der havde efterladt køretøjerne ?
Efter nogle kilometers march så vi pludselig et lille rekognosceringsfly i luften. Den kredsede nogle gange, og fandt så en mark, hvor den kunne lande. Til stor forbavselse kom der en amerikansk officer ud af maskinen og forklarede, til hvilket sted ved Elben vi skulle gå, for at blive sat over floden. Dette sted nåede vi så efter nogle kilometers march. Her sejlede amerikanske pionertropper i pendulfart med nogle små landgangsfartøjer for at transportere tyske soldater over på flodens vestside. Lige før sejlturen smed vi så geværerne og begav os i amerikansk krigsfangenskab. Fangelejren var improviseret: Et afgrænset skovområde med vagtposter. Vi sov under åben himmel. Efter nogle dage blev der lavet indhegning og træerne langs begge sider af hegnet fældet. Derved fik vi så materiale til at bygge nogle primitive hytter.

Forplejningen bestod af færdigpakkede amerikanske nødrationer med kiks, corned beef i dåser, nescafé og ikke at glemme, tyggegummi. Alt i alt lige nok til at opretholde livet.
Da bevogtningen ikke var særlig effektiv, besluttede Rudi Temme og jeg os til at tage ud på en natlig udflugt gennem et hul i indhegningen, som vi havde opdaget. Vi slap ud efter mørkets frembrud og nåede i løbet af natten til en bondegård, hvor vi sov i halmen i laden. Næste dag savede vi noget brænde for bondekonen og fik et dejligt måltid mad. I nattens mørke sneg vi os tilbage til lejren. Vi tænkte, det nok var bedst at afvente hjemsendelsen med papirerne i orden.
Ellers gik tiden bare med at vente. Tyskland lå nu i ruiner, og man kunne nu bruge tiden til at spekulere over, hvordan tilværelsen mon ville forme sig i fremtiden.
En skønne dag kom meddelelsen om, at alle landmænd skulle melde sig. Landbruget var det eneste, der fungerede nogenlunde, men der var ingen arbejdskraft. Høsten skulle sikres, derfor skulle landmændene hjemsendes først. I min soldaterbog stod der "elev" som profession. Jeg forklarede, at jeg var landbrugselev, og på den måde var jeg med blandt de første, der forlod lejren efter syv ugers krigsfangenskab. Hjemtransporten foregik i militærbiler direkte til Slesvigs arbejdsanvisningskontor, hvor jeg fik anvist arbejde på en gård. Først efter dette var bragt i orden, udleveredes rationeringsmærker til fødevarer og et papir, der dokumenterede min dimission fra DEUTSCHE WEHRMACHT.

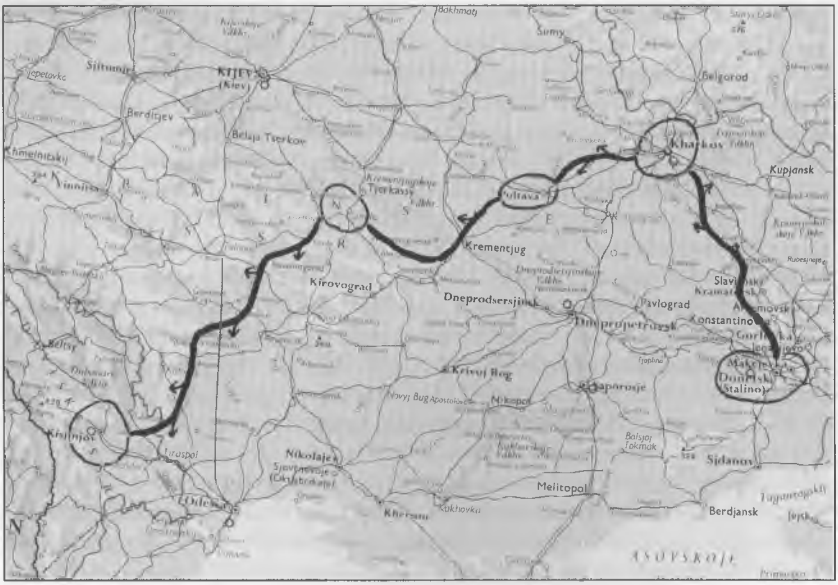

Emblem

Broue Ringridning

fortalt af Frede Struck

Kongemedalje

Når en forening har 100 år på bagen fortjener den, at få sin historie fortalt. Det vil jeg i al beskedenhed prøve på.

Rigtige mandfolk har gennem historien optrådt som ryttere. Vi har vores Sct. Jørgen oppe i kirken, hvor han med sin lanse har dræbt dragen. Senere blev sligt mere fredeligt, mændene begyndte at konkurrere, som ryttere ved at ride gennem en galge, og her med lansen at "fange" den ophængte ring. Det fortælles således, at det har fundet sted hos Hertugen og hans mænd på Sønderborg Slot. En senere beretning fortæller, at Hertugen af Augustenborg var meget interesseret i heste og hesteopdræt, så da hertugparret i 1845 fejrede deres sølvbryllup, blev der ved den lejlighed afholdt en ringrider konkurrence, hvor der deltog 400 karle til hest. Deltagerne var alle iklædt en "uniform", en skik der er blevet holdt i hævd til den dag i dag. Man kan roligt sige, at når disse ringriderforeninger har kunnet overleve krige, kriser samt hele den udvikling,der har været både teknisk og socialt, så skyldes det at traditionerne er blevet holdt i hævd lige fra første færd.

I Sønderborg oprettede man i 1877 et Ringriderkorps med meget strenge regler, det fik aldrig den store tilslutning, der deltog kun mellem 15-20 ryttere til den årlige dyst i de 9 år, som foreningen eksisterede. Der stod for få bag den, og da det var ret dyrt tillige, og blev drevet som en "lukket" klub, lukkede den igen.

Året efter i 1888 reorganiserede man ideen, får en god opbakning blandt byens borgerskab. Man udvider også foreningen til at gælde for Sønderborgs opland, benævner den som Amtsringridningsforeningen, og med en god reklame (plakater og annoncer), får den første ringriderkonkurrence et deltagerantal på 288 ryttere med et tilskuerantal på ca. 9.000. Den forening var kommet for at blive.

Se, det var nu indlysende, at sådan en ringriderfest, det måtte der også kunne skabes i Broager, der på den tid var omegnens handelsby m.m. Det blev der talt meget om, når byens borgere mødtes på kroen, og dem var der mange af på den tid. Der diskuterede man, hvordan; men hvem skulle sætte det hele i gang ? Det sker på den årlige generalforsamling i Foreningen af næringsdrivende, her stiller købmand Peter Weber et forslag om at afholde en årlig ringriderfest i Broager. Forslaget vedtoges, og der blev nedsat en komite på 5 medlemmer med P. Weber som formand. Købmand P. Weber var ingen hr. hvemsomhelst. Han var ejer af byens største købmandsgård, med salg udover hele Sundeved. En fornem herre, med egen vogn med kusk i flot uniform (livré), afholdt som vært for indbudte i havens lysthus koncerter. Købte "Iller

Slot" som sommerhus, jo han var byens matador på den tid. I dag ligger byens sparekasse og dertil hørende kunstværk, der hvor købmandsgården lå, men det er en anden historie.
Der blev afholdt flere møder, hvor man bl.a. udformede de statutter, som skulle være gældende, her medvirkede blandt andre Chr. Lerche. Man søgte også at få omegnens hesteinteresserede mænd med på ideen. Det hele resulterede i et møde søndag den 08. maj 1898 hos Gæstgiver Rasmus Wollesen, forøvrigt en familie, der i mange år (4 generationer) var med, hvilket gør sig gældende for mange andre familier på Sundeved.
Her blev så "Sundeved Ringriderkorps" stiftet med det formål: "At fremme ridesporten". 140 medlemmer sluttede op, heraf 76 aktive. Man vedtog 16 statutter, heraf kan nogle nævnes, som senere er ændret. Enhver uberygtet mand, som er fyldt 18 år kan blive medlem. Medlemsbidrag 1 Mark for aktive ellers 1,50 Mark. Rytternes påklædning er også nævnt: Mørk frakke eller trøje og en mørkeblå kasket med foreningens tegn (se billede), hvide benklæder og lange støvler. En æresret på 5 mand bliver oprettet. En særlig statut nr. 15 lyder: "Da foreningen udelukkende har selskabeligt præg, er enhver politisk tilkendegivelse indenfor foreningen forbudt." Sideløbende med det, kan det nævnes at statutterne er skrevet på dansk på den ene side og på tysk på den anden side. Statutterne skulle jo godkendes af den tyske amtsforstander.
Man vælger Købmand P.Weber til formand, Chr. Lerche til skriftfører, og til kasserer, den velhavende farver H.N. Jørgensen. De tre danner centralbestyrelsen, hertil kom yderligere en distriktsbestyrelse på 7 mand, een for hvert af de 7 distrikter, som man opdelte Sundeved i.

1. Kromand Rasmus Wollesen, Broager: Broager, Mølmark, Iller
2. Gårdejer Heinrich Jensen, Skelde: Skelde, Dynt, Gammelgab
3. Dyrlæge P. Thaysen, Skodsbøl: Skodsbøl, Egernsund
4. Gårdejer Hans Petersen, Stenderup: Stenderup, Nybøl
5. Gårdejer P. Hansen Foged, Dybbøl: Dybbøl, Ragebøl
   blev senere erstattet med gæstgiver Dau fra Frydendal
6. Gæstgiver Alexander Paulsen, Sottrup: Sottrup, Snogbæk
7. Gårdejer H.P. Paulsen, Blansmark: Blans, Ullerup, Avnbøl

Hermed var det forretningsmæssige i orden og man afholdt den første ringridning den 10. og 12. juli 1898 med 100 aktive ryttere. Den første konge var gæstgiver Andersen fra "Klippen". Det blev en succes, hvilket vel skyldtes, at der var valgt en festkomité, det første år på 12 mand, udvidet næste år til 22 medlemmer, bestående af et bredt udsnit af brouringer, heraf kan nævnes Kromand Heine Horn, Købmand Bendixen, urmager A. Clausen, gårdejer Hans Wollesen, maler Rasmus Tychsen, maler Schmidt, købmand O.H. Ottosen, blikkenslager P. Jürgensen, doktor Hansen,lærer Johs. Carstensen, Ludvig Gröne, sadelmager Deisner, mejeribestyrer Dirksen, sadelmager Chr. Wegersleff, Carl Warnecke, rentier H.P. Semmel, lærer Viereck alle fra Broa-

ger. Gårdejer Peter Andersen, gårdejer Mathias Hollensen, bødker Chr. Schmidt alle tre fra Mølmark, samt Andreas Andresen fra Smøl.
Ja, sådan kunne man nævne navn efter navn i foreningens 100 års historie. Mange familier har i flere slægtled deltaget, det er vel denne bredde og interesse, der holder foreningen ung og levedygtig, hvor man hele tiden har holdt fast ved grundideen og været åben over for nye tiltag - tænk bare på samarbejdet med B.U.I. i dag. Jeg kan således også nævne, at i 1966 var der 15 udvalg og komiteer med 87 medlemmer (dog var enkelte poster besat med de samme personer).
Den første ringridning blev afholdt først i juli på toften, der tilhørte foreningens kasserer H.N. Jørgensen, den lå ved den gamle vej til Dynt (Jørgensby). I daglig tale "Æ ringrinslyk", i dag ligger en del af Farverløkkens huse der, idet pladsen blev nedlagt i 1974, hvor man flyttede til den nuværende plads, på byens gamle sportsplads, det blev den gamle plads forøvrigt også brugt til. Ringridningen har været aflyst under 1. verdenskrig. 2 gange er den blevet flyttet, i 1920 p.g.a festen på Dybbøl den 11. juli, og i 1945 på grund af de mange frihedsfester, der blev afholdt.
Hvis jeg nu vil forklare, hvad er "Broue Ringridning ?" Så er den bedste metode absolut at deltage i festen enten som aktiv eller passiv. Den er nemlig festlig - folkelig - fornøjelig, som filminstruktør Esben Højlund Carlsen svarede på mit spørgsmål: "Hvorfor sender I ikke slige begivenheder i TV Syd ?". Svaret var kort og klart (godt) "Det skal opleves tredimensionalt - levende, og ikke passivt siddende stirrende foran en glasplade". Jeg vil i stedet for fortælle om alle de dele, der gennem tiderne har dannet rammen om festen, dog ikke så meget om alle de utallige personer, som i alle de år, har brugt mange timer år efter år, for at skabe festen - alle frivilligt - så er ingen nævnt og heller ingen glemt, i dag mænd såvel som damer.

Lorenz Hansen og Hans Bentzen

Ringriderrytteren

Hesten og rytteren er det, som er grundelementet. Den første statut i vedtægterne udtrykker det klart: "Dens formål er at fremme ridesporten". I vedtægten beskrives også det tøj og den mørkeblå kasket, som alle

skulle bære. Tøjet er stort set det samme i dag, hvorimod den mørkeblå kasket (den falmede så hurtigt, det var sjovt at se de gamle veteraners kasketter, nærmest grå i farven), den er blevet erstattet med en hvid kasket, og foreningens tegn (emblem) er forsvundet. De første ryttere var, som det var vedtaget i vedtægterne allesammen mænd, de var som regel etablerede borgere fra Sundeved. Det så man tydeligt på deres rideudstyr - flotte sadler, hovedtøj med sølvspænder, ligeledes mange forskellige remme, det viste velstand og pragt. De første år skulle man ligeledes optages som medlem - de sociale skel var meget større dengang.
Efter 1. verdenskrig ændrer billedet sig, der følger mange år med økonomiske problemer for sognets beboere. Derfor sætter man aldersgrænsen ned til 16 år, sletter klausulen om, at man skal være fra Sundeved. Vedtægt nr. 15 slettes. Kredsformændene træder ud af bestyrelsen, istedet vælger man en næstformand. Der bliver nu en mere bred tilslutning, de mange karle på egnens gårde deltager nu i større grad. Rideudstyret er nu ofte kun et ridedækken, fastholdt af en gjord, forsynet med stigbøjler.
Omkring 1930 ophører byens 2 årlige markedsdage (maj og november) med dertil hørende gøgl og dans. Det gør at byens festligheder i højere grad bliver ringriderfesten, der er således nu bal i byens 4 hoteller.
På den tid sker det uundgåelige, der kommer nu enkelte modige piger med, som har interesse for heste og ridning. Det er til stor fortrydelse for de gamle ryttere. Det har jo altid været en mandfolkedyst, som "det svage køn" burde beundre fra sidelinien, men udviklingen fortsætter.
Efter 2. verdenskrig følger mekaniseringen af landbruget med deraf følgende afvandring af karle. Det resulterer i at antallet af ryttere daler drastisk (i 1964 var der 35 heste med 45 ryttere).
De bedre tider -"Vi ligger lunt i svinget" udtalte statsminister Krag - det gør, at mange flere bliver interesseret i en ridehest. Hesten bliver igen et statussymbol, og nu er det ikke længere bøndernes arbejdsheste. Der oprettes ligeledes en rideklub med ridehus og dertil hørende (det første ridehus, var forøvrigt ringriderladen). Det mærkes nu på rytterantallet, hvor nu også helt unge mennesker deltager. Der oprettes en særlig galge for ponyheste, ja man må indføre en aldersgrænse ved 6 år, der er ingen grænse opad, det er jo en sport alle kan deltage i uden hensyn til alderen.
I dag kan man sige at rytterene kommer fra et langt større geografisk område end tidligere. Vogn og hest er erstattet med bil eller traktor til transport. Da man tillige tillader, at to ryttere må benytte den samme hest, er antallet af ryttere nu over 240. Fælles for alle de år har været konkurrencen med at tage ringen. Hullet i ringen har skiftet størrelse, men lansen er den samme. Man bruger den lange lanse, i modsætning til "Nørlands", hvor lansen er ret kort. De første mange år ejede foreningen lanserne, hvor en lansekomite holdt styr på de dele. En komité, der var kendt, thi dens medlemmer skulle kunne spille "Skat" med dertil hørende indtagelse af øl. I dag ejer hver rytter sin egen lanse.

Optoget

Optoget var og er en farvestrålende reklameindsats, med fane, ryttere, musik, indslag af mange slags. Ved foreningens 40 års jubilæum i 1943;, det skal her siges, at de år under 1. verdenskrig, hvor der ingen ringridning var tælles ikke med, ligeledes året 1938 p.g.a Mund og Klovesyge og 1940 p.g.a. besættelsen. Ved dette jubilæum forærede købmand C.H. Clausen foreningen et fotoalbum. Disse billeder fortæller bedre end mange ord om den udvikling.
De første år blev optoget ført an af 2 mand i "Snibel", senere 2 herolder med trompet. For øvrigt bruger man trompetsignaler til at dirigere rytternes aktiviteter. En ridende politibetjent har også været i front, i dag har vi 2 af slagsen, de efterfølges af 6 herolder i flotte dragter "designet" og syet af damer fra Broager.
En ting der fremgår af billederne, er de mange forskellige indslag, der har været gennem tiderne, det være sig hestevogne, stadsvogne, for nu at være afløst af biler og traktorer.
Efter 2. verdenskrig blev det gamle brandværnsorkester, de blev i de første mange år kørt i hestevogn, nu udvidet med en pigegarde, der pyntede gevaldigt op. Der kom også gardere fra hele Danmark. der har også været mange udenbys orkestre bl.a. tyske orkestre med stor succes.
Optoget har gennem tiderne skiftet udseende, men det har altid tiltrukket mange tilskuere. Festen er efterhånden blevet til en byfest, der varer i 5 dage, hvortil der er knyttet mange forskellige konkurrencer: syngekonkurrencer,

Musikvogn i spidsen Brandværnsorkestret iført høj hat Vestergade 20

5 medlemmer af festkomiteen Hans Wollesen, C.H.Clausen, P.Thaysen m.fl. 1926

2 mand i "Snibel" foran passerer "Æ Parkhus", Vestergade 34

Optoget op ad "Webers Bjerre" Torvet i forgrunden

Flot pyntet vogn med piger og papir (1934)

Brandværnet i spidsen passerer Storegade 34

Brandværnsorkestret ledet af P.Asmussen

2 herolder i spidsen udfor posthuset.

Kejserens nye klæder og piger med blomster bundet i buer. Storegade 18. 1925

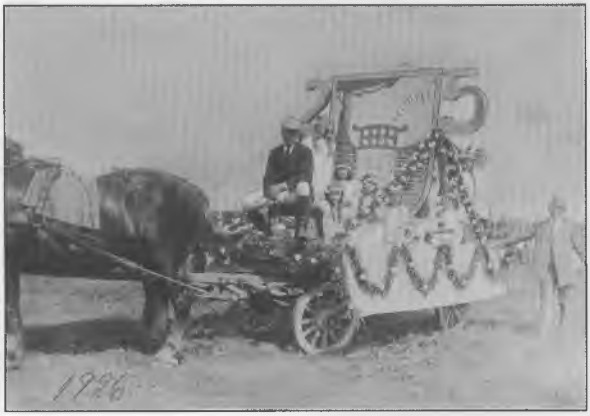

25 års jubilæum i 1926

Reklame for badestranden ved Vemmingbund 1933

Parodi på "Zigeunerne" Lokale unge mennesker som zigeunere. Vognen brød sammen, men blev elegant repareret.

1932. Jernbanen er nedlagt med bl.a. de herrer Hoffgård og Møller-Olsen, bagved Korse, Bennetsen, Carl Rasmussen, Warnecke og Böse. Pladsen ved Østergade nu Maikær

Kolding Pigegarde i 1963. A. Korse leder optoget. Fanebærer Joseph Rasmussen. Vestergade

Børnecykelringridning med masser af tilskuere

fugleskydning, men især fredagens cykelringridning samler mange. Her stilles der med hold (1997: 64 hold med 320 cykelryttere) på 5 mand, pragtfuldt udklædt - fantasien sætter ingen grænser. Der startes fredag aften med et forholdsvis samlet optog gennem byen, op til pladsen, hvor man slutter med at "tage ringen". De fem bedst udklædte hold deltager i søndagens store optog. For at festliggøre optoget hængte byens borgere guirlander over gaden, samt lavede æresporte, pyntet med flag og gran.

Konkurrencen

Det sportslige program i festen, konkurrencen om, hvem der får flest ringe - blive "konge", konkurrerer i dag med alle de andre ting, der foregår, men for os ryttere er det festens mest spændende højdepunkt, der forøvrigt foregår efter meget præcise regler.

Det begynder med optoget, hvor man er inddelt i galger efter årgangsalder, lanserne får en vimpel med galgens farve. Disse hold (galger) styres af en forrider, der som tegn på værdigheden bar et farvet skærf, det er i dag afløst af en sløjfe. Øverste chef er ritmesteren, der er dommer i tvivlsspørgsmål. På pladsen er der et antal galger, antallet afhænger af rytterantallet. Man rider nu enkeltvis op i galop gennem galgen for at "tage ringen". Skriveren har her navnene på galgens ryttere og fører regnskab over tagne ringe. To medhjælpere, henholdsvis en ringsætter og ringholder sørger for ringens rette anbringelse, for efter rytterens kommando (ledde vedde laue, o.s.v.). I dag har hver rytter i forvejen indstillet sin højde fra 1-10 på galgepælen. Efter et antal gennemridninger (i dag 12) er der pause, hvor chancerne diskuteres over en øl. Der bliver også dystet om de af omegnens handlende m.v. udsatte ærespræmier. Der har op gennem tiderne været forskellige regler for udlodningen, i dag er det 3 ringe på stribe. Om lørdagen rides der ligeledes efter titlen "lørdagskonge".

Ritmester Hans Struck tager ringen, iført et rødt-hvidt skærf som tegn på ritmester titlen. Heine Sibbesen bærer et rødt skærf som tegn på forrider i rød galge, oftest galge eet.

Efter 24 omgange rides der fra pladsen i samlet trop og formation. Om søndagen genoptages dysten, efter endt gennemridning kommer den spændende kåring af "kongen", som regel skal der omridning til om titlen på grund af samme antal ringe. Dysten er samtidig kåringen af "kronprins" (nr. 2) samt "prins" (nr. 3).

Denne kamp kan være uhyre spændende, især når der er mange deltagere. Man må ofte gå over til mindre ringe (omkreds) og mindre hul i ringen. Når

kampen om de tre titler er endt, en kamp hvor alle kan være med, uanset køn og alder, så kommer omridningen i de forskellige aldersgrupper. De første år var der kun to grupper - under og over 30 år - i dag er der langt flere aldersgrupper, men der er ligestilling mellem karle og piger.
Til slut er der uddeling af præmier i form af gevinstkort. "Kongen" får en krans både til hesten og til sig selv. 1.præmierne i hver aldersgruppe får også en skulderkrans, det samme gælder "kronprins" og "prins". Flere bliver også forsynet med en krans om kasketten, alle kranse og bånd er lavet af en komité. Man rider nu fra pladsen i en ny inddeling til ære for årets "konge" med "kronprins" og "prins", såvel som vinderne af førstepræmierne i de forskellige aldersklasser, de rider i spidsen.

Den gamle ringriderplads

Den var til daglig brugt som græsmark, men i den tid først i juli, var der et andet leben på pladsen. Heste og kreaturer var forvist - der var nu folkefest med æresport ved indgangen, hvor de små skure var opstillet for at tage imod indgangsentreen, 10 øre for børn, 50 øre for voksne, balkort for herrer 2 kr.,

Galgerne med flag

Skydetelt, karrusel, "Hov de Lukas", øltelt, i baggrunden rytterne

Tombola, ringriderladen, skydetelt i 1930'erne

Musiktribunen med flot forgrund

Musiktribunen med fløjespiller og drenge og piger muligvis forestillende "Rottefængeren fra Hammel"

for damer 1 kr. Priserne er fra 1920. På pladsen var der karuseller, luftgynger og meget andet gøgl, salgsboder med fristelser for børn. I 1935 kunne man købe ispinde fra "Broue Mejeri".
"Hov de Lukas" hvor karlene svang "æ nyrre" (forhammer) så klokken i toppen klang. To øltelte fra "Klippen" og Heine Horn sørgede for de tørstige ryttere og andre. Jes Jacobsen havde sin udskænkning i ringriderladen, her blev der også serveret frokost. Her er der sket en stor forandring, nemlig fra en herrefrokost om middagen, forøvrigt flyttet til forskellige tidspunkter, til i dag, hvor den foregår mandag aften. En fest for alle i byen, der ønsker at være med til en glad aften. Der uddeles i dag pokaler, præmier m.m. ved den lejlighed.
Ringriderladen brændte den 01.11. 1928, en episode der var tæt på at stoppe ringridningen, idet alt tilbehør såsom galger, musiktribune, bænke, borde samt alle lanser brændte, men alle korpsets leverandører stillede med en garantisum 10% af de sidste 3 års leverance. Det var sløjt med penge på den tid, således fik man problemer i 1932, idet ringridningen i 1931 druknede i regn, den værste i mands minde, det fik man også klaret.
Man opførte i 1929 en ny lade med scene til de tilrejsende skuespillerselskaber, der underholdt. I 1924 var Obels Trup fra Aarhus her, en af skuespillerne digtede vores kendte Broagersang: Hvor man end i verden ...
Der har altid været lagt vægt på at der skulle underholdning af forskellig art til, ved siden af rytterkonkurrencen, det være sig optræden af orkestre eller pigegarder med tatoo, der har også været travkonkurrence, militæropvisning, konkurrencer af forskellig art, således konkurrerede i flere år de hold, der deltog med sjove indslag i søndagens optog (hvem husker ikke de fantasifulde damer) i "morsomme" lege noget lignende som "Spiel ohne Grenzen". Der har i alle de år været brugt megen fantasi.
På pladsen var der selvfølgelig opstillet galger i antal alt efter rytterantal (4-11). En anden vigtig bestanddel var den gransmykkede musiktribune, hvor Broager Brandværnsorkester spillede i pauserne, hvor man tirsdag aften udråbte kongen og uddelte præmierne, alt under hurraråb og musikfanfare, gerne overværet af omegnens befolkning.
Ved indførelsen af momsen, samt at der nu var lørdagsfri, bevirkede at man flyttede ringridningen til lørdag-søndag, dog ikke uden modstand.
Andre traditioner, som har holdt sig op til i dag er børneforlystelserne, de er med i 1920 og blev i 1926 udvidet med cykelringridning for børn. De deltog også i optoget med deres cykler flot pyntede, ofte overvåget af nervøse mødre, dog uden grund, thi heldigvis har der i alle de år, kun sket få alvorlige ulykker - ja bortset fra de "græsryttere", der til straf måtte give en pose rosiner.
I 1923 opretter man et skydetelt på pladsen, hvor man med luftgevær med pile konkurrede om udsatte præmier.
Festfyrværkeriet, der skulle være festens flotte afslutning blev startet i 1922. Det har været aflyst enkelte år. I 1932 på grund af økonomien. I 1947 og 1992 var tørken årsagen.

Æggevæddeløb, klatring i mast Børneforlystelsen blev i 3 generationer ledet af snedkermestrene Peter, Lorenz og Chresten Hansen

Tovtrækning, her for piger

Cykelringridning ca 1933

Tombola havde også sin faste plads. de første år som træpavillon, der skulle stilles op hvert år, den er i dag afløst af en transportabel vogn.
Tombolaen var forøvrigt afdelingen, hvor der hurtigt kom piger med.
I 1978 indførte man Fugleskydningskonkurrencen igen for at give festen så stor bredde som muligt.
I 1958 besluttede man ved mødet på "Klippen" at ændre navnet på foreningen til: "Broager og Omegns Ringriderforening" efter 60 år med navnet "Sundeved Ringriderkorps".
Man har i høj grad været traditionsbundet. Det gav således store problemer, da man i 1956 flyttede hele festen, især dansen om aftenen på byens hoteller (4 stk) om på ringriderpladsen.
Indførelsen af momsen i 1967, samt det at mange nu havde lørdagsfri bevirkede, at man flyttede ringridningen til lørdag-søndag i stedet for det traditionsbestemte søndag og tirsdag. Det lykkedes ikke i første omgang at fortsætte med lørdag-søndag ringridning, men efter en del sværdslag indførtes den nye ordning i 1970.
Forøvrigt gik overskuddet i 1967 til opførelsen af den nye Broagerhal.

Den nye ringriderplads

Byens eksplosionsagtige vokseværk især med udstykningen omkring den nye vej til Dynt, medførte at festpladsen i 1975 blev flyttet til det nu nedlagte stadion, og vejen fik navneforandring til Ringridervej.
Flytningen var ganske vist kun midlertidig. Kommunen havde andre planer, meningen var at indrette en plads, der hvor nu Brombjerghusene ligger. Pladsen har dog nu været i brug i 24 år, så måske bliver den liggende?

Jens "Piif" (Pibe), der boede på "Æ Armhus" på vej til ringridning. Festen var årets højdepunkt

Et lille hjertesuk desangående, man flyttede fra et anlæg med lade og tekniske installationer, det sidste er der delvis rådet bod på, men savnet af en lade (hal) til de mange arrangementer: Lotto, ældreunderholdning,

Grand Prix samt bal og frokosten mandag, er erstattet af et telt, som er dyrt at leje. En eventuel hal kunne også bruges til mange andre formål.
Økonomien i alle de år har stort set hvilet i sig selv, eventuelle overskud blev fordelt med rund hånd til byens foreninger, institutioner, flagalléer m.m. det har gennem årene tilsammen givet en pæn sum.
Efter dårlige år har man rettet op på økonomien med forskellige ting, såsom lodsedler med gode gevinster, lottospil og en del år arrangerede man "Broue Mærken", alt baseret på en frivillig ulønnet indsats.
En andel del af festen er alle de pokaler, som er udsat for forskellige indsatser (10 ialt). De er skænket af venner af foreningen for at styrke ringriderfesten. Det samme gælder alle de ærespræmier, der ligeledes skænkes hvert år.
Det var en kort gennemgang af de forskellige foranstaltninger, der gør ringridningen til en fest, der forøvrigt altid har haft et stort publikum. Dengang jernbanen gik fra Sottrup til Skelde, var der i ringriderdagene indsat ekstra vogne, til de mennesker, der kom nørlands fra.
I dag kommer man i bil for at opleve optoget og festen på pladsen, lad os håbe fremtiden de næste 100 år stadig vil være støttet af så mange brouringer - god fest fremover.

Gennem 100 år

Formænd

1898-1914	P. Weber
1919-1922	H.P.Schmidt
1922-1927	Peter Lorenzen
1927-1933	H.P.Schmidt
1933-1939	Jacob Lei
1939-1954	Peter Andersen
1954-1978	Chr. Hansen
1978-1997	Carl Jørgen Bock
1997-	Niels Frederik Jensen

Kasserer

1898-1914	H.N.Jørgensen
1920-1936	H.Horn
1936-1953	S.M.Damgård
1953-1968	Jens Juhler
1968-1982	Viggo Møller
1982-	Hermann Møller

Skriftførere

1898-?	Chr. Lerche
1920-1937	Chr. Schmidt
1937-1948	Johan Andersen
1948-1969	Hans Jørgen Nielsen
1969-1977	Frede Simonsen
1977-	Tage Jørgensen

Telefonen i Broager

af Christian Frederiksen.

Da jeg fra 1959 til 1963 var lærling hos fa. Chr. Schmidt, Perlegade 43 i Sønderborg, var en del af mine opgaver at rydde op i firmaets mange lagerrum i kælderen. I det rum, hvor firmaet opbevarede sine papirer i bundter og i ringbind fra årtier tilbage, lå der to gamle telefonapparater. Det var sjældent, jeg kom i det rum, men hver gang glædede jeg mig til at gense de to gamle telefonapparater, der støvede lå på en hylde dernede.
I stilen lignede de hinanden som apparater til montering på væg med en taletragt, der kunne justeres efter personens højde og hørerør med ledning. Den ene var dog en luksusudgave, hvor der var gjort meget ud af trækabinettet. Den anden var mere spartansk udført, men den var til gengæld helt intakt, hvor den første manglede ringinduktoren (en hånddreven dynamo, der sender strøm til centralens omstillingsbord)
Jeg tog mod til mig og spurgte min chef, om jeg måtte købe dem, og jeg var parat til at betaler meget for dem. Chr. Schmidt forlangte bare 5 kr pr stk., og det var billigt, også i 1963. Jeg har den ene endnu, den spartanske, men intakte. Der står model 1900 på den, en række stempler og numre er banket ind i bunden og på den ene side, heriblandt en mulig dato: 1.11.11, og den bærer firmanavnet Zwietusch & Co.
Lysten til at lave denne artikel hænger således på min væg, og nu ved jeg, at tilsvarende apparater kan have hængt i hjem på Broagerland. Artiklen er ikke fuldstændig, og der kunne graves mange flere ting frem, som jeg ikke har haft stunder til, men jeg håber, læseren vil kunne fornøje sig over de områder, jeg har udvalgt. Mit mål har været at skildre tiden før telefonens entré på Broagerlands scene og forsøge på at skildre den komplicerede vej, som ligger bag det selvfølgelige: at vi lige snupper telefonen og ringer til .. .. til verden.

Før telefonen

Under krigen 1848-50 blev der brug for at kunne komme i forbindelse med hovedstaden så hurtigt som muligt. I marts 1849 blev en optisk telegraflinie taget i brug med udgangspunkt i udsigtshøjen fra Mølledammen i Sønderborg. Første februar 1861 blev den optiske telegraf erstattet af et egentlig telegrafnet med et nedgravet tre-leder kabel. Det blev hurtigt ført videre til Flensborg og Slesvig. På det tidspunkt var man klar over, at det ikke var statsmagten, men den almindelige forretningsverden, der kunne skaffe korrespondancen og dermed indtægterne.
Også det relativt store antal virksomheder på Broagerland har uden tvivl benyttet sig af muligheden for at komme i forbindelse med omverdenen gennem telegrafen i Sønderborg(1).

Taletelegrafen.

På verdensudstillingen i Philadelphia i 1876 fik telefonen sin første offentlige præmie. I 1877 blev der lavet forsøg både i Danmark og Tyskland med "taletelegrafen," og snart kunne man tale i telefon mellem byernes telegrafstationer. Det havde en økonomisk side, da det var dyrt at uddanne telegrafister til betjening af telegrafen, og det var ikke så omkostningskrævende at få kunderne til at tale i telefon mellem to telegrafstationer(1).
Forbedring af teknikken og anvendelse af broncetråde (der nedsatte ledningsstøjen væsentligt) i stedet for jerntråde, øgede hurtigt den afstand, hvormed man kunne tale med hinanden. I midten af 1890'erne var de alsiske telegrafstationer forbundet med et lokalt lukket telefonnet, der stod til rådighed for publikum. Men der var ingen telefonforbindelse mellem Sønderborg og Flensborg. Handelsstandsforeningen i Sønderborg var aktive for at få forbindelse til Flensborg og Hamborg, og der blev rettet henvendelse til den kejserlige postforvaltning i Kiel.
Planerne om et lokalt telefonnet i Sønderborg og en fjernforbindelse til Flensborg blev genoptaget i 1898. Den 18. april foreligger postforvaltningens svar fra Kiel. Man forlangte en garanti på 1600 mark. Handelsstandsforeningen enedes om at skrive til Broager, Egernsund og Gråsten for at få købmændene dér til at interessere sig for sagen.
På et møde den 23. juli 1898 forelå meddelelse om, at telefonsagen nu for så vidt var i orden. Forbindelsen ville komme til at gå over Dybbøl, Broager, Gråsten, Egernsund til Flensborg, og man rettede henvendelse til Kiel om at få arbejdet påbegyndt i foråret 1899(2).
Forespørgslen til Broager, Egernsund og Gråsten om at deltage i garantisummen må have været bekræftende, og den 25. juli 1898 noterer Sonderburger Zeitung, at interessen for telefonforbindelsen var meget stor, og der allerede havde tegnet sig ikke færre end 29 abonnenter.
Endnu ved vi ikke med sikkerhed datoen for, hvornår den første telefon blev tilsluttet den nye central i Broager, men det må være sket i efteråret 1899 eller senest året efter.
Når vi taler om det første halve århundrede af den private telefons historie, var telefonledningerne næsten altid bronze-luftledninger. Kun helt nødvendige steder, lagde man kabler. Det kunne f.eks. være under Alssund eller visse steder i en by, hvor man havde alt for mange ledninger samlede.

Telefonen kommer til Broager.

De første kendte telefonforbindelser på Broagerland var en forbindelse mellem Skelde og Broager Posthuse. Det omtales i Dybbøl-Posten den 1. april 1896, sammen med en privat telefonforbindelse mellem gårdene Krammark og Wolffsgaard i Gammelgab. Det var enkeltstående forbindelser med en telefon i hver ende af ledningen.

På brevkortene, det ene poststemplet 1903, ses Vestergade nr. 3, 5 (Tobakshuset) og 7 (Home). Vejen mellem de to gavlhuse er Peter Nissens Gang. I haven til nr. 3 står den kraftige telefonmast med tværarmene, hvorfra luftledningerne udgår til telefonabonnenterne. I Vestergade nr. 3 blev Broagers første telefoncentral installeret(6). Læg mærke til, at menneskerne er tegnet meget små, så husene på den måde fremstår større, end de i virkeligheden er.

Den første central på Broagerland har ligget i huset Storegade 3(6). Huset står der endnu, men der er ingen som helst rester fra dets fortid som telefoncentral. I Lokalhistorisk Arkiv findes der et postkort med et fotografi af Storegade fra den tid. Dette blev, sammen med en række andre fotografier, sendt til en tegner, der så har indtegnet en række motiver fra Broager by på et postkort. Postkortet er udgivet med kirken som det centrale motiv. Dette postkort findes med en postdatostempling fra 1903. Den kraftige telefonmast med de mange tværstativere der står i baghaven til Storegade nr. 3 viser tydeligt, at her lå telefoncentralen. Tegneren har manipuleret med sin tegning og har bl.a. kunnet tillade sig at "glemme" to generende elmasert i forgrunden. Han har dog ikke glemt centralens mangearmede mast, hvorfra alle abonnenternes tråde udgik/samledes. Man skulle sandelig reklamere med, at Broager var så moderne, at telefonen var kommet til byen.

Det nye posthus

I 1906 byggede man et nyt posthus på Storegade 4, der også rummede en ny telefoncentral. Om bygningen også rummede en telegrafstation, er jeg ikke klar over. Udviklingen i antallet af telefonabonnenter havde taget godt fat i hele området. Vi kender ikke tallene for Broager, men for Sønderborg voksede antallet fra 70 i 1899 til 400 i 1910, en fordobling hvert 4. År.
Det var helt naturligt i den tyske tid at bygge posthus, telegrafstation og telefoncentral sammen, da telegraf-, telefon- og postvæsenet var under fælles ledelse i Tyskland. I Danmark var det anderledes, da telefonvæsenet for det meste var overdraget til private telefonselskaber ved koncession, og kun telefonforbindelserne mellem centralerne og på længere distancer hørte under Statstelefonen(3).
Vi kan se på billeder af det nyopførte posthus, at der var en mastekonstruktion på posthusets tag, der afløste centralmasten fra den tidligere omtalte telefoncentral. Den gamle og den nye central ligger næsten lige over for hinanden på Storegade, så det har været let at flytte luftledningerne.

Billede af det nybyggede posthus fra 1906. På taget ses det jernstativ, som bar alle luftledninger til den nyindrettede telefoncentral i stueetagen. Fra gaden kan man stadig i dag se resterne af det store stativ på posthusets tag, og under taget er tårnets fundament stadig intakt. I forgrunden med cykel, post Gregersen. (Se også billedet i Broagerland II side 20)

På posthusets loftetage finder vi i dag de bygningsmæssige forstærkninger, der har været lagt ind i tagkonstruktionen for at bære mastetårnet. Fire kraftige stålrør, fæstnet til hver sin lodretstående bjælke under taget, har været ført ud gennem tagpanderne med en indbyrdes afstand af 2,5 m og stålrørene har raget 5-7 m op over tagkonstruktionen. De fire rør har været indbyrdes forbundet med jernstænger. Lige over tagryggen har der været lavet en fast bund af solide brædder, hvortil der var

adgang gennem en fastmonteret stige og en luge. De to af de fire rør kan man i dag se skåret af lige under tagpanderne, medens de to andre rør stadig går igennem taget og bærer et enkelt 5 cm tykt bræt mellem sig. Det er det sidste bræt i den faste bund, der er tilbage. Stigen og lugen, den sidste af nyere dato, findes stadig.

Ledningerne fra hver telefonabonnent har samlet sig på Posthusets tag. De var uisolerede, og kunne derfor kun føres ned ved at blive samlet i et isoleret kabel og ført ned til krydsfeltet (hvor ledninger fra omstillingsbordet samles med abonnentledningerne), som sikkert har befundet sig i rummet ved siden af det rum, hvor omstillingsbordene var placerede(5).

De første abonnenter

I Adress-Buch für den Kreis Sonderburg, udgivet 1913, er der 82 navne og adresser på Broagerland med angivet telefonnummer. Det højeste nummer er 117, tilhørende Peter Tychsen, Hufner(gårdejer), Ziegeleibesitzer. Schottsbüll. Ikke alle numre mellem 1 og 117 bliver tilsyneladende anvendt, eller også er alle ikke med i omtalte adressebog. Jeg tror mest på det første. Nummer 1 er således ikke oplyst, men vi ved, at købmandsfimaet Ohrt og Tychsen senere fik det nummer, så nummeret kan være reserveret. Købmand Ohrt, Broager havde i 1913 nr. 64 (et nummer, der sikkert dengang vakte visse følelser), og fik så senere nr. 1.

Det var ikke ualmindeligt, at flere slog sig sammen om den samme telefon. Andreas Thomsen, Hufner og C. Brock, Gastwirt, begge Schottsbüll og naboer, delte således telefon nr. 3.

Jes Jacobsen, Gastwirt, Broacker havde nr. 25. Det samme nummer brugte hans søn, saddelmager Frederik Jacobsen og fragtkører Peter Mathiesen i deres annoncer. Mon ikke telefonen her blev gjort til genstand for lidt indtægter?

Nogle telefonnumre var også dengang mere eftertragtede end andre. Nr. 10 blev således 1 1913 indehavet af en meget aktiv mand, købmand O.H. Ottosen (Müllerei, Bächerei, Senffabrik, Mälzerei) Han delte nummeret med naboen L. Madsen, (Meister und Treibriemenfabrikant). Nummeret overgik senere til sønnen, købmand P. Ottosen, senere igen til købmand H. C. Wandahl, Egernsund. Derfra kom nummeret til Storegade nr. 6, hvor Johannes Godtschalk startede en kolonialforretning i en del af Forsamlingshusets bygning. Skiftende ejere af butikken beholdt nummeret, og i 1954 fik købmand Ove Jensen nummeret med, da han overtog butikken. Ved automatiseringen, hvor alle numre bliver 6-cifrede fik han så nummer 44 10 10, som jo var en yderligere understregning af nr. 10. Da han solgte til Peter Petersen, fulgte nummeret med. Bent Madsen overtog stedet og telefonnummeret, og det fulgte med, da Bent Madsen flyttede til Vestergade nr. 20, hvor købmand Lund i sin tid havde sin forretning. Senere får nummeret så tilføjet endnu 2 cifre, og vi finder

det i 90érne hos A. Van Buren som 74 44 10 10 Nu er nummeret for første gang i dets historie ikke mere et forretningsnummer. I dag er nummeret blevet et hemmeligt nummer, og således slutter telefonnummer 10´s historie.

Ledningsnettet

Telefonledningerne har fra Posthusets tag fordelt sig til hele Broagerland. I takt med, at der kom flere abonnenter, har man hver gang skullet trække flere luftledninger. Ved at se på gamle fotografier, kan man danne sig et billede af Broager by, der efterhånden blev spundet ind i et sindrigt net af ledninger. I året 1900 var de første elektriske ledninger til jævnstrøm trukket i Broager, så de mange master og ledninger har virkelig præget bybilledet, og gjort forbindelserne sårbare i stormvejr og isslag.
På et fotografi af Storegade 13 ser vi et jernstativ, der, anbragt på husets tag, har båret telefonledningerne ud af byen til Dynt, Skelde, Gammelgab, Møl-

På taget af huset, Storegade nr. 13 (slagter Jørgensen) er monteret et stort jernstativ, der bærer telefonledningerne til abonnenterne, hovedsageligt bosat uden for byen. Stativet rummer plads til 39 ledninger, som senere blevet kabellagt.

Indgang til Wollesens butik, der senere blev til Broager Brugsforeningen. Forretningen havde til huse i det nu nedrevne Hotel National, som har ligget, hvor det nuværende Nytorv ligger. Billedet er fra omkring første verdenskrig. Bemærk alle de svanehalse (isolatorer), der er banket i muren over vinduerne. De bar telefontrådene til byens abonnenter.

mark, Iller og Brunsnæs. Udenfor byen har ledningerne så delt sig i de forskellige retninger. På huset over for Storegade 13, det nu nedrevne Hotel National, hvor Brugsforeningen havde til huse, kan vi se en hel række små isolatorer (svanehalse) på husets facade. De bar telefonledningerne til abonnenter i selve Broager. Der var således tale om telefonledninger i to planer i bykernen.
På et tidspunkt har man kabellagt de luftledninger, der skulle ud af byen. Jordkablerne blev så ført op i master i byens udkant, og videreført som luftledninger.

Partstelefonen

Der var ofte lange ventetider på at få telefon. Da man teknisk beherskede det, tillod man oprettelse af partstelefoner. Op til fire husstande kunne være fælles om den samme ledning, og abonnementsafgiften blev tilsvarende sat ned, så flere på den måde fik råd til telefon. Det blev teknisk muligt(1) at kontakte hver enkelt abonnent fra centralen, så man kunne ringe op til nr. 230 u, v, x eller y. Skulle en partsabonnent bruge sin telefon, skulle denne altid løfte røret for at høre, om andre parthavere brugte telefonen. Det skulle gøres, inden man ringe op.

Genforeningen

Da Sønderjylland blev genforenet med Danmark, var hele telefonvæsenet i dårligt stand, og der krævedes store omlægninger og moderniseringer i årene efter 1920. Årsagen var den forudgående verdenskrig. Omstillingsbordene var alle steder nedslidte, og de tekniske installationer var langt under den standard, man kendte fra det øvrige kongerige. I Sønderborg var omstillingsbordene af mærket Siemens, og de blev udskiftet med borde fra Emil Møllers elektromekaniske fabrik i Horsens. Mon ikke det samme var tilfældet på centralen i Broager? Der var yderligere det problem ved overgangen, at i tysk tid købte man sit telefonapparat, og abonnenten var således ejer. Nu kunne man kun få et nyt apparat ved at telefonselskabet beholdt ejerskabet over den nye telefon og abonnenten fortsatte som lejer. (Derfor kunne der ligge to gamle telefonapparater på en hylde i mit gamle firma i Sønderborg.)
Et andet problem var ledningsnettet, der var indrettet med hensyn til trafik mod syd. I den første tid efter genforeningen gik en samtale fra Broager til det "gamle land" over Flensborg, der som den eneste by i området havde direkte forbindelse med Fredericia og telegrafforbindelse med København (3).

Arbejdet på telefoncentralen

Det er ikke lykkedes at finde noget om de første telefonister på centralen i Broager. Jeg kan kun formode, at der i starten har været en enkelt ansat. Man

har hovedsageligt benytte telefonen i dagtimerne. Efterhånden kom der flere og flere abonnenter, og hver gang man havde fået 100 nye, skulle der et nyt omstillingsbord til. Med et voksende antal samtaler og udvidet åbningstid, blev det nødvendigt at ansætte flere og flere til at passe omstillingsbordene. Så vidt vi ved, var der altid kun kvindelige ansatte.
En samtale startede med, at man drejede på telefonens håndtag og dernæst løftede røret. På centralens omstillingsbord faldt der en lille klap ned fra det nummer, der ringede op, og telefonisten kvitterede ved f.eks. at sige: Ja, det er centralen. Man sagde så det nummer, man ønskede at ringe til, og et øjeblik efter havde telefonisten på omstillingsbordet forbundet de to numre med en ledning. Centralen aktiverede herefter en telefonklokke hos den pågældende, og når modtageren af samtalen tog telefonrøret, var forbindelsen knyttet. Telefonisten kunne se, hvis det nummer man bestilte en samtale til, var optaget, og fortalte det så. Så kunne man evt. prøve lidt senere. Når samtalen var slut, skulle den opringende part "ringe af", så man markerede, at nu var ledningen fri og det talte ikke mere på regningen (kun udenbys samtaler). Det skete ved, at man lagde røret på, og drejede lidt på telefonens håndtag. Så faldt der en lille klap ned på omstillingsbordet, og telefonisten var orienteret.
Det var gratis at ringe inden for centralens område, da udgifterne blev dækket ind af abonnementsbetalingen.
Forløbet var lidt mere kompliceret, hvis der skulle ringes til en anden central eller til udlandet. Så skulle telefonisten bl.a. holde øje med tiden, og for hver påbegyndt 3 min, kostede det den aktuelle takst. Tiden blev kort meddelt de ringende af telefonisten, der således brød ind i samtalen, så de talende havde en chance for at afslutte samtalen, inden endnu en 3 minutters periode påbegyndtes. Den slags samtaler blev noteret på små gule sedler, og hver måned betalte man samlet for det antal udenbys samtaler, man nu havde haft(4).
Ved siden af omstillingsarbejdet skulle telefonisten udfylde festtelegrammer, der var meget brugte til runde fødselsdage og konfirmationer (bl.a. bragt ud af reservepost Niels Nielsen). Ligeledes skulle de nedskrive forretningstelegrammer, der oftest skulle videreekspederes til andre telefoncentraler eller til udlandet og modtage og videreekspedere forretningstelegrammer fra andre dele af landet til udbringning på Broagerland. (8).
Telefonisternes arbejdstid bar præg af, at telefoncentralen var døgnbetjent. (Det skete, da abonnenttallet rundende 200.) Derfor havde de fleste telefonister skiftende vagter, og der blev ved bemandingen af centralen naturligvis taget hensyn til de perioder, hvor der var flest samtaler, der skulle ekspederes. I starten af 60érne kunne bemandingen f.eks. være således, at der fra kl. 7 til kl. 8 var 2 på vagt. Fra kl. 8 til kl. 19 var der 4 på vagt og fra kl. 19 til kl. 22 igen 2 på vagt. Om natten fra kl. 22 til kl. 7 var der 1 på vagt, der godt måtte sove på rummets harmonikaseng, men det var sjældent, det gav bare en nogenlunde sammenhængende søvn (6). Om søndagen var der som regel kun 1 på vagt, men senere blev det indført en aflastningsvagt fra kl. 16 til kl. 22. Det hørte til jobbet på centralen at holde liv i rummets lille kakkelovn, og der

skulle hentes brændsel i gården og fyres, når det blev for koldt. Det kunne give ventetider, når man var alene på vagt.
Det var ikke så ligetil som ny at sætte sig ind i telefonistens mange gøremål, og ikke alle kunne klare arbejdet. Det krævede hurtighed og pli at behandle alle kunder ens, hvor ikke alle havde lige stor tålmodighed, når der i travle perioder var ventetider på en samtale. Det kunne godt afføde mindre pæne bemærkninger fra kunderne. Utilfredse kunder kunne også belaste telefonisternes ægtefæller, der følte, de så måtte forsvare systemet(4).
Postmester Johannes Stougaard Petersen havde en virkningsfuld måde at behandle personlige klagere på. Han bad dem vente i det rum, hvor krydsfeltet var, og hvor man tydelig kunne høre og få en fornemmelse af, hvor travlt der var på centralen. Ofte forlod de Posthuset uden videre klage og måske lidt flove (6).
Engang opstod der en fejl i centralen, så den gik helt i sort. Der skulle hentes hjælp i Sønderborg, og der gik nok 3 timer inden centralen var klar igen. Da stod folk på gaden, bankede på vinduerne til centralen og råbte til betjeningen i vrede over, de ikke kunne ringe. Telefonisterne måtte simpelthen trække rullegardinet ned for folk, og det huskes som meget ubehageligt (6).
Der var heldigvis også mange sjove og tilfredse kunder, og der kunne være små gaver til de ansatte ved juletid. F.eks. sendte købmand og kroejer Heinrich Horn, Ramsherred 2 altid en kasse appelsiner op til centralens "piche". Det gav sig også udslag, da centralen blev fuldautomatiseret i 1964, hvor der blev sendt mange hilsner til de nu ledige medarbejdere. Når P. Fromm, Sct. Pauli 28 fik fat i den forkerte mand, fordi han havde bedt om et forkert nummer, så sagde han altid til centralen: I skal ikke give mig det nummer jeg forlanger, men den jeg skal snakke med (4).
Som telefonist havde man mulighed for at få indblik i, hvad folk talte om. Derfor var der naturligvis også tavshedspligt. Folk var jo også nysgerrige tidligere, men det kunne virke lidt usmageligt, når kirkeklokkerne forkyndte et dødsfald, straks at ringe til centralen for at få at vide, hvem der var død. Når brandsirenen lød ved brand (Den skulle telefonisterne også betjene) ringede folk for at få at vide, hvor det brændte. Ingen af delene måtte de naturligvis svare på. (Men det skete alligevel ofte)
Tidligere kendte man også til telefongas, og alle telefonister kan fortælle mange eksempler på det. Hvis de vidste, synderne ringede til nogle, der blev skræmte, boede alene eller ville blive kede af det, kunne man i al stilhed melde nummeret optaget (8).
Telefonisterne havde det godt indbyrdes. Man sad jo tæt ved hinanden og i stille perioder havde man tid til at sludre og snakke med hinanden. På flere måder kom man tæt på. Arbejdspladsen havde et godt ry, og stillingerne blev ikke sådan slået op, som de skal i dag, men mange startede ved at blive kontaktet, om man kunne tænke sig en afløserstilling. Ofte blev det så til en fast stilling med tiden. Man kan godt sige, at på den måde valgte man selv sine kollegaer.

Broager Telefoncentral på Posthuset i Broager. På billedet til venstre sidder Ingrid Dalgaard, Brunsnæs, der var ansat på centralen fra 1961-65. Lige før automatiseringen i 1965, kan vi tælle 7 omstillingsborde, der hver rummer 100 abonnenter.

Man blev også knyttet sammen af de oplevelser, man ikke kunne undgå at blive berørt af, men som man ikke måtte dele med andre pga. tavshedspligten. Ved at tale med kollegaerne, kunne man bedre takle stærkt bevægende hændelser. Det kunne f.eks. være trafikuheld, dødsfald, akutte og chokerende sygdomstilfælde, drukneulykker, brande osv. I alle disse alvorlige sager går de impliceredes råb om hjælp til læge, politi, Falck, nabo familie osv. gennem centralen. Alle bærer på oplevelser, de aldrig glemmer, og som de, da det stod på, kun kunne tale med deres kollegaer om.
De fleste har også prøvet at være på vagt, når der skete store begivenheder i verden, der chokere Broagers befolkningen i en sådan grad, at de følte behov for at tale med andre. Så faldt der så mange klapper på en gang, at det hele

kunne gå i fisk på centralen. Der er eksempler på, at ledningerne filtrede sig ind i hinanden på omstillingsbordet. Så er der kun det ene at gøre, at hive alle ledninger ud og starte forfra. Det giver naturligvis utilfredse kunder, når man bliver afbrudt ufrivilligt (6).
Eksempler på sådanne begivenheder, telefonisterne husker, er, da Kennedy blev skudt den 22. nov. 1963, og da Dag Hammarskjölds fly blev skudt ned. Også politiske begivenheder i Danmark kunne bevæge sindene og få folk til telefonen.
Der er eksempler på, at et lynnedslag i luftledningerne har dræbt en telefonist gennem centralens høretelefoner (ikke sket i Broager), og derfor måtte man ikke betjene kunderne under et kraftigt tordenvejr. På centralen kunne man følge tordenvejrets bevægelse på Broagerland, da nedslag i et område udløste områdets klapper på omstillingsbordet.

Automatiseringen 1965

Automatiseringen af telefonen i Broager skal ses i sammenhæng med en automatisering af hele det sønderjyske område. Det startede lokalt med, at bygmester Teichert, Sønderborg byggede huset til vores nye automatiske central mellem rutebilstationen og byparken i 1962. (Bygmesteren byggede tilsvarende centralbygninger til en række centraler i området) Bygningen skulle stå tom et par år, for at være helt gennemtør, når de følsomme installationer skulle installeres. Placeringen så nær ved den gamle central var bekvem med hensyn til en flytning.
Automatiseringen bevirkede, at alle telefonledninger, både luft- og jordkabler skulle skiftes ud med nye jordkabler overalt. Det tog et par år. Et firma fra Tønder havde en entreprise på at pløje og grave alle jordkabler ned. Telefonmontører samlede kablerne og forbandt det nye kabelnet med de enkelte husstande. Om vinteren, hvor man ikke kunne komme i jorden, fjernede man så de overflødige master.
I starten af tresserne blev telefonen mere og mere almindelig, og derfor var det et voksende ønske at få centralen automatiseret. Som eksempel på udviklingen, kan vi se på Iller/Brunsnæs-området, hvor Gustav Jonsson udførte sit arbejde som telegrafarbejder. Han fortæller, hvordan han har været med til at grave et kabel ned fra Mølmark til Iller, hvor der var plads til 40 abonnenter. Fra Iller kørte de videre med 10 abonnenter til Brunsnæs, men inden de havde fået det hele gravet ned, var der så mange nye abonnenter der meldte sig i Brunsnæs, at de måtte grave endnu en ledning med plads til 10 abonnenter ned i den anden side af vejen.
Så ville en del ejere af de nybyggede sommerhuse i Brunsnæs også have telefon, og man måtte nedgrave et blykabel med 40 ledninger tværs gennem de andre kabler, der således blev ubrugelige. Gustav mener, at det sidst nedlagte kabel bruges i dag, og det kan godt passe med brug af ny teknik. Herom senere.

Efter automatiseringen

Har man lejlighed til at komme ind i den store vinduesløse bygning ved Rutebilstationen, hvor centralen har til huse efter automatiseringen, kan man ikke undgå at bemærke, hvor sikret bygningen er mod hærværk og indtrængning. Det skyldes samfundets interesse i at beskytte kommunikationsmulighederne i en krisetid.

Inden døre finder vi et ca. 30 m² stort rum, hvor krydsfeltet befinder sig, og hvor man ser kablerne fra alle hjørner af Broagerland mødes. De tusinde tynde ledninger fra alle abonnenter ender her på tavler, hvor de forsynes med et li-nummer (internt listenummer). Kablerne føres videre til nabolokalet, hvor selve centraldelen står. I centralen sker koblingen mellem li-nummerert og telefonnummeret på en computer. Flytter en abonnent, kobles forbindelsen mellem telefonnummeret og li-nummeret til et nyt telefonnummer. Alt sammen uden ledningsomlægninger(7).

Centraldelen, med firmanavnet Ericsson på siden, står i det ene hjørne af et ca. 120 m² stort og 1 ½ etage højt rum. For at det ikke skal være løgn, findes der endnu et tilsvarende stort rum, som i dag er helt tomt for installationer. Tidligere var begge disse store rum fyldt med klaprende relæer. Udviklingen har gennem moderne teknik overflødiggjort måske fire femtedele af den store bygning.

Den nuværende telefoncentral bag rutebilstationen, fotograferet fra Posthusets tag. Bygningen er fra 1962, udvidet i 1976 og igen i 1884. Moderne teknik har i dag overflødiggjort en stor del af bygningen.

Centralbygningen er således blevet udvidet to gange. Første gang i 1976 og igen i 1984, hvor der blev eksproprieret jord fra Storegade 2, meget mod den daværende ejers vilje. Bl.a. blev den inddragne jord anvendt til at bygge omklædnings-frokost- og baderum til de ansatte ved post og telegrafvæsenet(7).
Centralen i Broager er i dag forbundet med et landsomfattende lysledernet. Der er 12 fibers lyslederpar i et gult lyslederkabel, som man kan se i rummet med krydsfeltet. Der kan gå 7680 samtaler gennem hvert lyslederpar på samme tid. Der kan altså føres 46.000 udenbys samtaler på en gang gennem kablet, der også bl.a. betjener Sønderborgområdet(7).
Moderne teknik kan også bruges til at sende mange telefonsamtaler gennem den samme kobberledning. Man kan således helt undgå at skulle grave flere ledninger ned end de bestående på Broagerland.
Udviklingen går i retningen af mobiltelefonen, så man kunne forestille sig, at centralen i Broager helt blev overflødig om et antal år. Det ville sikkert glæde mange, hvis centralbygningen kunne fjernes, og man igen kunne se den del af parken med parkdammen, som bygningen i dag skjuler. Men telefonnettet bruges jo i dag til meget andet end til telefonsamtaler. Lad mig nævne alle dankortterminalerne, internetsforbindelserne, og f.eks. Sparekasens forbindelse med SDC, hvor alle bevægelser bliver bogført i København osv. Endvidere nærmer vi os måske den situation, at vi får betalings-TV, hvor hver husstand så sammensætter sit eget TV-program, og kun betaler for det man ser. Det vil telefonnettets lyslederkabler være fortrinlige til at ekspedere.

Jeg har brugt følgende skriftlige kilder:

1. Da taletrådene kom til Sønderborg
2. Sønderborg Handelsstandsforenings Protokol
3. Sønderjydsk Månedsskrift 1924-25

Jeg siger tak til følgende, der har stillet sig til rådighed med viden og tålmodig hjælp:

4. tidl. telefonist Ingrid Dalgaard, Brunsnæs
5. pens. overmontør Gustav Jonsson, Broager
6. tidl. telefonist Ruth Lorenzen, Broager
7. montør Chresten Matthiesen, Broager
8. tidl. telefonist Anni Wissler, Broager

FRA FORENINGEN

Set & Sket

1996

Januar
Skelde Borgerforening afholder "Hellig Tre Konger".
Åbent Debat-Forum indleder det nye år med en offentlig høring om sociale forhold i Broager Kommune.
På Bykroen i Broager er der lysbilledforedrag ved Henning Buur Madsen, der fortæller om sit eksotiske rejseeventyr med besøg på bl.a. det tidligere Ny Guinea. Arrangør er B.U.I.
Det nye bestyrerpar i Skelde Forsamlingshus (Gudrun og Uffe Ambæk) bydes velkommen ved en reception.
Åbent Debat-Forum i Egernsund har i samarbejde med kirken og Baptistkirken debat om emnet "dødsstraf". Kaj Sørensen fra A.I. i Sønderborg indleder.
Socialdemokratiet i Broager indbyder til dilettantfest i Broager Skoles Aula, der opføres stykket "Stamherren".
Foredragsaften i Sognegården i Broager, hvor Lise Gottfredsen fortæller om middelalderens kirkekunst, kalkmalerier og symboler.

Februar
Musikskolen arrangerer igen i år strygerstævne, det foregår i Broager Skoles Aula.
I forbindelse med familiegudstjenesten i Egernsund Kirke vises en model af Noahs Ark, der i løbet af gudstjenesten fyldes med elefanter, giraffer, zebraer, køer aber og andre dyr, og undervejs synger børnekoret et par sange.
Afstemningsfest på Bykroen i Broager, forstander Stig Jensen, Sønderborg Idrætshøjskole, er festtaler. Chr. Høy Egernsund genopfrisker oplevelser og minder fra sin tid, som dreng i skipperbyen under første verdenskrig. Broager Amatørorkester medvirker.
Skelde Gymnastikforening afholder fastelavnsfest for børn.
Efter gudstjenesten i Broager Sognegård er der lysbilledforedrag af Annelise og Ole Olesen, København, emnet er paradisets geografi, det foregår på Bykroen.
PÅ Bykroen i Broager holder Axel Juuel Petersen lysbilledforedrag om St. Thomas og St. Croix. Arrangør er B.U.I.

Peter Matthiesen fra Als kommer til Skelde Efterskole, hvor han fortæller og viser lysbilleder fra sine 5 eventyrlige år på verdenshavene.
Boligminister Ole Løvig Simonsen tager det første spadestik til 22 andelsboliger ved Brombjerg.

Marts

Lærere fra Løgumkloster Kirkemusikskole giver koncert i Egernsund Kirke.
Egernsund Husmoderforening afholder fastelavnsfest på Egernsund Skole.
Foredragsaften i Sognegården Broager. Konservator Mette Jensen fortæller om kalkmalerierne, deres indhold og om arbejdet med at rense dem. Derefter beses det færdige arbejde i kirken.
Broager Kunstforening afholder generalforsamling, og keramiker Hanna Dam Meier fortæller om sin kunst.
Broager husholdningsforening afholder sangaften på Brunsnæs Kro.
Generalforsamling i Lokalhistorisk Forening og Arkiv på Bykroen i Broager, efter generalforsamlingen er der lysbilledeforedrag af Hans Lorenzen, Skodsbøl om Dybbøl som nationalt mindesmærke.
Åbent debat forum i Egernsund, hvor formanden for foreningen "Landsbyer i Danmark" Hans Christensen, fra Højen ved Vejle lægger op til debat.
Rideklubben afholder venskabsstævne.
Musikskolen i Broager afholder sin første forårskoncert på Egernsund skole.
Gerd B. Petersen er valgt til årets B.U.I.'er.
Husholdningsforeningen i Broager afholder generalforsamling. Ingeborg Caspersen og Didde Hansen vælges ind i bestyrelsen.
Gymnastik i Efterskolens gymnastiksal, derefter svømmehalstur til Humlehøj.
Cathrinesmindes Teglværksmuseum starter den nye sæson, og der lægges ud med flere udstillinger, bl. andre Dea Enna og Günther Adam Sippel.
Gammelmark Campingplads overtages af Aase og Jan Kjeldsen efter Ingeborg og Christian Caspersen, der har drevet den gennem 32 år, i den anledning er der reception.
Skelde Forsamlingshus fejrer 50 års jubilæum med en reception.
Broager Kirke åbner efter restaureringer, i den anledning medvirker trompetist Per Nielsen og Egernsund Kirkes Børnekor.

April

HK 71 i Egernsund fejrer 25 års jubilæum, det fejres med håndboldstævne i Egernsundhallen og reception den 14.04.
I Broager Kirke er der koncert med duoen "Songs and Psalms" bestående af Emil Hess saxofon og Hans Esbjerg piano.
Heinrich Jacobsens Isenkramforretning fejrer 50 års jubilæum og holder i den anledning åbent hus i den nye tilbygning.

Maj
Ole Jensen Skodsbølvej 12 starter egen virksomhed som el-installatør.
Musikskolen i Broager afholder forårskoncert i aulaen på Broager Skole.
Egernsund Børnehave og Fritidshjem fylder 60 år, det markeres med en lille reception.
Den første parkunderholdning finder sted.
Egernsund har fået et træskibsværft.
Der er åbent hus på plejehjemmet Vestervang.
Handicapridning på rideskolen er udvidet med 2 fysioterapeuter.
Kultur måned starter med foredrag af Jens Jørgen Thorsen.
Esben Højlund-Carlsen holder foredrag på Cathrinesminde.
Georg Metz holder foredrag på Cathrines Minde.
Foredragsaften på Cathrinesminde med Ghita Nørby og Niels B. Vamberg.
Broager Andelsboligforening har 50 års jubilæum.
Lokalhistorisk Forening arrangerer tur omkring Rendbjerg Slot.
Den årlige musikfestival finder sted.
Musikskolen i Broager afholder sin sidste forårskoncert i Broager Skoles aula.

Juni
Skodsbøl frivillige Brandværn afholder børnegilde.
Kræmmermarked i Broager arrangeret af pigespejderne.
Frem i Egernsund arrangerer idrætsuge, hvor også motorcykelklubben "Flintstones" medvirker.
Der vises kunst på Cathrines Minde.
Günther Wallraff Tyskland holder foredrag på Cathrines Minde.
Den anden parkunderholdning finder sted, med bl.a. Danfoss Orkesteret, og "Æ Sus i æ Sundgaf", der har været med i samtlige 9 år.
Unibank i Broager holder åbent hus, hvor der vil være mulighed for at hilse på den snart forhenværende og den nye chef. Den første juli afløser fuldmægtig Birthe Schmidt filialbestyrer Erik Krogh.
Børnegården i Nejs i Broager har 25 års jubilæum
Ved sommerfesten på Rendbjerg Aflastningshjem blev en 4 m høj skulptur afsløret, den er udført af multikunstneren Leif Nielsen Frederiksværk.
Sct. Hansfest på Smøl Vold med bål tale af skoleinspektør Hans Brinck Kristensen Broager.
Borgerforeningen i Skelde arrangerer Sct. Hansaften ved Skeldevig og Vemmingbund minigolf arrangerer Sct. Hansaften.

Juli
Pølsevognen Træfpunkt i Egernsund er overtaget af Arno Bentzen.
Ringriderfesten starter traditionen tro med lottospil. Cykeloptog med mange festlige indslag, derefter cykelringridning. Ældrefest i teltet med underhold-

ning. Optog gennem byen, ringridning, festen slutter med frokost og dans.
Kirkekoncert i Broager. Organist Lise Lotte Kristensen, Viby spiller.
Gunnar Grønborg Sønderborg udstiller billeder og skulpturer på galleri Smedeløkke i Egernsund.
Turistforeningen og Superbrugsen indbyder til Tour de Broue.

August
Kosmetolog Merete Roloff flytter sin klinik fra Gråsten til adressen Brovej 73, Broager.
Brunsnæs Ringridning finder sted, i år på en ny plads.
Broager Menighedsråd inviterer ældre til fest i sognegården i Broager, hvor sognepræst Dan Sørensen Ketting fortæller om sin tid som feltpræst i Bosnien.
Der er Byfest i Egernsund. Asmus Carstens blev Kong Neptun.
Havnefest ved Marina Minde i Egernsund.
Broager Kommune arrangerer en tur ud i det blå for pensionister i kommunen.
Den tredie parkunderholdning finder sted, hvor Sønderborg Harmonikaklub og Broue Tyrolerne medvirker.
I forbindelse med byfesten i Egernsund blev initiativprisen tildelt Alice Bagge.
Broager Frivillige Brandværn holder åbent hus.

September
Foredrag i Sognegården i Broager. Foredragsholder er tidligere kirkeminister A. O. Andersen, der taler ud fra overskriften "Hvem bestemmer i folkekirken ?"
Sammenkomst for pensionister og ældre i Egernsund præstegård, hvor tidligere højskoleforstander Mogens Vestergård kommer og fortæller.
Sidste parkunderholdning finder sted, med bl.a. folkedansopvisning.
Koncert i Broager Kirke med Ulrik Cold på bas og Inge Beck, orgel.
Tinnas Blomster i Egernsund åbner.
Havnevejems Cafeteria i Egernsund lukker.

Oktober
Åbent Hus på Efterskolen i Skelde, hvor højskolelærer Per Høj Jacobsen, Jaruplund Højskole holder foredrag. Emnet er "Det tavse sprog".
Industrihistorisk Selskab besøger Petersen Tegl, Nybølnor.
Koncert i Broager Kirke med Martin Granum Trio, Adrian Konggård på trompet, Jacob Bonderup, kontrabas og Martin Granum guitar.
Musikcafè på Bykroen i Broager. Gruppen "Contraen" spiller.
Efterskolen i Skelde holder reception i anledning af at skolens nye bygning tages i brug.
Frem Egernsund afholder loppemarked.

Broager Fritidshjem laver traditionen tro en stor teaterforestilling. I år hedder stykket "Jagten på søslangens skat".
Broager Kommune holder fast ved sin skatteprocent, der fortsat vil være 18,8 %.
Broager Sparekasse afholder repræsentantskabsmøde i Hallen i Broager, hvor præsten og forfatteren Johannes Møllehave vil causere over H.C. Andersens Eventyr.
B.U.I. afholder høstfest og Broagerrevy i Broagerhallen. I forbindelse med B.U.I.'s høstfest og revy blev Ingeborg og Chr. Caspersen hædret for deres indsats i frivilligt foreningsarbejde.
Broager Lokalhistorisk Forening arrangerer lysbillede- og sangaften. Peter A. Petersen viser lysbilleder fra det gamle Broagerland og sangen ledes af Flemming Gormsbøl, det er sønderjyske sange.
Åben Skole i Egernsund har debat om turismen på Broagerland. Formanden for Turistforeningen Christian Caspersen lægger ud med et oplæg.
Rendbjerghjemmet får nyt tilskud, 25.000,00 kr. fra sydbank, i forvejen har Lions Julelotteri skaffet 250.000,00 kr. Lions Clubber har ydet 225.000,00 kr. samt fra private er der kommet 69.626,00 kr.
Debat-Forum i Egernsund om turisme.

November

Venstre og LOF i Broager indbyder til foredragsaften på Broagerskole. En familie fra Give drog den 01.05. 1993 nordpå til Nordkap, derfra begyndte den 2 år lange rejse jorden rundt. De fortæller om rejsen samt viser lysbilleder.
Skodsbøl forsvinder fra landkortet, det er beboerne meget utilfredse med, men de får lov til at beholde vejskiltet.
EK Elservice starter firma på adressen Mølmark 13. Det er elinstallatør Erik Kragh, der starter eget firma.
Brunsnæs Kro har bygget til så der nu kan modtages op til 100 gæster.
Åbent Debat-Forum i Egernsund. Rektor Bjarne Møller Jørgensen fra Skårup Statsseminarium indleder debatten om emnet "Idet I lærer dem at holde alt det jeg har befalet jer".
Broager Husholdningsforening indbyder til en aften med Matas og Pharma Nord på Bykroen. Konsulent Mogens Olsen fortæller og viser videofilm om helsemidler og kosttilskud.
Delfiner morer sig i farvandet ved Egernsund til stor fornøjelse for fiskerne.
Koncert i Egernsund Kirke med harpenisten Benedikte Johansen og fløjtenisten Thomas Jensen.
Musikskolen i Broager har 25 års jubilæum, det markeres med en lille koncert og reception i Broager Skoles Aula.
Festlig afslutning på sommerens parkunderholdning på Cathrines Minde. Ved den lejlighed fik slagtermester Jørgen Jørgensens ejendom Storegade 13 i Broager årets huspris, der tildeles af Turistforeningen.

Broager Amatørorkester fejrer 75 års jubilæum, og i den anledning er der indbudt til jubilæums koncert i Bykroen i Broager.
I Skelde Forsamlingshus er der hobby- og juleudstilling.
300 børn er indbudt til lørdag i kirken, som Broager Menighedsråd arrangerer, med god støtte af begge præster i sognet.
250 dagplejebørn, søskende, forældre, bedsteforældre og dagplejere var på julevandring i Skeldekobbel Skov, hvor de var så heldige at møde julemanden.
Julestue hos FDF Spejderne i hytten. Der var mange fine ting at vælge imellem.
Lokalhistorisk Forening udgiver Broagerland IX, i den anledning er der indbudt til reception i kælderen på Annas Minde.
Advent i Egernsund Præstegård for pensionister og ældre medborgere.
Cathrines Mindes Venner afholder årsmøde. Museumsleder Kim Jacobus Poulsen fortalte om de mange spor af teglværksdrift i omegnen.
Egernsund Frivillige Brandværns røgdykkere modtager sponsorpenge til at købe radioer for, hvilket betyder større sikkerhed under en indsats ved en brand.
Åbent hus på Efterskolen i Skelde, hvor forstander Viggo Knudsen fra Humble på Langeland gennem et lysbilledforedrag vil fortælle om etableringen af efterskole nr. 2, der ligger i Sydindien.
Galleri Smedeløkke i Egernsund holder julemarked.

December
Det midlertidige børnehus på Cathrines Minde indvies.
Fonden "De Gamles Jul" indbyder til julehygge for kommunens pensionister i Broager Skoles Aula.
Adventskoncert i Broager Kirke, både Egnskoret og Amatørorkesteret medvirker.
I Egernsund Kirke medvirker Egnskoret ved gudstjenesten 3. søndag i advent.
Egernsund Pensionistforening afholder julehygge med Luciaoptog på Færgekroen.
Karla Nielsen fra Broager Garden blev årets leder og modtog kommunens pris samt blomster.
Broager Pensionistforening indbyder til julehygge på Bykroen i Broager. Finn Nørgård fra Bykroen afholder julehygge for ældre.

1997

Januar
Borgerforeningen i Skelde afholder "Hellig Tre Konger" i Forsamlingshuset.
Kirkespil i Broager Kirke. Sønderjydsk forsøgsscenes Kirkespilsgruppe opfører Olov Hartmanns kirkespil "Den jord ingen kan købe".
Strandhjem i Brunsnæs har erhvervet en bus med plads til 8 personer.
Landbrugs-, fiskeri- og fødevareminister Henrik Dam Kristensen holder fore-

drag på Bykroen i Broager. Emnet er "Det du spiser skal være sundt, og det må ikke ødelægge naturen at dyrke det".
Åbent Debat-Forum i Egernsund. Karl Otto Meyer, Sydslesvig og Siegfried Matlok, Aabenraa indleder debatten med hver deres syn på grænsestriden.
Broager Sparekasse åbner nu også en afdeling i Aabenraa.
Efterskolen i Skelde har åbent hus. Forfatter Jun Feng taler om "Oprøret i Kina".
Egernsund Skole får besøg af sangeren Peter A.G. Nielsen fra Gnags. Normalt er han sanger, men han causerer over livskvalitet, livsglæde og livsmod. Det er skolebestyrelsen, der er arrangør.

Februar
I Skelde Forsamlingshus afholder Skelde Gymnastikforening fastelavnsfest.
Strygerstævne i Broager Skoles Aula, der deltager ca 50 strygere, hvoraf nogle er fra Fyn, og det er 11. gang strygerstævnet finder sted.
Sogneaften på Sognegården i Broager, hvor Hanne Risgaard holder foredrag om, hvordan den danske folkekirke behandles i medierne.
Afstemningsfest på Vemmingbund Strandkro. Festtaler er Grænseforeningens formand Bent Kock Odense. Broager Amatørorkester medvirker.
B.U.I. Broager indbyder til foredragsaften på Bykroen i Broager. Boligminister Ole Løvig Simonsen causerer over "Livets Eventyr".
Åbent Debat-Forum i Egernsund. Amtsborgmester Kresten Philipsen indleder og sætter fokus på folkestyret i funktion og det politiske klima.

Marts
Koncert i Broager Kirke med Randi E. Mortensen, orgel og Michael H. Lund, saxofon.
Foredragsaften i Broager Sognegård. Domprovst Niels Henrik Arendt taler over emnet "Er folkekirken folkets kirke, eller er det en kulturel ghetto for det bedre borgerskab".
Ridestævne i Rideklubben.
Lokalhistorisk Forening har generalforsamling på Bykroen i Broager. Efter Generalforsamlingen er der foredrag ved Arne Nørgaard Tandslet, "Vejhistorien og gamle kort".
Egernsund småpiger vandt sølv ved sønderjyllandsmesterskabet.
Sportens Venner uddeler 96.000,00 kr. til lokale sportsforeninger.
Broager Sparekasse uddeler også gaver til foreninger, det sker i forbindelse med det årlige garantmøde.
Rideklubben har fået en god indtægt gennem handicapridning, for tiden er der 65 elever.
Cathrines Minde Teglværksmuseum starter den nye sæson med en påskeudstilling arrangeret af Broagerlands Kunstforening, der vises værker af 2 danske og

2 tyske kunstnere, det er Preben Gang, Mogens Jørgensen, Anna Brügmann og Ike Zaum.
Turistforeningen i Broager har lavet en farvestrålende brochure med korte tekster og nye kort, der angiver de cykel- og gangstier som nutidens turister sætter så stor pris på.
I anledning af Broager Andelsboligforenings 50 års jubilæum i 1996 har kommunens kunstfond besluttet at markere jubilæet med opstilling af en skulptur i bymidten, samtidig opstilles en lille skulptur ved indgangen til biblioteket. Gruppen består af 2 figurer udført af kunstneren Erik Heide.

April
Cathrines Mindes Venner udgiver årsskriftet 1997. "De danske Teglværker 1997".
Åbent Debat-Forum i Egernsund har debataften, hvor domprovst Niels Henrik Arendt indleder debatten "Det etiske spørgsmål".
2 udenlandske kunstnere besøger Petersen Tegl i Nybølnor, det er svenske Ulla Viotti og den tjekkiske professor Jan Koblasa, der viser at tegl kan bruges til andet end mure og tage.
Koncert i Broager Kirke, hvor brødrene Jørgen og Carsten Kristensen byder på spirituals og gospel.
Koncert i Egernsund Kirke, hvor Sct. Jørgens pigekor fra Aabenraa synger danske salmer og sange mm under ledelse af Lone Sarus Essendrop.
Lisbeth og Jens Peter Juhler har solgt Vemmingbund Minigolf til Ingrid og Jan Petersen.
Musikskolen afholder sin faste forårskoncert i Broager Skoles Aula.

Maj
Broager Frivillige Brandværn afholder stort show.
Lokalhistorisk Forening og Cathrines Mindes Venner arrangerer "En vandring langs Iller Strandvej" under ledelse af Kim Jacobus Poulsen, der fortæller om de nedlagte teglværker.
Broager Kommune fejrer sit 75 års jubilæum med reception på Cathrines Minde og i udstillingslokalet på Annas Minde vil billed- og portrætkunstneren Vibeke Fonnesberg, Broager vise og fortælle om de personligheder, som hun til dato har portrættret.
Kulturmåned på Cathrines Minde med musikeren Bjørn Afzelius, generalkonsul H. P. Clausen, forfatter Dorrit Willumsen, journalist Jens Navntofte og skuespiller Jens Okking.
Den første parkunderholdning finder sted. Parkunderholdningerne har 10 års jubilæum.
En ny flot grill åbner ved Brunsnæs Strand.
Dagplejens dag, hvor omkring 100 børn og 29 dagplejere deltog.
Musikskolen afholder den anden forårskoncert på Broager Skole.

Skolerne i Broager og Egernsund er frontfigurer i et nyt IT-projekt, der skal introduceres i alle landets skoler.
Musikskolen afholder sin sidste forårskoncert på Broager Skole.
Pigespejderne i Broager afholder kræmmermarked.
Rideklubben afholder ringridning.
Cathrines Mindes Venner indbyder sine godt 700 medlemmer til 10 års fødselsdag. Ved den lejlighed tages den nybyggede middelalderovn i brug.
I Egernsund indledes idrætsugen med gudstjeneste.

Juni
Broager Amatørorkester inviterer til koncert på Vemmingbund Strandkro.
Skelde Frivillige Brandværn afholder loppemarked.
Koncert i Broager Kirke med Treenighedens drengekor fra Esbjerg.
Egernsund Pensionistforening arrangerer eftermiddagstur til Danfoss og til Danfoss Museet.
Broager Pensionistforening arrangerer sejltur på Haderslev Fjord.
Pensionister og efterlønsmodtagere inviteres til møde på Færgegården i Egernsund og Vestervang i Broager, hvor der bliver orienteret om klage- og ældrerådet.
Lokalhistorisk Forening arrangerer aftentur til Vibæk Vind- og vandmølle.
Egernsund Skoles 5. klasse deltager i Sønderjyllands Amts Fodboldturnering.
Gammelgab Brolaug fejrer 10 års fødselsdag og holder sct. Hansfest.
Sct. Hansfesten i Broager, der er fakkeloptog til Smøl Vold, bålet tændes og fhv. leder af Stevninghus Jørgen Thomsen holder båltalen. I Egernsund starter Sct. Hansfesten med teaterforestilling, opført af "Det lille Teater" fra Gråsten, bålet tændes med fakler og Lars Jepsen, Egernsund holder båltalen. Skelde Borgerforening afholder Sct. Hansaften i Skeldevig. Forstander Georg Pedersen, Skelde Efterskole holder båltalen.
Ringriderfesten i Broager med lottospil, cykelringridning, festligt optog, ringridning med optog festen slutter med frokost og festfyrværkeri.
Superbrugsen og Turistforeningen arrangerer familiecykeltur ud i det blå.
Turistforeningen arrangerer aftentur i Kobbelskoven i Skelde ved naturvejleder Kaj Møller, Gråsten, emnet er "Sommerskoven og oldtidsminder".

August
Koncert i Broager Kirke med trompetisten Per Nielsen og organist Helge Granum.
Cathrines Minde Teglværksmuseum får besøg af 59 gæster fra Virgin Islands, de tidligere dansk-vestindiske øer, for at gæsterne kan se, hvor mange af stenene, som deres huse er bygget af, kommer fra.
Ringriderfest i Brunsnæs.
Pensionister i Broager Kommune tager på udflugt til Hellevad med middag på

Hotel "Kløver Es", derefter besøges Søbergs Have i Øster Lindet, kaffen nydes på Jels Voldsted.
Naturvandring til Gratelund og Gammelmark, hvor naturvejlederne Bjørn Østergård og Steen Rabjerg fortæller om det spændende område.
Broager Frivillige Brandværn holder åbent hus med mange aktiviteter især for børnene.
3. parkunderholdning finder sted, og ved den lejlighed blev Viggo Matthiesen, Egernsund kåret som årets leder.
De blå pigespejdere ombygger spejderhytten, Wigwam i Broager for 180.000,00 kr.
Egernsund Menighedsråd indbyder pensionister og ældre til en udflugt, turen går til Hjemsted Oldtidspark ved Skærbæk.

September
Der er sønderjydsk fåredag på Cathrines Minde.
Gitte og Frede Lehmann, Stensigmose 4 afholder økologisk høstmarked.
Den sidste parkunderholdning finder sted, medvirkende er Broager Garden, Broue Tyrolere, Jette og Gunnar, De Nørherred Spillemænd og Orange Delight.
Nanna Ihle og svend Krongaard Hansen, Skeldebro har modtaget Broager Turistforenings byforskønnelsespris 1997 for nænsom restaurering af deres godt 300 år gamle hus.
For første gang afholdes der ringridning i Skelde, arrangeret af Borgerforeningen.
Bent Isager-Nielsen, chef for Rigspolitiets rejsehold starter foredrag i Sognegården. "Profil af en morder".
Husmoderdag i Broager med andagt i kirken, kaffe på Brunsnæs Kro, hvor fhv. skoleinspektør Olaf Knudsen, taler om kroppen som sladrehank.
Koncert i Egernsund Kirke. Medvirkende er Bo Fuglsang, trompet, John Frederiksen, trompet, samt Helge Granum på orgel.
Åbent Debat-Forum i Egernsund starter sæsonen med Mommark kunstneren Preben Gang, der holder lysbilledforedrag om "Van Gogh, hans tragiske skæbne, og hans banebrydende kunst".
Susanne Theils Familieteater spiller "Hodja fra Pjort" i Broager Salen. Arrangør er B.U.I.
Kirkekoncert i Broager med Amazing Grace Gospels, spirituels, hymns.

Oktober
Broager Fritidshjem på Nejsvej har 18 års fødselsdag, der fejres med en vikingedag. Ca. 200 børn og ledere starter vikingeoptog ved skolen. De går til torvet ved Brugsen og tilbage til fritidshjemmet, hvor der festes.
Broager Pensionistforening arrangerer sejltur fra Aabenraa til Langballigau.

På Skelde Efterskole er der foredrag med diasshow med jannick Schou og Gitte Cracknell. Titlen er "Vildmarken kalder".
Skatteprocenten i Broager vil stige fra 18,8 % til 19,9 %.
Egernsund Socialdemokratisk Forening indbyder til teater på Færgegården i Egernsund, hvor der opføres et stykke af kronvold Frederiksen, "Jomfru Fryds Banko".
Femteklassen fra Broager Skole er taget til Nyborg for at løbe på Vestbroen over Storebælt, når skolerne har motionsdag.
De unge i Broager Garden tager til Ungarn i efterårsferien, for at optræde i det sydlige Ungarn, bl.a. i byen Haskany og byen Pecs, og de får lejlighed til at se middelalderborge, sejle på Donau og besøge Budapest.
Lokalhistorisk Forening har foredragsaften på Bykroen, hvor Kim Jacobus Poulsen fra Cathrines Minde Teglværksmuseum fortæller om sin bog "Det nytter ikke at stritte imod".
B.U.I. afholder efterårsfest og Broagerrevyen 1997 opføres.
Pensioneret tømrer er ved at bygge en ny modelovn til Cathrines Minde Teglværksmuseum.
Åbent Debat-Forum indbyder til debat møde om "Informations Teknologiens fremmarch i Danmark, hvor langt skal vi gå". Marketingdirektør i Kommunedata Lars Monrad Gylling, konsulent i forskningsministeriet Jette Frank Jørgensen og borgmester Jørn Lehmann Petersen kommer med et oplæg til debatten.
Efter 26 år med ansvar for ringridningen i Broager har Carl Jürgen Bock overladt formandsposten til ritmesteren Niels Frederik Jensen.
Forskningsminister Jytte Hilden besøgte Broager Skole for at se på EDB-undervisningen.
Politibetjent Ole Juhl og lokalpolitiker Ole Hansen blev begge tildelt en revy-pris.

November

Foredrag i Broager Sognegård ved kulturforsker Johs. Nørgaard-Frandsen fra Odense. Emnet er "Ungdom, muligheder, lov og moral".
Skelde Efterskole og LOF arrangerer en foredragsaften, hvor provst Lorenz Christensen fra Vester Sottrup taler om de forskellige nyreligiøse bevægelser.
Skelde Gymnastikforening afholder teater- og fodboldfest i Skelde Forsamlingshus.
Cathrines Mindes Venner har været på en udbytterig tur til det gamle Østtyskland og Rügen med besøg i Mecklenburg-Forpommern.
Åbent Debat-Forum i Egernsund indbyder til debatmøde med emnet "Folkestyret i fremtiden". Amtsborgmester Kresten Phillipsen lægger ud.
På Cathrines Minde blev der tændt ild i ringovnen. Cathrines Minde Teglværksmuseum har fået status, som landsdækkende museum for teglværksindustri.
Valgdag hvor der stemmes til både byråd og amtsråd. Socialdemokratiet fik 7

mandater i Broager Byråd, Venstre fik 3 mandater, De Konsevative 1 mandat.
Ridestævne på rideskolen.
Koncert i Broager Kirke, hvor organist Lise-Lotte Christensen fra Fredenskirken i Viby J. spiller.
Det kommende teglværksspil på Cathrines Minde bliver støttet med 10.000,00 kr. fra De Forenede Teglværker i Egernsund.
Der er julemarked på Cathrines Minde.
Skelde Efterskole har åbent hus, hvor forstanderparret Ingeborg og Georg Pedersen vil fortælle og vise lysbilleder fra deres 3 ugers tur til Zambia i sommeren 1997.
I Egernsund Præstegård er der adventshygge for pensionister og ældre.
Julestue i spejderhytten på Møllegade.
Julemanden i Egernsund kommer på besøg. Det Frivillige Brandværn spiller et par julesange på havnepladsen.
Juletræet tændes i Broager Bymidtes torv.
Rendbjerghjemmets nye afdeling indvies.
Egernsund Frivillige Brandværn har fået en splinterny brandbil, en tankvogn med en kapacitet på 6.000 liter. Broager Kommune har bevilget 340.000,00 kr. til bilen og 15 aktive brandmænd har lagt arbejde i bilen for 150.000,00 kr.

December
Egernsund Husmoderforening afholder adventsfest på Egernsund Skole.
Fonden "De Gamles Jul" i Broager har hyggeeftermiddag for pensionister og efterlønnede i Broager Skoles Aula.
Adventskoncert i Broager, amatørorkesteret spiller og Egnskoret synger.
Sang og adventslæsning i Egernsund Kirke.
Egernsund Pensionistforening afholder julehygge på Færgegården.
Julemanden kommer i hestevogn gennem Broagers gader i følgeskab med brandværnsorkesteret. Det er byens tre banker og Super-Brugsen, der gør det muligt at holde en tradition i hævd.
Gruppen Teglsten spiller ved juletræsfesten for børn og unge i Egernsund Hallen.
De Gamles Jul for pensionister og efterlønsmodtagere afholdes på Færgegården i Egernsund.
Danfoss får ny afdeling i Broager.
Politibetjent Ole Juhl's hus ødelagt af en bombe.
Der er liv i den nye integrerede børneinstitution Spiloppen på Nejsvej.
B.U.I.'s amatører opfører "Da julen kom til Mosegården" i Broager Hallen.